

REPUBLIC
OF
SOUTH AFRICA

REPUBLIEK
VAN
SUID-AFRIKA

Government Gazette Staatskoerant

Vol. 364

PRETORIA, 27 OCTOBER
OKTOBER 1995

No. 16788

GENERAL NOTICE

NOTICE 1134 OF 1995

DEPARTMENT OF ARTS, CULTURE, SCIENCE AND TECHNOLOGY

The Pan South African Language Board Act, which was adopted by Parliament recently, was published in *Government Gazette* No. 16726 dated 4 October 1995 in English and Afrikaans. Translations of the Act into the other official languages are published in the Schedule hereto for general information.

ALGEMENE KENNISGEWING

KENNISGEWING 1134 VAN 1995

DEPARTEMENT VAN KUNS, KULTUUR, WETenskap EN TEGNOLOGIE

Die Wet op die Pan-Suid-Afrikaanse Taalraad, 1995 (Wet No. 59 van 1995), wat onlangs deur die Parlement aanvaar is, is in *Staatskoerant* No. 16726 van 4 Oktober 1995 in Afrikaans en Engels gepubliseer. Vertalings van die Wet in die ander amptelike tale word in die Bylae hierby gepubliseer ter algemene inligting.

SCHEDULE • BYLAE

Ndebele

UMTHETHO-MLINGWA

Ukulungiselela, ukufezwa kanye nokuragela phambili kokusetjenziswa kwamalimi amanengi eRiphabliki yeSewula Afrika; ukukhuliswa kwamalimi ebegade anganakwa esikhathini esidlulileko. Ukwakha ibhodi yamalimi weSewula Afrika, nokubonelela ngeendaba eziphathelele nalokho.

ISINGENISO

NJENGOMBANA uMthetho-sisekelo ka 1993 weRiphabliki yeSewula Afrika (Act No. 200 of 1993), ubonelela ukuhlonitjiswa kokubakhona kwamalimi amanengi eSewula Afrika;

NANJENGOMBANA kufanele kubonelelwe ukuba khona kweendlela eziqinisekisa ukuhlonitjiswa kanye nokuvikeleka okwafeleko kanye nokuthuthukiswa kwamalimi weSewula Afrika agunyazwe mthetho kodwana ebekangakutholi ukunakwa okupheleleko esikhathini esidlulileko, begodu kugququzelwa nokuthabela ngokuzeleko nangendlela elinganako ukusetjenziswa kwamalimi agunyazwa mthetho eSewula Afrika, begodu nokuhlonitjiswa kwamanye amalimi weSewula Afrika asetjenziselwa ukuthintana kanye nokufeza iinhloso zezekolo:

NGALOKHO-KE, umthetho-mlingwa lo, uzakwamukelwa yiPalamende yeRiphabliki yeSewula Afrika, ngendlela elandelako:-

Iinhlatululo zamagama

1. Emthethweni lo, ngaphandle kwalapho okuqukethweko kutjho okunye-

- (i) "IBhodi" kutjihiwo iBhodi yamaLimi weSewula Afrika (Pan South African Language Board) esungulwe ngokwesigaba 2; (vii)
- (ii) "UMthetho-sisekelo" kutjihiwo uMthetho-sisekelo ka 1993 weRiphabliki yeSewula Afrika (Act No. 200 of 1993); (iii)
- (iii) "UMlawuli omKhulu (I-chief executive officer)" kutjihiwo uMlawuli omKhulu weBhodo okhethwe ngokwesigaba 10(1); (v)
- (iv) "Umuntu owamukelekileko osebenza ngamalimi" kutjihiwo umuntu onelemuko elingeneleleko nelwazi lokufundisa abantu abatjhugululelako namkha abatoligako namkha ukwazi amagama nokwakheka kwawo (terminology) noma wazi indlela yokutlola nokuhlathulula amazwi (lexicography) noma ekufundiseni ukwazi ukufunda nokutlola noma ekufundiseni ilimi;
- (v) "Umhleli welimi (language planner)" kutjihiwo umuntu ofundele ukulawula ipholisi yelimi neendaba ezimayelana nokuhlonitjiswa nokuhlelwa okusezingeni elithile, begodu onelemuko elingeneleleko lokubamhleli welimi, lokhu kufaka hlangana isosiyolojisti yamalimi; (ix)
- (vi) "isosiyolojisti yamalimi" kutjihiwo umuntu ofundele ukusebenza ngamalimi, zokuhlalisana namkha zepolitiki kanye neendaba zefundo ezikhuluma ngokuhlobana phakathi kwelimi kanye nomphakathi; (x)
- (vii) "incenye karhulumende" kutjihiwo incenye karhulumende njengombana ihlatululwe esigabeni 233(1) soMthetho-sisekelo; (viii)
- (viii) "iPhephandaba Lombuso weProvinsi" mayelana neprovinsi kutjihiwo iPhephandaba Lombuso Weprovinsi elisemthethweni; (vi)

Ndebele

- (ix) "okukhona" kutjihiwo lokho okukhona ngaphambi kokusebenza kwalo Mthetho-sisekelo namkha lo Mthetho namkha nanoma ngisiphi esinye isigaba; (i)
 (x) "okubekiweko (prescribed)" kusho lokho okubekiweko ngaphansi kwalo Mthetho; (xi)
 (xi) "loMthetho wePalamende" uhlanganisa yoke imigomo eyenziweko, begodu nezaziso ezikhithwe ngaphasi kweengaba 7(9),8(8) no (11) no 9(3)(d). (iv)

Ukusungulwa kweBhodi

2. (1) Lapha kusungulwa iBhodi ezokwaziwa njengeBhodi Yelimi YeSewula Afrika (Pan South African Language Board).
 (2) IBhodi izakuba sisakhiwo esijanyiswe ngokomthetho kanti iyokujanyelwa ngusihlalo namkha lisekela likasihlalo namkha ijanyelwe nginanoma ngiliphi elinye ilunga elinyulwe yibhodi yoke namkha elikhethwe ngomqopho othile.

Iminqopho yeBhodi

3. IBhodi izokuba neminqopho elandelako:
 (a) IBhodi izakugqugqezela ukuhlonitjwa kanye nokusetjenziswa kwemigomo elandelako okukhulunywe ngayo esigabeni 3(9) soMthetho-sisekelo:
 (i) iBhodi izakwenza bona kubenobujamo bokuthuthukisa, begodu nokukhuthaza ukuthi woke amalimi agunyazwe mthetho weSewula Afrika asetjenziswe begodu athatjelwe ngokulinganako;
 (ii) iBhodi izakwenza bona kukhuliswe amalungelo amayelana namalimi ebekasebenza eemfundeni ezithile kwaphela ngaphambi kokusebenza kwaloMthetho-sisekelo;
 (iii) ukukhandela ukuberegiswa kumbi kwanoma ngiliphi ilimi, ukongamela namkha ukuhlukanisa;
 (iv) iBhodi izakukhuthaza ukusetjenziswa kwamalimi ngokwehlukana kwawo, begodu nokwenza bona kube khona iimberegiswa zokutjhugululela kwamanye amalimi;
 (v) iBhodi izakukhuthaza ukuhlonitjwa kwamanye amalimi akhulunywako ngeRiphablikini kodwana angakagunyazwa mthetho, begodu nokukhuthaza ukusetjenziswa kwawo ebujameni obufaneleko; begodu
 (vi) iBhodi izakubonelela ukungehliswa kwamalungelo wamalimi begodu nokuhlonitjwa kwawo okubakhona kusukela mhlana kuthoma ukusebenza uMthetho-sisekelo lo;
 (b) ukukhuthaza ukuthuthukiswa kokusetjenziswa kwamalimi agunyazwe mthetho eSewula Afrika;
 (c) iBhodi izakukhuthaza ukuhlonitjwa nokuthuthukiswa kwamanye amalimi asetjenziswa miphakathi yeSewula Afrika, begodu nalayo malimi asetjenziselwa zekolo;
 (d) ukukhuthaza ukwaziwa nokuhlonitjwa kwemigomo neembopho zoMthetho-sisekelo eziphathelele ngokunqophileko namkha ngokungakanqophi neendaba zamalimi;
 (e) ukugqugqezela ukuhlonitjwa kokusetjenziswa kwamalimi ahlukahlukeneko ngendlela enabileko; begodu
 (f) nokugqugqezela ukusetjenziswa kwemithombo (resources) yamalimi weSewula Afrika.

Ukuzijamela nokungathathi ihlangothi kweBhodi

- 4.(1) IBhodi, amalunga weBhodi kanye neenkhulu zeBhodi ziyosebenza ngendlela yokungathathi ihlangothi nangokuzijamela, begodu ziyokusebenzisa amandla ezinikelwe wona ekwenzeni nekuphumeleliseni umsebenzi wazo ngokwethembeka begodu nangaphandle

Ndebele

kokusaba, ukuvuna ihlangothi elithile namkha ukuthatha ihlangothi (bias), umsebenzi uyokwenziwa kuphela ngokulandela uMthetho-sisekelo kanye naloMthetho wePalamende, bafanele bakgone ukuziphendulela ePalamende.

(2) Akukho incenye yombuso, namkha ilunga namkha kumumuntu osebenza encenye yombuso namkha kungaba nanoma ngimuphi omunye umuntu oyongenangena iindaba zeBhodi, nelinye nelinye ilunga layo namkha omunye nomunye umuntu okhethwe ngaphasi kwesigaba 10 ekuphumeleliseni, nekusebenziseni amandla wakhe, lokho anikelwe khona namkha ekwenzeni umsebenzi wakhe.

(3) Zoke iincenye zombuso zizakunikela iBhodi ukusekelwa okuthogakalako ukuvikela ukuzijamela kweBhodi, ukungathathi ihlangothi kwayo, isithunzi nokuphumelela kwayo ekusebenziseni amandla wayo, lokho ebekelwe khona nemisebenzayo.

(4) Akakho umuntu oyokwenza iphenyo ngeemali, namkha anikele irhelebho ngokuphathelene nanoma ngiyiphi indaba ekhambisana neenrhuluphelo zakhe namkha athinteka kiyo nganoma ngiyiphi enye indlela, lokho kuthinteka kwakhe okungadosela ekuhlulekeni ukwenza umberegwakhe ngendlela elungileko, engavuniko nokwenza ngendlela efaneleko.

(5) Nangabe nanoma ngimuphi umuntu ahluleka ukuveza iinrhuluphelo okukhulunywe ngazo esigabeni (4) anikela irhelebho ekwenziweni kwephenyo, iphenywelo elenziwela ukufeza iinrhuluphelo, iBhodi ingathatha amagadango ewabona afanele ekwenzeni isiqiniseko sokobana iphenyo elenziwako ngelifaneleko, elilungileko nelingathathi hlangothi.

Ukubunjwa kweBhodi

5. (1)(a) ISinethi, emva kokulandela irherho elisesigatjaneni (3), ingakhetha amalunga alandelako bona abamalunga weBhodi:

(i) Abantu abane 4 abaziwako kwezokusetjenziswa kwelimi;

(aa) oyedwa uzakubangutoligi;

(bb) oyedwa uzakuba mtjhugululeli (translator);

(cc) oyedwa kuzakuba ngonelwazi lamagama nokwakheka kwawo namkha kubengonelwazi lokutlola nokuhlathulula amezwi begodu;

(dd) oyedwa kuzakuba ngutitjhere ofundisa ilimi namkha kube ngutitjhere ofundisa ukufunda nokutlola;

(ii) Abantu abathathu abazokuba bahleli belimi;

(iii) abantu abahlanu (5) abazoba nelwazi elisipetjheli ngeendaba eziphathelene namalimi eSewula Afrika; begodu

(iv) nomuntu oyedwa osisazi kwezomthetho onelwazi elithabaleleko ngemithetho elawula ilimi.

(b) Umlawuli omkhulu (chief executive officer) uzakuba lilunga leBhodi ngenqa yesikhundla sakhe, begodu angabanehlandla eenkulumiswaneni zeBhodi zokubonisana begodu uyoba namalungelo begodu nemisebenzi yakhe iyofana neyamanye amalunga weBhodi kodwana angeze avunyelwa ukuvowuda.

(2) Amalunga weBhodi ayoba-

(a) Amalunga weBhodi kuzakuba babantu abakufaneleko begodu abazilungeleko inkhundla abaziphethekwezi;

(b) bayoba zizakhamuzi zeSewula Afrika;

(c) Ayoba ngajamele umphakathi weSewula Afrika ngokwehlukahlukana kwawo; begodu

(d) basekele isibopho sokusetjenziswa kwamalimi ahlukahlukene; begodu

(3) ISinethi izakubeka ilunga esihlalweni kuBhodi, lokhu kwenziwa ngokulandela isigatjana

(1)(a), godu kufanele kukhambisane nerherho elilandelako:

Ndebele

(a) (i) ISinethi izakubeka ikomiti yesikhatjhana (ad hoc committee) ezakuba namaSinetha angeqiko kwalithoba 9, okungiwo azakumema umphakathi bona uphakamise amagama wabantu abanyulelwe ukuba malunga weBhodini.

(ii) Enye nenye iprovinsi namkha isiqhema sezepolotiki esijanyelwe kuSinethi, sizakujanyelwa nekomitini leyo.

(iii) Esinye nesinye isiqhema sezepolotiki esijanyelweko eMkhandlwini wangeNarheni Mazombe, bangadzubhula ilinga elilodwa emkhandlwini lo bona libekwe esikhundleni njengelunga lekomiti yesikhatjhana leyo.

(b) Ikomiti yesikhatjhana izakuberegisa indlela yokufuna ukuvumelana ekwenzeni okulandelako:

(i) Izakwenza irherho elifitjhani labong'khethani ngokulandela lokho okunikelwe esigatjaneni (1)(a) no (2): Nangabe nje kwaphela kwenziwa irhemo elifitjhani labong'khethani elinamalunga angadluliko kwama 52 lokha iBhodi ilungiselwa ithemu leyo;

(ii) ukwenza ukubuzisiswa (interview) kwabantu abaserhemweni labong'khethani ngendlela yokungakwenzeli emsitheleni begodu kwenziwe ngendlela evulekileko umphakathi ubone; begodu

(iii) ikomiti le izakukhambisa irhemo lokugcina (final shortlist) elisiwa kuSinethi ngokulandela imibandela evezwe eengatjaneni 1(a) naku (2): Nangabe nje kwaphela irhemo elinabong'khethani abangadluli ku 26 lenziwe lokha iBhodi nayibunjwa kokuthoma.

(c) ISinethi ukuya ngokwesigatjana 5(1)(a) ingakhetha umuntu njengelunga leBhodi, akhethwa erhemweni okukhulunywa ngalo esigatjaneni 3(b)(iii), lowo ovunywe yiSinethi ngesiqunto esithethwe linengi lamalunga angasi ngaphasi kwamaphesente ama 75% wamalunga akhona navowudako.

(4) ISinethi ingasula ubulunga bomunye nomunye umuntu onyuliweko, lokhu kwenziwa ukuya ngokwesigatjanesi-

(a) nangabe iSinethi iqiniseka bona lowo muntu akasakhambisani neemfuneko zesigatjana (2);

(b) nalokha nangabe umuntu okhethiweko abawa iSinethi ngencwadi bona isule ukukhethwa kwakhe; namkha

(c) umuntu lo angasulwa godu lokha atshwile emihlanganweni yeBhodi elandelanako nengaphezulu kwemibili ngaphandle kwelifu ayinikelwe yiBhodi.

(5) Noma ngiliphi ilunga lebhodi isikhundla elikhethelwe sona liyosibamba iminyaka emihlanu, okuyokuthi ekupheleni kwesikhatheso linikwe ithuba lokukhethelwa ihlandla elinye elilodwa kwaphela.

(6) Lokha isikhundla sanoma ngiliphi ilunga sisala singanamuntu ngaphambi kokuphela kwesikhathi ilunga lelo ebelikhethelwe sona, iSinethi ukuya ngokulandela isigatjana (1)(a) ingakhetha omunye umuntu ozobamba isikhundla bekuphele isikhathi somuntu loyo ambambele esikhundleni.

(7) ISinethi iyokwenza isimemezelo kuPhephandaba Lombuso ngokukhethelwa eBhodini kwanoma ngiliphi ilunga, iyoveza godu nelanga azakubekwa ngalo esikhundleni, begodu, ebujameni lapho ilungu elikhethiweko likhethelwa ukuvala isikhala eBhodini, iSinethi izakutjho nesikhathi elikhethelwe sona.

USihlalo kanye neSekela likaSihlalo

6. (1) Amalunga weBhodi, ngokubambisana noMlawuli omkhulu owongamele amakhetho (azakuthi emhlanganweni wawo wokuthoma, akhethe omunye wamalunga bona abe ngusihlalo weBhodi godu nomunye ozoba lisekela likasihlalo weBhodi, isekela likasihlalo lizakusebenza njengosihlalo lokha usihlalo angekho namkha lokha usihlalo angaphumeleli ukwenza

Ndebele

umsebenzi wakhe.

(2) Usihlalo wokuthoma kanye nesekele likasihlalo lokuthoma bazakuphatha iinkhundla zabo isikhathi esingadluliko eminyakeni emibili, kuzakuthi emva kwalapho kubanjwe amakhetho: Nangabe nje kwaphela lowo sihlalo nalelo sekele likasihlalo bazokwazi ukuthi babuye bangenele amakhetho wokuba seenkhundleni isikhathi esingadluli unyaka owodwa tere.

(3) Isekele likasihlalo lokha nalibambele usihlalo njengombana kuhlolisiswe esigatjaneni (1), lizakuba nawo wonke amandla godu lenze yoke imisebenzi okumele yenziwe ngusihlalo.

(4) Isikhundla sokuba ngusihlalo namkha sesekela likasihlalo singahlala singanamuntu -

(a) nangabe kuphela isikhathi sokuba sesikhundleni esibekelwe usihlalo namkha isekela lakhe;

(b) lokha loyo osesikhundleni atlola incwadi athokoza isikhundla njengosihlalo namkha isekela lika sihlalo;

(c) nangabe loyo osesikhundleni alisa ukuba lilunga leBhodi;

(d) lokha isiqunto sokutjihiya isikhundla sithathwa yiBhodi; namkha

(e) lokha umuntu osesikhundleni ahlongakala namkha ikhetho imemezela bona akasenamandla ngokwenqondo wokuragela phambili nokubamba isikhundla:

(5) Ukukhethwa kwakasihlalo omutjha namkha isekela lakhe, kuzakuthi lokha nakunesikhundla esinganamuntu njengombana khekwahlolisiswa emapharagrafini (a), (b), (c), (d) no (e) kwenziwe Mlawuli omKhulu (executive officer).

Imihlangano kanye nokuhlala kweBhodi

7. (1) IBhodi izakuhlangana amahlandla angasi ngaphasi kwamane 4 ngonyaka, okutjho bona bazokuhlangana kanye (1) ngekota.

(2) IBhodi izakuphathwa ePitori, kanti imihlangano yeBhodi yona, izokwenzelwa endaweni, nangesikhathi esiyokuquntwa ngiyo iBhodi. Imihlangano iyokwenganyelwa ngusihlalo.

(3) IBhodi ingasungula ama-ofisi ukuya ngokudingakala kwawo, kwenzelwe bona ikwazi ukusebenzisa amandla wayo, ikwazi ukuraga beyenze nemisebenzi enikelwe yona namkha abekwelwe namkha imisebenzi ethweswe yona yona ngokoMthetho-sisekelo, nangokoMthetho lo wePalamende, namkha nginoma ngimuphi omunye umthetho.

(4) Usihlalo weBhodi angathi kwesinye nesinye isikhathi abize umhlangano osipetjheli weBhodi, ozakubanjwa endaweni nangesikhathi esiquntwa nguye. Usihlalo kuyothi ngesibawo esitlikitlwe malunga weBhodi angasi ngaphansi kwamathathu abize umhlangano osipetjheli oyobanjwa angakadluli amalanga amatjumi amathathu (30) ngemva kwelanga athole ngalo leso sibawo, kanti uyobanjelwa endaweni nangesikhathi esingaquntwa nguye.

(5) Amalunga alikhomba (7) akhethwe ngokuya kwesigaba 5(1)(a) ayokuba linani elenza ikhoramu bona kungabanjwa namtjhana ngimuphi na umhlangano weBhodi.

(6) IBhodi izokuberega ngendlela ekhombisa ukubonelelwa komoya wokuvumelana okungiwo osingethe ukusetjenziswa kwamalimi amanengi ahlukahlukene njengombana kutlolwe ngaphakathi koMthetho-sisekelo.

(7) Lokha iBhodi ihluleka ukuvumelana, kuyovowudwa ngendlela yokuphakamisa izandla, kanti isiqunto esithethwe malunga weBhodi ngenani lenengi lababili kwabathathu (two-thirds), okumalunga akhona emhlanganweni obizwe ngokomthetho, kuyoba siqunto seBhodi.

(8) Akukho siqunto namkha igadango elizakwenziwa ngegunya leBhodi bese kuthiwa alamukeleki (invalid) ngesizathu sesikhala sesikhatjhana esikhona eBhodini, lokha isiquntweso namkha igadangwelo lenziwe belagunyazwa mhlango weBhodi owawubizwe ngokukhambisana nalesi sigaba.

(9) IBhodi ingenza imithetjhwana yekambiso (rules) emalungana nendlela yokuziphatha emihlanganweni yayo.

Ndebele

Amandla nemisebenzi yeBhodi

8. (1) Ukungezelela emandleni nemisebenzini enikelwe iBhodi inikelwa Mthetho, iBhodi -
- (a) izakwenza iimphakamiso malungana nanoma ngimuphi na umthetho okhona namkha ohlongozwako, ukusetjenziswa kwamalimi nepholisi esebenza ngeendaba zamalimi kwelinye nelinye izinga lombuso, begodu namalungana namanye namanye amatjhuguluko ahlolongozwako, ukusulwa komthetho namkha ukujanyiselelwa kwawo ngomunye, kusetjenziswe amalimi bekube nepholisi yawo;
 - (b) IBhodi ingabawa nanoma ngiliphi ibandla namkha incenye karhulumende bona iyirhelebhe ngokuyinikela ilwazi eliphathelene nomthetho, iindlela zokuphatha, namkha ukulawula okwamukelwa ngiyo mayelana nepholisi yelimi nokusetjenziswa kwalo;
 - (c) IBhodi ingalemukisa nanoma ngiyiphi na incenye namkha ibandla lombuso ngokusebenza kwemithetho ekhona gadesi namkha ehlongozwako, iyilemukise godu ngepholisi begodu nangokusebenza okuthinta namkha okumalungana neendaba zamalimi;
 - (d) IBhodi ingatjheja esinye nesinye iseyeleliso esivezwe ngokuya kwepharagrafu (c);
 - (e) IBhodi izakwenza iimphakamiso zinqophiswe eencenyeni ezihlukeneko zombuso nayibona bona igadango elinjalo liqakathekile begodu lamukeleka njengendlela ezokukhuthaza ukuberegiswa kwamalimi ahlukahlukene ngaphakathi kwesendlalelo soMthetho-sisekelo.
 - (f) IBhodi izokukhuthaza isibopho sokusetjenziswa kwamalimi amanengi ngokuhlukahlukana kwawo njengomthombo wangenarheni mazombe/wesitjhaba ngokuthuthukisa, ukuphatha namkha ukulawula nokutjheja ukubakhona kwamalimi la, ilwazi namahlelo wokusetjenziswa kwawo;
 - (g) IBhodi izakukhuthaza khulu ukuthuthukiswa kwamalimi layo abegade agandelelwe ngokwenza okulandelako-
 - (i) Ithuthukise, iphathe namkha ilawule beyitjheje bona amalimi la ayatholakala, ilwazi begodu bekube namahlelo wokusetjenziswa kwawo; begodu
 - (ii) ekwenzeni iimfundo zokubika ngalokhu namkha ngeendaba ezimalungana nokuthuthukiswa kwamalimi njengombana izakubona kuqakathekile ekwenzeni imisebenzi nekuberegiseni amandla wayo;
 - (h) ekuhlonipheni ukulingana, namasevisi aburhaba wokusabalaliswa kwelimi, iBhodi inganikela imikhomba-ndlela nokutjheja ukusetjenziswa kwayo -
 - (i) amazinga wokuhlelwa nokuhlolisiswa kwamasevisi layo kuzakwenziwa yiBhodi; begodu
 - (ii) nokunikelwa kwalawo masevisi;
 - (i) IBhodi ingakgona bona izenzele iphenyo eziqunte yona ukulenza, namkha lokha nayithole isinghonyoyilo, nalokha nakunesaziso sokobana kube khona ukuqalelwa phasi kwamalungelo welimi, kwenziwe ipholisi yelimi namkha ihlelo lokusetjenziswa kwelimi ngokukhambisana nesigaba 11;
 - (j) IBhodi ekutjhejeni lokho okunikelwa Mthetho-sisekelo neembopho eziberega ngokunqophileko namkha ngendlela ebhodako ngeendaba zelimi ngokuthabaleleko, nalokho okukusigaba 3(9) soMthetho-sisekelo ingenza okulandelako -
 - (i) IBhodi izakutjheja ukuhlonitjwa kwalokho okunikelwa Mthetho-sisekelo malungana nokusetjenziswa kwamalimi;
 - (ii) IBhodi izakutjheja okuqukethweko mthetho beyiyelele omunye nomunye umthetho omutjha okhona, izakutjheja nokusetjenziswa kwelimi nepholisi eberega ngelimi enqophene namkha enganqophani ngqo neendaba zelimi kwelinye nelinye izinga lombuso;
 - (iii) IBhodi izokurhelebha ukusungula nokutjheja amahlelo namapholisi okunqotjhwe ngawo ukuqinisekisa nokwandisa ukusetjenziswa ngokulinganako nokuhlonitjwa ngokufanako kwamalimi agunyazwe mthetho bekuthathwe namagadango wokuqinisekisa bona imiphakathi

Ndebele

esebenzisa amalimi okukhulunywe ngawo esigabeni 3(10)(c) soMthetho-sisekelo ithola ithuba lokuberegisa amalimi wayo ebujameni obufaneleko;

(iv) IBhodi ngokulandela lesi sigatjana, ebujameni obufaneleko, izakwenza bona kube neemali ezidingakala esikhathini leso, ngokukhambisana nobujamo obuzokuhlala butjhejwa yiBhodi njalo emva kwesikhathi esithile;

(k) IBhodi ingasungula, ibuthelele begodu ilonde nesihlaka selwazi, kodwana kungabi sihlaka selwazi esinqitjhiselwe izinto ezilandelako kwaphela-

(i) woke amagadango wezomthetho (kufakwa hlangana nalokho okunikelwa Mthetho-sisekelo) amalungana neendaba zamalimi; begodu

(ii) nelwazi ngaleyo naleyo pholisi namkha ukusetjenziswa kwayo kwenye nanye incenye namkha ihlangano (institution) yombuso enqophene namkha engakanqophani ngqo neendaba zelimi.

(2) IBhodi ingenza okulandelako-

(a) ukuzithomela yona iimfundo nerhubhululo elinqotjhiswe kokulandelako-

(i) ukukhuthaza ukuhlonitjiswa kwamalimi agunyazwe mthetho weRiphabliki yeSewula Afrika njengombana lokhu kukhulunywe ngakho kusigaba 3(1) soMthetho-sisekelo;

(ii) ukukhuthaza ukuhlonitjiswa kwamalimi njengombana kuvezwe esigabeni 3(10)(c) soMthetho-sisekelo;

(iii) iBhodi izakwenza bona kucaciswe kule amalimi weSewula Afrika agade agandelelwe esikhathini esedlulileko;

(iv) iBhodi izakwenza nokobana amalungelo amalungana namalimi begodu namazinga wawo abekakhona lokha nakuthoma ukusenza uMthetho-sisekelo lo, angancitjhiswa;

(v) iBhodi izakukhuthaza bona abantu beSewula Afrika bazi amalimi amanengi;

(vi) izakukhuthaza ukusetjenziswa kwemithombo yelwazi lamalimi weSewula Afrika; begodu

(vii) iBhodi izakukhandela bona kungabi nokuberegiswa kumbi kwelimi begodu kungabi namalimi ongamela amanye eSewula Afrika, namalimi aberegiselwa ukuhlukanisa;

(b) iBhodi izakulemukisa ngokuberegisana ekuhlelweni kwamalimi eSewula Afrika;

(c) iBhodi izokukhuthaza ukubambisana nama-agency wokuhlelwa kwamalimi angaphandle kweSewula Afrika; begodu

(d) ngokulandela lesi sigatjana, iBhodi izokwenza bona kube neemali ezitholakalako lapho kufanele khona, ngesikhathi nangaphasi kobujamo obuzokuhlala butjhejwe yiBhodi, begodu ezokuhlala ibuhlala njalo emva kwesikhathi esithile.

(3) IBhodi inganikela nanoma ngimuphi umuntu, ihlangano namtjhana isikhungo (institution) igunya lokwenza irhubhululo kanye nokutlola iincwajana eziphethe ilwazi elisabalaliswako (publications), lokhu kwenziwa egameni layo iBhodi. Ukuphumelelisa lokhu, iBhodi izokunikela ngemithombo (resources) kunanoma ngimuphi umuntu, ihlangano namkha isikhungo esibawiweko bona senze umberego loyo.

(4) Ngokulandela isigabesi, iBhodi inganikela kunanoma ngimuphi umuntu namkha ihlangano eyenza umberego lo, irhelebho leemali namkha omunye umhlobo werhelebho.

(5) IBhodi izazithomela ngokwayo, iphenye namkha yenze bona kubenephenyo ngomthetho othile, ipholisi nokusetjenziswa bunqopha namkha ngendlela enqakanqophi kwelimi, bekutjhejwe nalokho okunikelwa Mthetho-sisekelo bunqopha namkha ngendlela engakanqophi kwelinye nelinye izinga lombuso, namkha okunikelwa Mthetho-sisekelo bunqopha namkha ngendlela ebhodako malungana nelimi, kwenziwe neemphakamiso kwesinye nesinye isibetha-mthetho (Provincial Parliament) namkha yenza bona lokhu kuhlolisise, begodu kwethulwe neemphakamiso malungana nomthetho namkha incenye yombuso.

(6) IBhodi ingaba namandla wokubiza nanoma ngimuphi umuntu bona azonikela phambi kwayo ubufakazi, namkha aveze nanoma ngimuphi umtlo (document) osemthethweni

Ndebele

begodu nanoma ngiliphi ilwazi namkha into engaba lirhelebho eBhodini lokha nayiqalene nokwenza umberego eqalene nawo.

(7) IBhodi nayibona kufanele, ingalemukisa urhulumende bona anikele ebantwini abathile namkha iinqhema zabantu abathintekako ngebanga lokuqalelwa phasi kwamalungelo welimi labo, ukusekela ngeemali namkha omunye umhlobo wokusekelwa.

(8) IBhodi, ngokuberegisa indlela ebekwe ngiyo, ingenza isimemezelo kuPhephandaba Lombuso namkha leprovinsi ngokusungulwa kokulandelako-

(a) ukusungulwa kwekomiti yelimi kileyo naleyo provinsi, ikomiti le izakuberega ukulemukisa ngeendaba eziphathelene nelimi, ezithinta iprovinsi leyo namkha incenye ethile yeprovinsi enganayo ikomiti efana naleyo, namkha lokha ikomiti ekhona kuleyo provinsi inelawula kilayo malimi agunyazwe mthetho waleyo provinsi kwaphela: Nangabe ikomiti yelimi yeprovinsi ikhona kuleyo provinsi ekukhulunywa ngayo, begodu ikomiti ebunjalo, itjhejwe yiBhodi, ejamele amalimi asetjenziswa kileyo provinsi ngokwaneleko, ikomiti le izakuthathwa bona isungulwe ngokukhambisana nesigatjana lesi ikani isajamele amalimi layo ngokupheleleko;

(b) IBhodi izakusungula ihlangano yelimi ezokulemukisa malungana nelinye nelinye ilimu okuzabe kuqalene nalo, itshwayo lelimelo namkha lokho okuphikiswana ngakho, nokukhulumisana ngcono nangabe ayikho ikomiti ekukhulunywa ngayo le, nalokha nangabe ikomiti yelimi le ayiwenzi kuhle umsebenzi wayo: Nangabe ikomiti le ikhona, izakuthathwa bona isungulwe ngokukhambisana nesigatjana lesi.

(9) IBhodi ingagunyaza nanoma ngiliphi ilunga kumalunga wayo bona liyijamele kunoma ngiyiphi indaba.

(10) IBhodi ingenza okulandelako-

(a) ingakhetha ikomiti eyodwa namkha ngaphezulu, eyoba nelunga leBhodi linye namkha ngaphezulu nabanye abantu iBhodi ebabona bafanele ukuyilemukisa ngokumalungana nokusetjenziswa kwamandla wayo nekwenziweni kwemisebenzi;

(b) iBhodi ingathi nayibona kufanele, inikele namkha ithume nanoma ngiyiphi kulayo makomiti bona iberegise amandla, yenze nalokho enikelwe khona namkha yenze umsebenzi ewubona uyifanele;

(c) iBhodi ingabeka usihlalo kanti lokha nayibona kunesidingo, ingabeka isekela likasihlalo kileyo naleyo komiti; begodu

(d) iBhodi, izakudinga bona ikomiti ithule umbiko lokha nayiyiqedileko imisebenzi nalokho enikelwe khona ngaphasi kwepharagrafu (b).

(11) IBhodi, ekugqugququzeleni ukuragela phambili kweminqopho yayo begodu nekusebenziseni amandla wayo kanye nekwenzeni imisebenzi yayo, iBhodi ingenza okulandelayo-

(a) yenze imigomo beyikhiphe nezaziso; begodu

(b) isabalalise nemigomo leyo yenze nezaziso kuGazede yombuso namkha kuPhephandaba Lombuso weProvinsi.

Ubudlelwano beBhodi neencenye zombuso, nezinye iinkhungo, nabantu begodu neenhlangothi zabantu

9. (1) IBhodi izakulwela ukukhuthaza ukusebenza ngokubambisana phakathi kwayo neencenye zikarhulumende namkha nomunye umuntu noma nesinye isikhungo, khulukhulu iinkhungo (institutions) ezizibandakanya ekuthuthukiseni ilimi nezikhuthaza ukutjhejwa kwamalungelo welimi.

(2) IBhodi ingathintana begodu isebenze ngokubambisana nanoma ngimuphi umuntu namkha

Ndebele

ihlangano yabantu abanelwazi elisipetjheli begodu nabanelemuko ngemiraro yamalimi weSewula Afrika, namkha iberegisane nabantu abazibandakanya ekuthuthukiseni nekukhuthazeni iimbopho ekukhulunywe ngazo esigabeni 3 soMthetho-sisekelo.

(3) IBhodi ngaphambi kokwenza namkha ukusabalalisa nanoma ngimuphi umbiko, nangaphambi kokunikela imiphumela, ukunikela umbono wayo, isiyeliso namkha kusiphakamiso, ingathoma ngokuthola isiyeliso-

(a) sekomiti yeprovinci yelimi elithintekako esungulwe ngaphasi kwesigaba 8(8)(a);

(b) iBhodi ingathola isiyeliso sencenye namkha ibandla lombuso nganoma ngiyiphi indaba ethinta namkha emalungana nelimi, ipholisi yelimi, namkha indlela elandelwako noma ehlongozwako ekusetjenzisweni kwelimi kileyo ngcenywe yombuso;

(c) IBhodi izakuthola ukulenyukiswa nginanoma ngiyiphi ihlangano yelimi esungulwe ngaphasi kwesigaba 8(8)(b); namkha

(d) ithole ukulemukiswa nginoma ngimuphi umuntu, isiqhema sabantu, ihlangano yelimi, namkha iinkhundo (institutions) ezibandakanyako namkha ezinethetho yokukhuthaza amalimi agunyazwe mthetho eSewula Afrika, lokhu iBhodi ingakwenza ngokubawa iimphakamiso ngendlela yesaziso kuPhephandaba Lombuso begodu nakuPhephandaba Lombuso weProvinci;

(4) Ikomiti, incenye kaRhulumente namkha ihlangano yelimi ekukhulunywe ngayo kupharagrafu (a), (b) no (c) ikateleleka ukunikela isiyeliso esicelwe yiBhodi.

(5) Ngaphandle kwabantu ekukhulunywe ngabo esigatjaneni 3, iBhodi ingathintana nanoma ngubani omunye umuntu, ihlangano, isiqhema sabantu namkha isikhundo (institution).

Ukwenziwa komsebenzi weBhodi wokulawula

10. (1) IBhodi kuzakuthi emhlanganweni wayo wamathomo namkha esikhathini esifitjhani ngemuva kwalokho, ikhethe umlawuli omkhulu (chief executive officer) weBhodi okunguye ozokwenza okulandela-

(a) ozokuthi ngokubonisana neKomitjhana yeMisebenzi kaRhulumente noNgqongqotjhe wezeeMali, aqatjhe abantu abazokuberega abangahle badingakale bona bazomrheleba ngomberego wakhe okhambisana nokwenziwa komsebenzi weBhodi;

(b) Umlawuli omkhulu weBhodi (chief executive officer) uzakuba nomsebenzi wokuphatha begodu nokulawula iindaba zokuphatha (administration) abantu abazokuberega abakhethiweko ngokulandela ipharagrafu (a), kanti-ke umlawuli lo uzaziphendulela eBhodini;

(c) Ngokukhambisana nomthetho we-Exchequer Act, 1975 (Act No. 66 of 1975)-

(i) kuzakuba semahlombe womlawuli omkhulu (chief executive officer) ukuziphendulela ngeemali zombuso ezamukelwako namkha ezibhadelelwa iBhodi;

(ii) umlawuli omkhulu (chief executive officer) uzakuqiniseka bona kubekwa amarikhodo weemali nama-akhawundi;

(d) umlawuli lo, uzakuberegisa amandla anikwelwe wona, kanti-ke uzakwenza imiberego ahlala ayinikelwa yiBhodi ngerhuluphelo lokuphumelelisa iminqopho yeBhodi, ngokunjalo-ke uzakwazi ukuziphendulela eBhodini.

(2) Amarikhodo ekukhulunywe ngawo esigatjaneni (1)(c)(ii) azakuhlolwa Mhlolisisi omkhulu weencwadi zombuso (Auditor-General).

(3) Ukubhadelwa kweendleko ezimanqophana neendaba ekukhulunywe ngazo ngaphasi koMthetho lo wePalamende, zizakubhadelwa ngeemali ezibuthelwe yiPalamende, izibuthelwelela wona umberego lo.

(4) Umlawuli omkhulu (chief executive officer) weBhodi uzakubekwa esikhundleni ngolandela leyo migomo nemibandela ezakubekwa yiBhodi, kanti-ke uzakubhadelwa,

Ndebele

bekabonelelwe, athole nenye izuzo yesevisi njengokwesiqunto seBhodi ilandela imigomo engaphasi kwesigatjana (7).

(5) Abanye abantu abasebenzela iBhodi bazakubekwa eenkhundleni ngokulandela imigomo nemibandela eyobekwa mlawuli omkhuli (chief executive officer), kanti-ke babhadelwa, babonelelwe, bathole nezuzo yamanye amasevisi ukuya ngesiqunto sakhe umlawuli omkhuli (chief executive officer) alandela imigomo engaphansi kwesigatjana (7).

(6) IBhodi, kungathi ngokubonisana neKomitjhana yalabo abaSebenza kuRhulumende bona itlikitle ikontraka ngomqopho wokuthola amasevisi wabantu abanelwazi elisipetjheli kunoma yini emalungana nomsebenzi weBhodi, lokhu ingakwenza ngomqopho wokuberegisa amandla wayo, lokho enikelwe bona ikwenze namkha imisebenzi yayo ngokukhambisana noMthetho wePalamende, ngaphasi koMthetho-sisekelo namkha ngaphasi kwanoma ngimuphi omunye, godu kungaba mayelana nehlelo elithile. IBhodi ingathi ngokuvumelana noNgqongqotjhe wezeeMali, baqunte umrholo wabantwabo - kufakwe hlangana neendleko zokukhamba, iindleko ezincani begodu kulungiswe nezinye iindleko zalabo bantu.

(7) UMongameli angathi ngemva kobana iBhodi seyenze iinqunto, nangemva kokubonisana neKomitjhana yalabo abaBerega kuRhulumende, enze imigomo ngeendaba ezilandelako eziphathelele nabantu abasebenza eBhodini:

(a) (i) uMongameli angatjheja amazinga ahlukeneko wemirholo begodu namanani wemirholo azakukhambisana namazinga ehlukeneko wabantu ababerega eBhodini;

(ii) uMongameli angatjheja izinto okumele ube nazo ngaphambi kobana uqatjhwe, ukukhutjhulelwa esikhundleni, ukukhutjhwamba emberegweni, begodu namagadango athathwako ekukhalimeni umuntu;

(iii) angatjheja nezinga elifaneleko lefundo begodu nelemuko ngomqopho wokobana umuntu loyo abekwe esikhundleni esithile;

(iv) uMongameli angatjheja irherho nendlela engaberegiswa nakuhlalutjwa abantu begodu nekambiso engalandelwa umuntu nakakhutjhulelwa esikhundleni (promotion):

(b) uMongameli angatjheja amandla, imisebenzi, ukuziphatha, ubuqotho, ama-iri emberegweni, ilifu oyinikelwako, neminye imibandela yesevisi;

(c) ukwakhiwa kweenkhala zomberego ekusungulweni kweBhodi;

(d) ukuthwasiswa kwabasebenzako, kufaka hlangana nerhelebho leemali elimalungana nokuthwasiswa lokho;

(e) uMongameli angatjheja indlela yokuziphatha ezokulandelwa ngabasebenzako;

(f) ukunikelwa into yokukhamba egunyazwa mthetho;

(g) uMongameli angatjheja imibandela elandelwako nobujamo obutjhejwako lokha umuntu nakabhadelelwa isikhathi eseqileko zomberego, imali yokukhamba, begodu nezinye iimali okumele zibhadelwe;

(h) uMongameli angaqala ngokulandela isigaba 14, isibopho somthetho komunye nomunye osebenza eBhodini ngokumalungana nesenzo esenziwe ngemigomo yoMthetho lo wePalamende namkha ngimuphi omunye umthetho begodu nesibopho somthetho esisukela ekusebenziseni iikoloyi zomberego;

(i) uMongameli uzakuqunta ngobujamo, imibandela begodu nendlela oberega eBhodini angatholakala anecala lokungaziphathi kuhle ngayo, namkha atholakale aphethwe bulwelwe oburagela phambili namtjhana asebujameni bokungakwazi ukuragela phambili ngomberegwakhe we-ofisini ngendlela eyanelisako;

(j) atjheje ikambiso okumele ilandelwe lokha nakwethulwa ukunganeliseki begodu neenghonyelwa koberega eBhodini, godu nendlela yokuzethula, isikhathi begodu nomuntu okuyothunyelwa kuye imitlolo (document) yeembawo zababeregako begodu nokumayelana nokuthintana ehlangothini labasebenzako;

Ndebele

(k) uMongameli angatjheja ubulunga namkha imibandela yobulunga esikhwameni esithile sepentjheni, iimali ezibhadelwa kiso, amalungelo, ukubonelelwa nokufanele kulandelwe malunga asebenzako la, namkha labo abondliwa malunga la;

(l) uMongameli angatjheja ubulunga balabo abasebenza eBhodini begodu nemibandela yobulunga behlelo elithile le-medical aid, namtjhana i-medical aid society, ngokunjalo-ke nendlela kubhadelwa ngayo iimali godu nobujamo ekubhadelwa ngaphasi kwabo iimali zobulunga, nezinye iimali ezikolodwako namkha okumele zibhadelwe ehlelweni le-medical aid namkha i-medical aid society, zibhadelwa ngabasebenza eBhodini namkha labo abondliwa ngabasebenzakwabo, iimali lezi zingadoswa emirholweni yabasebenzako bese zibhadelwa ehlelweni le-medical aid namkha ku-medical aid society;

(m) uMongameli angatjheja iimali ezibhadelwako, amalungelo, ukubonelelwa begodu okufanele kulandelwe abasebenzako namkha labo abondliwa ngokuphathelene nehlelo le-medical aid lelo namkha i-medical aid society;

(n) uMongameli angatjheja ngokunabileko, namtjhana ngiyiphi indaba engakhambisani noMthetho lo wePalamende, namkha noMthetho-sisekelo, begodu ibe iqakathekile ekukhambiseni kuhle imigomo nemibandela yesevisi yamalunga wabasebenza eBhodini.

(8) Nanoma ngiyiphi ikambiso ngaphasi kwesigaba lesi, emalungana neendleko zoMbuso izakwenziwa ngokubonisana noNgqongqotjhe weezeMali.

(9) Lokha nakubekwa abantu eenkhundleni ngokulandela lesi sigaba, iBhodi izakuzama ukuqiniseka bona ababerega eBhodini bajamele umphakathi weSewula Afrika ngokunabileko.

Ikambiso yeBhodi, ukulamula, ukuthintanisa namkha ukukhulumisana kweBhodi

11. (1) Namtjhana ngimuphi umuntu ozijamele yena namkha ajamele nanoma ngimuphi omunye umuntu namkha idlanzana labantu namtjhana ihlangano ejamele amalunga wayo nanoma kumalunga welimi elithize, nalokha kungaba yincenye yombuso ingakgona ukuveza isinghonghoyilo sayo eBhodini, malungana nokuqalelwa phasi okhunye nokhunye namkha ukuthuselwa kwamalungelo welimi, ipholisi yelimi namtjhana ukusetjenziswa kwalo.

(2) Isinghonghoyilo sizakutlolwa phasi begodu sizakuhlathulula-

(a) kuvezwa irhuluphelo lomuntu ofaka isinghonghoyilo endabeni le;

(b) (i) umhlobo welungelo ekuthiwa liqalelwe phaselo namkha ekuthiwa lithuselwe, namkha

(ii) anikele iinzathu namkha izinto ezizenza bona abone kunesidingo sokobana kuphenywe ngendaba le; begodu

(c) aveze loke ilwazi analo ngalokhu.

(3) IBhodi izakunikela loke irhelebho elingadingakalako simahla begodu lapha kukgonaka khona, iBhodi izakurhelebha umuntu onghonghoyilako lo, bona akgone ukukhambisana nalokho okufunekako ekukhulunywe ngakho esigatjaneni 2.

(4) IBhodi izakuthi ngokuzithomela yona, namkha ngokulandela incwadi etlolwe ngiloyo onghonghoyilako, yenze iphenyo malungana namalungelo welimi, ipholisi yelimi, namkha ukusetjenziswa kwelimi okuthiwa kuqalelwe phasi lokhu.

(5) (a) IBhodi izakuthi ngemuva kokuphenya ngalokho kuqalelwa phasi okuthiwa kwenziwe ngokulandela isigatjana (4), lokha nayibona bona lokho okukhulunywako kungahle kubeliqiniso, iBhodi izakulinga ukulamula, ukuthintanisa namkha ukukhulumisana ngomqopho wokulinga-

(i) ukurarulula nokulungisa itjhayiswaneli;

(ii) ukulungisa nanoma ngimiphi imitjhapho namkha okutjhiyiweko, okukhona okusukela namkha okuletha itjhayiswano namtjhana ukuqalelwa phasi komthetho, ipholisi namkha ukusetjenziswa kwelimi okuthiwa kwenziwe, namkha kungaba kuthuselwa kwelungelo lanoma

Ndebele

ngiliphi ilimi.

(b) Nangabe omunye nomunye umzamo walokhu okukhulunywe ngakho kupharagrafu (a) uyabhalelwa, nalokha nangabe iBhodi ibona kuneezathu ezizwakalako zokuragela phambili ngokutjhukana nendaba le, iBhodi ingarhelebha umuntu onghonghoyilako namkha nabanye abantu abathintekako ukuqiniseka bona indaba le iyalungiswa-

(i) ngokuthumela indaba le, neemphakamiso ebandleni lombuso lapho kwenziwa khona isinghonghoyilwesi;

(ii) ngokuphakamisa bona indaba yokobana ibandla lombuswelo lirhebhe umuntu onghonghoyilako lo ngeemali namtjhana kungaba ngiliphi irhelebho, ngomqopho wokulungiswa komonakalo omveleleko;

(iii) ngokurhelebha umuntu ovelelweko lo ngeemali namtjhana nangamuphi na umhlobo werhelebho okhona kwenzelelwe bona umuntu lo alungise woke umonakalo omveleleko; namkha

(iv) ngokwenza amalungiselelo namkha ukunikela ngemali nomana kungomunye nje umhlobo werhelebho onikelwa umuntu onghonghoyilileko lo, bona akgone ukutjhaphuluka encenyeni yombuso namkha ekhotho ebeyiqalene nesinghonghoyilo sakhesi.

(6) IBhodi izakwazisa umuntu onghonghoyilileko lo ngeenqunto, begodu lapho ikhotho sele iqunte bona ingasathatha amagadango, izakwazisa umuntu onghonghoyilileko lo, beyinikele neenzathu zokutshwilisa kwayo amagadango layo.

(7) IBhodi izakusabalalisa iinqunto zayo ngokukhambisana nesigaba 12(1).

Imibiko yeBhodi

12. (1)(a) IBhodi izakwenzela etjhatjhalazini imibiko yayo, imiphumela, imibono, iinluleko namkha iimphakamiso ezizakwazisa kuPhephandaba Lombuso njalo ngekota, namkha emva kwesikhathi esifitjhezana njengokubona kweBhodi, endabeni yelimi, ezingeni leprovinsi kuzakuberegisa iPhephandaba Lombuso weprovinsi: (b) IBhodi ingathi kwesinye nesinye isikhathi ilethe umbiko ePalamende namkha eMbusweni weProvinsi nayibona kutlhogakala lokho.

(2) Umbiko weBhodi uzakutjhejwa yiPalamende, nemibuso yamaProvinsi begodu neencenye ezilawulako emazingeni ahlukeneko wakarhulumende, kanye neencenye zoke zombuso, ezinye iinhlango, abantu namkha iinqhema zabantu.

(3) IBhodi izakuthi njalo qobe kumnyaka, ingasi ngemva kwelanga lokuthoma ku June ithumele-

(a) ePalamende umbiko ozeleko ngakho koke ebekwenzeka enyakeni ongaphambi kwaloyo, beze kube nge 31 March; begodu

(b) ithumelele umbuso weprovinsi umbiko ozeleko ngakho koke ebeyikwenza malungana neendaba ezithinta ilimi ezingeni leprovinsi leyo.

Ukubhadelwa nokubonelelwa kwamalunga weBhodi

13. Ilunga leBhodi namkha enye nenye ikomiti, ngolokhu okukhutjiswa eemalini ezibuthelelwe yiPalamende, izibuthelelela umsebenzi ofana nawo lo, kuzakubhadelwa umrholo nokubonelelwa kwelunga leBhodi ekukhulunywe ngalo, libhadelwa malungana nomberego eliwenzileko ophathelene nemisebenzi yeBhodi njengombana kungatjhejwa nguMongameli ngokubonisana neKhabinethe, noNgqongqotjhe wezeeMali.

Ndebele

Ukuba nomlandu kweBhodi

14. (1) UMthetho wombuso ngokubanomlandu kweBhodi i-State Liability Act, 1957 (Act No. 20 of 1957), uzakusebenza ngetjhugutjhuguluko lapho kufanele khona ngokukhambisana neBhodi nokwazisa okukhona okunqophiswe ku "Ngqongqotjhe othintekako" kuzakuthathwa njengonqophiswe eBhodini.

(2) Amalunga weBhodi ngeze kwatlhogakala bona abenomlandu ngokwawo nangabe kubonakala namtjhana yini embikweni, emiphumeleni, emibonweni, eenlulekweni namkha eemphakamisweni ezenziwe ngomoya omuhle zasiwa ePalamende namkha omunye nomunye uRhulumente weProvinsi namkha ukwaziswa ngokusebenzisa uMthetho lo wePalamende, namtjhana uMthetho-sisekelo.

Isihloko esifitjhani nokuthoma kwayo ukusebenza

15. UMthetho lo wePalamende uzakubizwa uMthetho weBhodi Yelimi YeSewula Afrika waka 1995 (Pan South African Language Board Act, 1995).

1995-08-17

N. Sotho

MOLAO-TŠHITŠHINYO (BILD)

Go rulagantšhetša go amogelwa, go phethagatšwa lego tšwetša pele tšhomišo ya maleme a mantšhi mo Repabliking ya Afrika Borwa le tlihabollo ya maleme ao peleng a bego a phaelwa thoko ka botlalo; go hloma Boto ya Maleme Ohle a Afrika Borwa e e tsebjago bjalo ka Pan South African Language Board; lego rulagantšhetša merero eo e amanago le yona.

PULAMADIBOGO

KA GE Molaotheo wa Ripabliki ya Afrika Borwa, wa 1993 (Act No. 200 of 1993) o rulagantšhetša theo ya tšhomišo ya maleme a mantšhi;

LE KA GE go swanetše go rulagantšhetšwa magato ao a lebišitšwego go go fihlela hlomphe, tšhireletšo eo e lekanego le tšwetšo pele ya maleme a Afrika Borwa a semmušo le tlihabollo ya maleme ao mo nakong e e fetilego a bego a se amogelwe ka botlalo, gore go hlohleletšwe go ipshina mo go feletšego e bile go lekalekana ga maleme a Afrika Borwa a semmušo le maleme a mangwe a Afrika borwa ao a šomišetšwago dikgokagano le merero ya borapedi:

BJALE GE, Molao-tšhitšhinyo wo, o fetišwa ke Palamente ka tsela e e latelago:-

Dihlalošo

1. Molaong wo wa Palamente (Act), ka ntle le ge go bontšhwa ka tsela e nngwe-

- (i) "Boto" gora gore Boto ya Maleme Ohle a Afrika Borwa e e hlomilwego ke karolo ya 2;
- (ii) "Molaotheo" gora gore Molaotheo wa Repabliki ya Afrika Borwa, 1993 (Act No. 200 of 1993);
- (iii) "mohlankedi-phethiši-mogolo (chief executive officer)" gora gore mohlankedi-phethiši-mogolo wa Boto yo a kgethilwego ka go latela karolo ya 10(1);
- (iv) "mošomedi wa tša maleme yo a amogelelegilego" gora gore motho yo a nago le boitemogelo bjo bo tseneletšego le hlahlo ya botoloki goba bofetoledi goba thuto ka ga mokgwa wa ditheo (terminology) goba go ngwala lego tšweletša di dikišinari (lexicography) goba go ruta go bala lego ngwala goba go ruta dithuto tša maleme;
- (v) "morulaganyi wa maleme" gora gore motho yo a hweditšego hlahlo ya tshepedišo ya merero ya pholisi ya maleme go seemo le thulaganyo ya sebopego sa maleme le boitemogelo bja thulaganyo ya maleme bjo bo tseneletšego, mme go akaretšwa le di-sociologist tša maleme;

N. Sotho

- (vi) "*sociologist* ya maleme" gora gore motho yo a hlahlilwego ka tša maleme le kagišano, dipolotiki le dintlha tša thuto tše lego mabapi le kamano magareng ga maleme le setšhaba;
- (vii) "setho sa mmušo" gora gore setho sa mmušo bjalo ka ge se hlalošitšwe go karolo ya 233(1) ya Molaotheo;
- (viii) "*Gazette* ya Profensi" mabapi le profensi e itšego, gora gore *Gazette* ya semmušo ya profensi eo;
- (ix) "eo e lego gona" go akaretšwa le eo e bego e le gona pele ga ge Molaotheo wo, o thoma go šoma goba Molao o goba nakong e nngwe le e nngwe;
- (x) "seo se laetšwego" gora gore seo se laetšwego ke Molao wo, goba ka tlase ga wona;
- (xi) "Molao wo (Act)" go akaretšwa melawana le ditsebišo tšeo di dirilwego ka tlase ga dikarolo tša 7(9), 8(8) le (11) le 9(3)(d).

Go hloma Boto

2. (1) Mo, go hlongwa Boto eo e tlogo tsebja ka la Pan South African Language Board.
(2) Boto e tla tšewa bjalo ka motho go ya ka molao (juristic person) mme gape e tla emelwa ke modulasetulo goba motlatša-modulasetulo goba leloko lefe goba lefe leo le kgethilwego ke Boto gore le dire bjalo, ka kakaretšo goba morerong o itšego.

Maikemišetšo a Boto

3. Boto e tla ba le maikemišetšo a a latelago:

- (a) Go hlohleletša hlompheo lego kgonthišiša phethagatšo ya ditheo tšeo go boletšwego ka tšona go karolo ya 3(9) ya Molaotheo, tšona ke tše latelago:
 - (i) Go hlolwa ga mabaka a tlhabollo le hlohleletšo ya tšhomišo lego ipshina mo go lekanago ga maleme ka moka a semmušo a Afrika Borwa;
 - (ii) go katološa ditokelo tšeo di amago maleme le seemo sa wona tšeo pele ga ge Molaotheo wo o thoma go šoma di bego di lego dirijini tše itšego fela;
 - (iii) go thibela tšhomišo ya leleme lefe goba lefe ka maikaelelo a go tlaiša, go gatelela goba go aroganya batho;
 - (iv) go hlohleletša tšhomišo ya maleme a mantšhi lego beakanyetša ditlabelo tša go fetolela;
 - (v) go thekga hlompheo ya maleme ao a bolelwago mo Ripabliking ao a sego a semmušo, lego kgothaletša tšhomišo ya wona mo go lego nepagetšego;
 - (vi) go se theošwe ga ditokelo tše amago maleme le seemo sa wona, tšeo di bego di le gona pele Molaotheo wo, o thoma go šoma;
- (b) go tšwetša pele tlhabollo ya maleme a semmušo a Afrika Borwa;
- (c) go hlohleletša hlompheo le tlhabollo ya maleme a mangwe ao a šomišwago ke metse e mengwe mo Afrika Borwa, le maleme a a šomišetšwago merero ya sedumedi;
- (d) go hlohleletša tsebo le hlompheo ya ditaelo tše dingwe le ditheo tša molaotheo tšeo di lego ka gare ga Molaotheo mme di šomašomana le merero ya maleme, ka tsela efe goba efe;
- (e) go hlohleletša tšhomišo ya maleme a mantšhi ka kakaretšo; le
- (f) go hlohleletša tšhomišo ya methopo ya maleme a Afrika Borwa.

N. Sotho

Go ikemela le go sa tšee lehlakore ga Boto

4. (1) Boto, maloko a Boto le bahlankedi ba Boto ba tla šoma ka tsela eo e sa tšee go lehlakore gape e ikemetše, le gona ba tla phethagatša maatla le mesomo ya bona ka botshepegi, ntle le go tšhaba, goba go šitiša, le gona fela ka tlase ga Molaotheo le Molao o, mme ba tla ikarabela go Palamente.

(2) Gago setho sa mmušo goba leloko goba modiredi wa setho sa mmušo, goba motho ofe goba ofe, yo a tlogo tsenatsena, a šitiša goba a ema tseleng ya Boto, leloko le lengwe le le lengwe leo le kgethilwego ka tlase ga karolo ya 10, ge Boto goba leloko le phethagatša mešomo le maatla a lona.

(3) Ditho ka moka tša mmušo di tla fa Boto thušo eo e ka e hlokago gore Boto e šireletše go ikemela ga yona, go se tšee lehlakore, serithi lego go šoma gabotse ge go phethagatšwa maatla le mešomo ya Boto.

(4) Gago leloko la Boto goba modiredi wa Boto, yoo ka go latela Molao wo, a tlogo dira dinyakišišo goba a fana ka thušo dinyakišišong tše lego mabapi le morero o a nago le dikganyogo tša ditšhelete goba dikganyogo tše dingwe go wona; oo o tla mo thibelago gore a phethagatše maatla le mešomo ya gagwe ka tsela eo e lego ya toka, e sa tšee lehlakore mme gape e le ya maleba.

(5) Ge leloko goba modiredi ofe goba ofe wa Boto a palelwa ke go utulla kganyogo eo go boletšwego ka yona go karolwana ya (4), Boto e ka tšea magato go ya ka ge e bona go hlokega, go kgonthišiša gore go ba le dinyakišišo tša toka, tše sa tšee go lehlakore mme gape e le tša maleba.

Sebopego sa Boto

5. (1)(a) Senata se tla kgetha (appoint) maloko a a latelago gore a be maloko a Boto, bjalo ka ge go laelwa ke karolwana ya (3):

(i) Batho ba bane bao ba tla bago ba amogetšwe bjalo ka bašomedi ba maleme; bao

(aa) o tee tla bago a le tolaki;

(bb) o tee o tla ba mofetoledi;

(cc) mme o tee wa batho bao o tla ba setsebi sa mareo (mantšu) goba mongwadi wa didikišinare (lexiography);

(dd) o tee o tla ba morutiši wa leleme goba wa ruta go bala lego ngwala;

(ii) batho ba bararo, bao e lego barulaganyi ba maleme;

(iii) batho ba bangwe ba ba hlano bao ba nago le botsebi bjo kgethegilego bja merero ya maleme mo Afrika Borwa; le

(iv) motho o tee yo a tla bago a le setsebi sa molao mme gape a na le botsebi bjo kgethegilego bja molao wa tša maleme.

(b) Mohlankedi-Phethisi-mogolo o tla ba leloko la Boto ka ge a le Mohlankedi-phethiši-mogolo, mme o tla tšea karolo go ditherišano tša go tsenelela tša Boto le gona o tla ba le ditokelo le mešomo e swanago le ya maloko a mangwe a Boto, eupya a ka se be le tokelo ya go vouta.

(2) Maloko a Boto a tla ba-

(a) batho ba maleba bao gape nago le maswanedi a go ba ofising eo ba lego go yona;

(b) badudi (citizens) ba Afrika Borwa;

(c) ao a emelago naga ya Afrika Borwa ka Bophara le ka go fapafapana ga yona; gape

(d) ao a thekgago theo ya tšhomišo ya maleme a mantšhi;

(3) Senata se tla kgetha leloko la Boto ka go latela tsela e e hlalošwago mo tlase, ka tlase ga

N. Sotho

ditaello tša karololwana ya (1)(a):

(a) (i) Senata se tla hloma komiti ya nakwana eo e tla bopšago ke bonnyane maloko a senyane gore e kgopele setšhaba gore se šišinye maina a bonkgetheng bao ba tla kgethwago gore ba be maloko a Boto.

(ii) Profeñsi e nngwe le e nngwe eo e nago le kemedi go Senata le phati e nngwe le e nngwe ya dipolotiki eo e nago le kemedi go Senata, di tla ba le kemedi go komiti eo.

(iii) Phati e nngwe le e nngwe ya dipolotiki eo e nago le kemedi go Lekgotla la Setšhaba e ka šišinya leina la leloko le tee la Lekgotla la Setšhaba gore le kgethwe bjalo ka leloko la komiti eo.

(b) Komiti eo go boletšwego ka yona e tlare ka tsela ya go hwetša tumelelano, ya-

(i) dira lenane le le kopana la bonkgetheng ka go ela hloko ditaello tša dikarolwana tša 1(a) le (2): Ge fela e le gore lenane le sa fetego 52 ya bonkgetheng le tla dirwa ge Boto e hlomiwa la mathomo;

(ii) komiti e tla intaviwa bonkgetheng bao ba lego go lenane ka tsela eo e lego pepeneneng mme e bona ke mang le mang; lego

(iii) fana ka lenane la mafelelo go Senata ka go ela hloko ditaello tša dikarolwana tša (1)(a) le (2): Ge fela e le gore lenane le sa fetego 26 ya bonkgetheng le tla dirwa ge Boto e hlomiwa la mathomo.

(c) Senata se tla kgetha motho bjalo ka leloko la Boto yo a amogetšwego ke Senata ka sephetho sa Senata seo se tšerwego ke dipersente tše sego ka tlase ga 75 tša maloko a sona ao a bego a le gona mme a vouta, motho yoo o tla kgethwa ka go latela ditaello tša karolwana ya (1)(a), bjalo ka leloko la Boto eo go boletšwego ka yona go karolwana ya 3(b)(iii).

(4) Senata se ka fediša boleloko bja motho mang goba mang ka go latela karolo e-

(a) ge se kgotsofetše ka gore motho yoo ga a sa hlwela a latela dinyakwa tša karolwana ya (2);

(b) ge motho yoo a kgopela Senata ka lengwalo, gore se fediše go kgethwa ga gagwe;

(c) Ge motho yoo a sa iponagatša dikopanong tša Boto tše latelanago, makga a fetago a mabedi, ntle le tumelelo ya Boto.

(5) Leloko lefe goba lefe la Boto le tla kgethelwa sebaka se lekanago mengwaga e mehlano mme e tlare ge sebaka seo se fela, la ba le tokelo ya go ka kgethwelwa sebaka sa ngwaga fela.

(6) Ge go ka ba le sekgoba ofising ya leloko le lengwe le le lengwe la Boto, pele go fela sebaka seo leloko le bego le kgethetšwe sona, Senata se ka kgetha motho o mongwe gore a sware ofisi eo mo nakong eo e šetšego ya leloko leo le bego le kgethetšwe ofisi eo mme se, se tla dirwa ka tlase ga ditaello tša karolwana ya (1)(a).

(7) Senata se tla fana ka nothisi go *Gazette*, se tsebiša go kgethwa ga leloko lefe goba lefe la Boto le letšatši leo motho yoo a hirwago ka lona, mme ge e le gore ke leloko leo le kgethelwago go thiba sekgoba go Boto, Senata se tla tsebiša le sebaka seo leloko le kgethelwago sona.

Modulasetulo le motlatša-modulasetulo

6. (1) Maloko a Boto a tla kgetha o mongwe wa wona bjalo ka modulasetulo le o mongwe gore a be motlatša-modulasetulo wa Boto, yo a tla šomago bjalo ka modulasetulo ge modulasetulo a se gona goba ge a swaregile, mme se, se tla dirwa kopanong ya mathomo ya Boto eo go yona Moahlodi Mogolo a tla bago modulasetulo.

(2) Modulasetulo le motlatša-modulasetulo ba mathomo, ba tla ba ofising sebaka se sa fetego mengwaga e mebedi mme ka morago ga moo dikgetho tša ngwaga ka ngwaga di tla swarwa:

N. Sotho

Ge fela e le gore modulasetulo eo le motlatši wa gagwe ba tla ba le tokelo ya go ka kgethwa gape, ba kgethelwa sebaka se sa fetego ngwaga o tee.

(3) Motlatša modulasetulo o tla re ge a šoma bjalo ka modulasetulo bjalo ka ge go beakantšhitšwe go karolwana ya (1), a ba le maatla le mešomo ka moka ya modulasetulo.

(4) Ofisi ya modulasetulo le motlatša-modulasetulo e tla tlogelwa ke bahlankedi ba babedi ba-
(a) ge go fela nako eo motho eo a kgethetšwego yona, bjalo ka modulasetulo goba motlatša-modulasetulo;

(b) ge motho yoo a fana ka lengwalo la go leboga mošomo, bjalo ka modulasetulo goba motlatša-modulasetulo ;

(c) ge motho yoo a se sa hlwela a e ba leloko la Boto;

(d) ge Boto e fetiša sephetho sa gore go be bjalo (a tlogele ofisi);

(e) ge motho yoo a hloka fela goba kgoro ya tsheko e tsebišitše gore o fokola monaganong:

(5) Dikgetho tša modulasetulo le motlatša-modulasetulo, go ya ka ge go hlokego, di tla sepedišwa ke mohlankedi-phethiši-mogolo (executive officer), ge e le gore sekgoba seo se hlolegile bjalo ka ge go akantšhitšwe go diparagrafo tša (a), (b), (c) (d) le (e).

Dikopano le lefelo la Boto

7. (1) Boto e tla kopana makga a sego ka tlase ga a mane ka ngwaga, kotara ka kotara.

(2) Lefelo leo Boto e tla šomelago go lona e tla ba Pretoria mme dikopano tša Boto di tla swarwa ka nako le lefelong leo le beilwego ke Boto mme di tla sepedišwa ke modulasetulo.

(3) Boto e ka hloma diofisi tše e bonago di hlokega gore e kgone go phethagatša maatla le mešomo eo e rwešitšwego goba e filwe yona ke Molaotheo, Molao wo, goba molao o ofe goba ofe.

(4) Modulasetulo wa Boto a ka bitša kopano eo e kgethegilego ya Boto eo e tla swarwago ka nako le lefelong leo le beilwego ke yena, mme o tla re ka kgopelo e e saenilwego ke maloko ao a sego ka tlase ga a mararo a Boto, a bitša kopano ya Boto eo e kgethegilego, eo e tla go swarwa pele go feta matšatši a masometharo ka morago ga go hwetša kgopelo eo, ka nako le lefelong leo le beilwego ke yena.

(5) Maloko a šupa a Boto ao a kgethilwego go ya ka karolo ya 5(1)(a) a tla dira khoramo kopanong efe goba efe ya Boto.

(6) Boto e tla šoma ka tsela eo e amogelago moya wa go nyaka tumelelano woo theo ya tšhomišo ya maleme a mantšhi e itheilego go wona, bjalo ka ge go ngwadilwe molaotheong.

(7) Ge go sa fihlelwe tumelelano, go vouta kopanong efe goba efe ya Boto go tla dirwa ka go emiša matsogo, mme sephetho sa tee-tharong ya maloko a Boto, ao a lego gona kopanong eo e biditšwego ka tsela ya maleba, e tla ba sephetho sa Boto.

(8) Gago sephetho goba modiro o dirilwego ka tlase ga tumelelo ya Boto, o o tla tšewago o sa šome ka baka la gore go be go na le sekgoba ka gare ga Boto, ge e le gore sephetho goba modiro oo o dirilwe ke Boto kopanong ya yona goba ka tlase ga tumelelo ya yona eo e biditšwego ka go latela karolo e.

(9) Boto e ka itirela melawana ya go sepediša dikopano tša yona.

Maatla le mešomo ya Boto

8. (1) Ka tlaleletšo go maatla le mešomo eo Boto e filwego goba rwešitšwego yona ke molao, Boto gape -

(a) e tla dira ditshwayo mabapi le molao ofe goba ofe o o šišinywago goba o o lego gona, tšhomelo le pholisi eo e šomašomanago le tša maleme ka tsela efe goba efe gammogo le

N. Sotho

mabapi le phethošo goba phedišo goba go thibja ga molao oo, tšhomelo le pholisi eo, lebatong lefe goba lefe la mmušo;

(b) Boto e ka kgopela setho sefe goba sefe sa mmušo gore se e fe tshedimošo eo e amago magato a semolao, phethagatšo goba tshepedišo ao a tšerwego ke setho seo mme a ama pholisi ya maleme le tšhomišo ya maleme;

(c) Boto e ka eletša setho sefe goba sefe sa mmušo mabapi le phethagatšo ya molao ofe goba ofe wo o šišinywago goba o lego gona, pholisi ya maleme le tšhomelo eo e šomašomanago le merero ya tša maleme ka tsela efe goba efe;

(d) Boto e ka lebeledišiša gore a naa maele a a filwego ka go latela ditaelo tša paraagrafo ya (c) a elwa hloko;

(e) Boto e tla dira ditshwayo go ditho tša mmušo mabatong ka moka a pušo ge e bona gore kgato eo e a hlokega gore go tšewe magato ao a lebišitšwego go hlohleletšo ya tšhomišo ya maleme a mantšhi ka gare ga motheo wa Molaotheo.

(f) Boto e tla hlohleletša go ithuta ka ga theo ya tšhomišo ya maleme a mantšhi bjalo ka mothopo wa setšhaba, ka go tihabolla, go sepediša lego bea leihlo go go kgontšha go tsenela diprograma tša tshedimošo le phethagatšo;

(g) e tla tloga e hlohleletša go tihabolla ga maleme ao peleng a bego a phaetšwe thoko, ka go-

(i) tihabolla, go sepediša lego bea leihlo go go kgontšha go tsenela diprograma tša tshedimošo le phethagatšo; lego

(ii) dira dinyakišišo ka maikaelelo a go fa dipego mabapi le maleme goba tšeo di amanago lego tihabolla ka botlalo ga wona ge e bona go hlokega, phethagatšong ya maatla le mešomo ya yona;

(h) Boto e tla fana ka ditaelo mabapi le tekatekano ya ditirelo tša tshepedišo ya maleme ka bophara lego bea leihlo go-

(i) seemo se se le go gona sa ditirelo tšeo, bjalo ka ge se beilwe ke Boto; lego

(ii) fana ka ditirelo tšeo;

(i) Boto e ka dira dinyakišišo ge e bona go hlokega goba ge e hweditše pelaelo ka lengwalo ya gore, go na le tšhitišo ya tokelo ya leleme eo go thwego e dirilwe, tšhitišo ya pholisi ya maleme goba tšhomelo ya maleme bjalo ka ge go laelwa ke karolo ya 11;

(j) Boto, ka go ela hloko ditaelo le ditheo tša molaotheo tšeo di šomašomanago le merero ya maleme ka tsela efe goba efe, le ka kakaretšo gagolo le karolo ya 3(9) ya Molaotheo, e ka-

(i) bea leihlo go go hlompfiwa ga ditaelo tša molaotheo tšeo di amanago le tšhomišo ya maleme;

(ii) bea leihlo go dikagare lego go hlompfiwa ga molao ofe goba ofe wo o lego gona le molao o moswa lebatong lefe goba lefe la mmušo lego tšhomišo le pholisi eo e šomanago le merero ya tša maleme ka tsela efe goba efe;

(iii) thuša go go hlamiwa lego bea leihlo go diprograma le dipholisi tšeo di lebišitšwego go go hlohleletša tšhomišo e e lekanego lego hlompfiwa ga maleme a semmuso, mola ka lehlakoreng le lengwe e tla tšea magato a go kgonthišiša gore metse eo e šomišago maleme ao go boletšwego ka wona go karolo ya 3(10)(c) ya Molaotheo, e hwetša sebaka sa go šomiša maleme a yona ge go hlokega;

(iv) ka maikaelelo a karolwana e, e tla dira gore go be le ditšhelete mo nakong e itšego le gona ka tlase ga mabaka ao a bewago ke Boto nako le nako, ge e bona se, se hlokega;

(k) Boto e ka hloma lego tšwetša pele methopo ya tshedimošo go akaretšwa le methopo ya tše di latelago, fela e sego tšona fela-

(i) magato ka moka a semolao (go akaretšwa le ditaelo tša Molaotheo) ao a šomašomanago le merero ya tša maleme; le

N. Sotho

(ii) pholisi le tšhomelo e nngwe le e nngwe ya institušene goba setho sefe goba sefe sa mmušo, eo e šomašomanago le merero ya tša maleme ka tsela efe goba efe.

(2) Boto e ka -

(a) thoma ka dithuto goba resetše eo e lebišitšwego go-

(i) go hlohleletša hlomphe ya maleme a semmušo a Ripabliki ao go boletšwego ka wona go karolo ya 3(1) ya Molaotheo, le tšhomišo gammogo le go ipshina ka maleme ao mo go lekalekanago;

(ii) Boto e tla hlohleletša go hlompheya ga maleme ao go boletšwego ka wona go karolo ya 3(10)(c) ya Molaotheo;

(iii) Boto e tla tlhabolla ka botlalo maleme a Afrika Borwa ao peleng a bego a phaetšwe ka thoko;

(iv) e tla thibela go fokotšwa ga ditokelo tše amago maleme le seemo sa wona tšeo di bego di le gona ge Molaotheo o o sešo wa thoma go šoma;

(v) Boto e tla hlohleletša tšhomišo ya maleme a mantšhi mo Afrika Borwa;

(vi) Boto e tla hlohleletša tšhomišo ya methopo ya maleme ya Afrika Borwa; lego

(vii) Boto e tla thibela tšhomišo ya maleme ka maikaelelo a go tlaiša, go kgatelela goba go fapantšha batho; gape etla

(b) fana ka maele mabapi lego sepediša thulaganyo ya maleme mo Afrika Borwa;

(c) sepediša tšhomišano le di-ajensi tša go rulaganya maleme ka ntle ga Afrika Borwa; le

(d) ka maikaelelo a karolwana e, Boto e tla dira gore gobe le ditšhelete mo nakong e itšego le gona ka tlase ga mabaka ao a bewago ke Boto, nako le nako.

(3) Boto e ka kgetha motho mang goba mang goba sehlopha sa batho goba instituti gore e dire resetše lego rulaganya dikgatišo legatong la Boto mme ka maikaelelo a, e ka dira gore motho goba sehlopha seo sa batho goba instituti e hwetše methopo.

(4) Ka maikaelelo a karolo e, Boto e ka fana ka thušo ya ditšhelete goba thušo e nngwe go motho mang goba mang goba sehlopha sa batho.

(5) Boto e ka thoma ka dinyakišišo goba ya laela gore go dirwe dinyakišišo tša molao, pholisi le tšhomelo eo e šomašomanago le maleme ka tsela efe goba efe lebatong lefe goba lefe la pušo, le gona ka kakaretšo; gammogo le ditaelo tša Molaotheo tšeo di šomašomanago le maleme ka tsela efe goba efe, mme ya romela ditshwayo mabapi le se, go lekgotlatheramolao la profensi goba setho sefe goba sefe sa mmušo.

(6) Boto e ka bitša motho mang goba mang gore a fe bohlatse pele go yona lego tšweletša tokomane efe goba efe ya mmušo goba tshedimošo efe goba efe goba selwana seo se ka hlokegago gore Boto kgone go phethagatša mešomo ya yona.

(7) Ge Boto e bona go hlokega, e ka eletša mmušo gore o fane ka thekgo ya ditšhelete goba thekgo e nngwe go batho goba dihlopha tšeo di tlogago di tshwentšwe ke go šitišwa ga ditokelo tša tšona tša maleme, mo go šiišago.

(8) Boto e tla re ka tsela eo beilwego ke yona ya laela ka nothisi go *Gazette* goba *Gazette ya Profensi*, ya hloma-

(a) komiti ya maleme ya profensi, profensing e nngwe le e nngwe gore e fane ka maele mabapi le morero ofe goba ofe wa maleme go profensi eo goba o ama profensi eo goba karolo efe goba efe ya wona moo komiti ya mohuta oo e sego gona, goba moo komiti eo e lego gona ya profensi e nago le fela maatla a go šomašomana le maleme a semmušo profensing eo: Ge fela e le gore ge e ka ba go na le komiti ya maleme ya profensi, profensing e itšego, mme komiti eo go ya ka Boto e na le kemedi e lekanego ya maleme ao a šomišwago go profensi eo, komiti eo e tla tšewa bjalo ka ge e hlomilwe go ya ka karolwana e, ge fela e le gore e tšwela pele ka go ba le kemedi eo;

(b) Boto e tla hloma sebopego sa maleme seo se tlogo e fa maele mabapi le leleme le itšego,

N. Sotho

leleme la maswao goba tsela ya dikgokagano ya tlaleletšo goba tsela e nngwe ya dikgokagano ge e le gore gago sebopego sa mohuta oo sa maleme goba ge sebopego seo se lego gona sa maleme se sa dire mešomo ya sona: Ge fela e le gore sebopego seo se lego gona, se tla tšewa se hlomilwe ka go latela karolwana e.

(9) Boto e ka fa leloko lefe goba lefe la yona, tumelelo ya go šoma legatong la Boto morerong ofe goba ofe.

(10) Boto e ka-

(a) hloma komiti goba dikomiti tše mmalwa tšeo di bopilwego ke leloko le tee goba go feta la Boto le batho ba bangwe bao go ya ka Boto ba nago le maswanedi a go ka eletša Boto ge e ntše e phethagatša mešomo le maatla a yona;

(b) Boto e tla ba le maatla a go fetišetša goba go rweša maatla le mešomo efe goba efe ya yona go dikomiti tšeo, go ya ka ge Boto e bona go hlokega;

(c) kgethela komiti e nngwe le e nngwe, modulasetulo goba motlatša modulasetulo go ya ka ge e bona go hlokega; le

(d) go letela pego go tšwa go komiti efe goba efe, ge e se no fetša mešomo eo e rwešitšwego yona ka tlase ga diparagrafo tša a (a), (b) le (c).

(11) Boto e ka re ge e tšwetša pele maikemišetšo a yona le ge e phethagatša maatla le mešomo ya yona-

(a) ya dira melawana ya tshepešo lego fa dinothisi; lego

(b) hlagiša melawana le dinothisi tšeo go *Gazette* goba *Gazette ya Profensi*.

Kamano ya Boto le ditho tša mmušo, di-instituti tše dingwe, batho le dihlopha tša batho

9. (1) Boto e tla katanela go hlola tšhomišano magareng ga yona le ditho tša mmuso goba motho mang goba mang goba sehlopha sa batho goba instituti efe goba efe, tšeo di šomanago le tlhabollo ya maleme le hlohleletšo ya ditokelo tša maleme.

(2) Boto e ka nyaka dikeletšo lego šoma le motho mang goba mang goba sehlopha sa batho bao ba nago le botsebi bjo kgethegilego le boitemogelo bja mathata a tša maleme a Afrika Borwa goba yoo ka tsela efe goba efe a tsentšhago letsogo go tlhabollo le hlohleletšo ya ditheo tšeo go boletšwego ka tšona go karolo ya 3 ya Molaotheo.

(3) Boto e tla re pele ga ge e dira goba e hlagiša pego efe goba efe, seo e se hweditšego, ponelo ya yona, maele goba ditshwayo, ya hwetša maele go tšwa go-

(a) komiti ya profensi ya maleme eo e amegago, eo e hlomilwego ka tlase ga karolo ya 8(8)(a);

(b) setho sefe goba sefe sa mmušo, mabapi le morero wo o amago leleme lefe goba lefe ka tsela efe goba efe, pholisi ya maleme goba tšhomelo ya maleme eo e latelwago, e phethagatšwego goba e šišinywa ke sebopego seo sa mmušo goba ka gare ga sona;

(c) sebopego sefe goba sefe sa maleme seo se hlomilwego ka tlase ga karolo ya 8(8)(b); goba

(d) motho mang goba mang, sehlopha, sebopego sa maleme goba instituti eo e tsentšhago letsogo goba e na le kganyogo go go hlohletša maleme a Afrika Borwa a semmušo ka go laletša dikemedi, ka go šomiša nothisi go *Gazette* goba *Gazette ya Profensi*, e phatlalatša taba e.

(4) Komiti eo, setho sa mmušo goba sebopego sa maleme se tla tlamega gore se fane ka maele ao go boletšwego ka wona go paragrafo ya (a), (b) le (c).

(5) Boto e ka kgopela maele go tšwa go motho mang goba mang, sebopego, sehlopha goba instituti ntle le tšeo go boletšwego ka tšona go karolwana ya (3).

Phethagatšo ya mošomo wa tshepedišo wa Boto

N. Sotho

10. (1) Boto e tlare kopanong ya yona ya mathomo goba ka pela ka mo go ka kgonegago, ka morago ga kopano eo, ya kgetha mohlankedi-mogolo-phethiši wa Boto, mme yena-
- (a) o tla kgetha badiredi bao a bonago ba hlokega gore ba mo thuše ka modiro wo o lego karolo ya go phethagatša mešomo ya Boto se, se tla dirwa ka tšhomišano le Khomišene ya Bodirela-mmušo gammogo le Tona eo e lebanego le tša matlotlo;
 - (b) Modairekto o tla ba le boikarabelo bja go maneja lego laola badiredi bao ba kgethilwego ka go latela paraografo ya (a), mme ka maikaelelo ao, o tla ikarabela go Boto;
 - (c) Modairekto o tlare ka tlase ga Molao wa Exchequer Act, 1975 (Act No. 66 of 1975)-
 - (i) a rwešwa boikarabelo bja go hlaloša ditšhelete tša Mmušo tšeo di hweditšwego goba di lefilwe legatong la Boto;
 - (ii) modairekto o tla dira gore di akhaonte tše hlokegago le direkoto tše amegago di bolokwe;
 - (d) modairekto o tla phethagatša maatla mme o tla dira mešomo eo Boto e tla mo fago yona nako le nako goba e mo rwešitše yona gore go fihlelwe maikemišetšo a Boto, mme ka maikaelelo ao, o tla ikarabela go Boto.
- (2) Direkoto tšeo go boletšwego ka tšona go karolwana ya (1)(c)(ii) di tla oditwa ke Oditara-Pharephare (Auditor-General).
- (3) Go lefelwa ga ditshinyagalelo tše lego mabapi le merero eo e beankatšheditšwego go Molao o, go tla dirwa go tšwa go tšhelete eo e beetšwego morero o, ke Palamente.
- (4) Mohlankedi-mogolo-phethiši wa Boto o tla kgethwa go ya ka ditumelelano le mabaka ao Boto e ka a beago ka go latela melawana eo e dirilwego ka tlase ga karolwana ya (7), mme moputso, di-alawense le dibenefiti tše dingwe le tšona di tla fiwa ka go latela melawana e.
- (5) Badiredi ba bangwe ba Boto le bona ba tla kgethwa go ya ka ditumelelano le mabaka ao a beilwego mme ba tla hwetša moputso, di-alawense le dibenefiti tše dingwe tša tirelo tše di tla bewago ke mohlankedi phethiši ka go latela melawana eo e dirilwego ka tlase ga karolwana e.
- (6) Boto e tlare ge e ntše e phethagatša maatla le mešomo ya yona ka go latela Molao o, Molaotheo goba molao ofe goba ofe, ya tsenela dikontraka ka maikaelelo a go hwetša ditirelo tša batho bao ba nago le botsebi bja setegniki goba bjo bo kgethegilego mabapi le morero ofe goba ofe o amago Boto, gape le ka tumelelo ya Tona ya tša Matlotlo, Boto e ka bea moputso go akaretšwa lego lefelwa ga ditshinyagalelo go akaretšwa le tša dinamelwa, tša dijo le ditshinyagalelo tše dingwe tša batho bao, tše, di tla dirwa ka tšhomišano le Khomišene ya Bodirela-Mmušo, mme gape go diprojeke tše itšego fela.
- (7) Presidente a kare, ka morago ga ge Boto e se no dira ditshwayo le ka morago ga go rerišana le Khomišene ya Bodirela-Mmušo, a dira melawana e e amago merero e e latelago mabapi le badiredi ba Boto:
- (a) (i) Magoro a fapanago a megolo le dikala tša megolo tšeo di šomago go magoro a fapanago a badiredi;
 - (ii) Presidente a ka dira melawana ya dinyakwa tša go hirwa/kgethwa, go tlhatlošwa, go lebogišwa mošomo le magato a kotlo;
 - (iii) kamogelo ya dikhwalikhešene (mangwalo) le boitemogelo ka maikaelelo a go hira diposong tše itšego;
 - (iv) tsela le mokgwa le kraiteria (tsela ya kgethela batho morero o itšego), le mabaka goba dinyakwa tša go tlhatloša;
- (b) Presidente a ka dira melawana ya maatla, mešomo, maitshwaro, go otlala, diiri tša go šoma le tumelelo ya llefi, go akaretšwa le diponase tša llefi, le mabaka a mangwe a tirelo;
 - (c) melawana ya go hlomiwa ga diposo go Boto ge Boto e se no hlomiwa;
 - (d) Presidente a ka dira melawana hlahlo ya badiredi, go akaretšwa le thekgo ya ditšhelete

N. Sotho

gore go phethagatšwe hlahlo eo:

- (e) melawana ya mokgwa wa maitshwaro oo o swanetšego go latelwa ke badiredi;
- (f) melawana ya go beakantšhetša transpoto ya badiredi (ya semmušo);
- (g) Presidente a ka dira melawana mabaka le seemo tšeo ka tlase ga tšona moputso wa *overtime* le ditefelo tša transpoto, dijo, sehla, tša ka gae le di alawense tše dingwe, di tlogo lefelwa;
- (h) ka tlase ga karolo ya 14, go ikarabela ga semolao ga modiredi ofe goba ofe mabapi le seo a se phethagaditšego ka go latela Molao o goba molao ofe goba ofe le go ikarabela ga semolao mo go hlolwago ke tšhomišo ya transpoto ya semmušo;
- (i) seemo le mabaka ao ka tlase ga wona modiredi a ikhwetšago a le molatong wa go palelwa ke go itshwara le tsela eo a ka bonwago molato ka yona goba a tshwenya ke go fokola mo go tswelago pele, goba a palelwa ke go phethagatša mešomo ya gagwe ka bokgoni;
- (j) melawana ya tsela ya go šomašomana le dipelaelo gammogo le dillo tša badiredi le mokgwa woo ka wona motho yo ditokomane mabapi le dikgopelo le ditherišano tša modiredi eo di tlogo begwa ka yona, go akaretšwa le nako ya gona;
- (k) Presidente a ka boleloko goba mabaka a go ba leloko la sekhwama se itšego sa phenšene le dikabelo gammogo le ditokelo, maswanedi le ditlamo tša maloko goba bana ba wona mabapi le sekhwama seo sa phenšene;
- (l) melawana ya boleloko goba mabaka a boleloko bja sekimi se itšego sa *medical aid* goba *medical aid* ka boyona goba sosaete ya *medical aid* le mokgwa gammogo le mabaka ao ditšhelete tša boleloko le tše dingwe di tlogo lefšwa ka yona goba tšeo di kolotwago, mabapi le badiredi goba bana ba bona, mme di lefelwa goba di kolotwa sekimi sa *medical aid* goba sosaete ya *medical aid*, eo e ka ntšhwago go megolo ya badiredi mme ya lefelwa go sekimi goba sosaete eo ya *medical aid*;
- (m) ditefelo le ditokelo, maswanedi le ditlamo tša badiredi goba bana ba bona mabapi le sekimi goba sosaete eo ya *medical aid*;
- (n) ka kakaretšo, morero ofe goba ofe oo o sego kgahlanong le Molao wa Palamente o goba Molaotheo mme o tloga o hlokega ka mabaka a kwagalago gore go laolwe ditumelelano le mabaka a tirelo a badiredi.
- (8) Molawana ofe goba ofe ka tlase ga karolo e, o amago Ditshinyagalelo tša Mmušo o tla dirwa ka tirišano le Tona ya tša Matlotlo.
- (9) Ge go hirwa badiredi ka go latela karolo e, Boto e tla kgonthišiša gore badiredi go Boto ba emela setšhaba sa Afrika Borwa ka bophara.

Ditsela tša go namola, go boelanya le go rerišana go Boto

11. (1) Motho mang goba mang yo a šomago legatong la gagwe goba la motho o mongwe, sehlopha sa batho goba instituti eo e šomago legatong la maloko a yona goba maloko a sehlopha sa leleme, goba setho sefe goba sefe sa mmušo, ba ka tliša pelaelo mabapi le go šitišwa ga tokelo mo go thwego go dirilwe goba go leka go šitiša tokelo ya leleme, pholisi ya maleme goba tšhomelo ya maleme, go Boto.
- (2) Pelaelo e tla ba eo e ngwadilwego fase mme e tla hlaloša-
 - (a) kganyogo eo mmelaela a nago le yona go morero oo;
 - (b) (i) mohuta wa tokelo eo go thwego e šitišitšwe goba go lekwa go e šitiša; goba
 - (ii) mabaka ao a dirago gore, a bone go dira dinyakišišo go hlokega; and
 - (c) tshedimošo ka moka eo e nago le seabe eo a e tsebagō.
- (3) Boto e tla fana ka thušo eo e hlokegago ka maikaelelo a gore go hlagišwe pelaelo, mme e ka se lefiše gape mo go hlokegago e tla thuša mmelaela gore a kgone go latela dinyakwa

N. Sotho

tšeo go boletšwego ka tšona go karolwana ya (2).

(4) Boto e tla dira dinyakišišo mabapi le tšhitišo efe goba efe ya tokelo ya maleme, pholisi ya maleme goba tšhomelo ya maleme- eo go thwego e dirilwe, mme se, e ka se dira ge e bona go hlokega goba ge e hweditše pelaelo eo e ngwadilwego fase.

(5) (a) Ge ka morago ga go dira dinyakišišo tša tšhitišo eo go thwego e dirilwe ka go latela karolwana ya (4), mme ge Boto nagana gore kgonono eo e a kwagala, Boto e tlare ka go namola goba go bealanya goba ka ditherišano, ya leka-

(i) go rarolla lego fediša kgohlano efe goba efe; goba

(ii) go phošolla kgato goba go se dire (omission) mo go hlolago goba go dirwa ke tshelo goba go se hlomphe molao goba tshelo goba go se hlomphe molao, pholisi ya maleme goba tšhomelo ya maleme mo go thwego go dirilwe, goba tšhitišo goba go leka go šitiša, goba tšhitišo goba go leka go šitiša tokelo efe goba efe ya maleme, eo go thwego e dirilwe, lego kgetha batho ba bangwe bao e bonago e le ba maleba gore ba tšee magato legatong la yona (Boto).

(b) Ge e le gore maitekelo a a kgotsofatšago ga e fihlewe ka go latela paragrafo ya (a), mme gape ge e le gore Boto e bona go a hlokega gore go tšwelwe pele ka go rarolla taba eo, Boto e tla thuša mmelaela goba batho ba bangwe bao ba tlogago ba šitišwa gore ba hwetše toka, ka go-

(i) romela taba eo gammogo le ditshwayo go setho sa mmušo seo pelaelo e tlišitšwego kgahlanong le sona, mme thomelo e, e tla akaretša ditshwayo;

(ii) swaya go setho seo sa mmuso gore se fane ka thekgo ya ditšhelete goba e nngwe go mmelaela ka maikaelelo a go phumola meokgo;

(iii) fana ka thekgo ya ditšhelete goba thekgo e nngwe go mmelaela gore a phomulwe meokgo- se, Boto e ka se dira ka boyona ge e bona go hlokega; goba ya

(iv) dira dithulaganyo tša thekgo ya ditšhelete goba thekgo e nngwe go mmelaela gore a kgone go hwetša phumola meokgo go tšwa go setho sefe goba sefe sa mmušo goba kgoro ya tshoko eo e nago le maatla a go dira bjalo.

(6) Boto e tla tsebiša mmelaela ka ga sephetho sa yona, mme moo Boto e phethilego ka go se tšee magato, e tla tsebiša mmelaela ka mabaka a sephetho seo.

(7) Boto e tla hlagiša dipheetho tša yona ka go latela karolo ya 12(1).

Dipego

12. (1)(a) Boto e tla dira gore dipego, dipelo tša dinyakišišo, ponelo, maele le ditshwayo tša yona di tsebje setšhabeng, ka go di phatlalatša go *Gazette* kotara ka kotara goba mo dinakong tše kopana tšeo Boto e bonago e le tša maleba, mme go merero ya diprofensi, e tla phatlalatšwa go *Gazette* ya Profensi.

(b) Boto e ka fana ka pego go Palamente goba Lekgotlatheramolao la Profensi, nakong e nngwe le e nngwe ge e bona go hlokega.

(2) Dipego tša Boto di tla elwa hloko ke Palamente, makgotlatheramolao le dibopego tša dikhuduthamaga mabatong ka moka a mmušo, le ditho tša mmušo, di-instituti tše dingwe, batho le dihlopha tša batho.

(3) Boto e tlare ngwaga ka ngwaga pele go feta letšatši la pele la Juni ya fa-

(a) Palamente, pego eo e feletšego mabapi le mešomo ya yona ka moka ya ngwaga o o fetilego, go fihlela ka di 31 Matše tša ngwaga o fetilego; le

(b) lekgotlatheramolao la profensi, pego eo e feletšego ya mešomo ya yona ka moka mabapi le merero ya maleme ya profensi eo.

N. Sotho

Meputso le di-alawense tša maloko a Boto

13. Leloko la Boto goba la komiti efe goba efe ya yona, le ka lefšwa moputso le di-alawense go tšwa go ditšhelete tšeo di beetšwego morero o ke Palamente, mabapi le ditirelo tšeo le di filego mererong ya Boto, mme meputso le ditšhelete tšeo di tla bewa ke Presidente ka tirišano le Kabinete gammogo le Tona ya tša Matlotlo.

Go ikarabela\latofatšwa ga Boto

14. (1) Molao wa State Liability Act, 1975 (Act No. 20 of 1975), o tla šoma ka go ela hloko mabaka ka moka mabapi le Boto mme ge Molaong go bolelwa ka "Tona ya diphatemente e amegago" go tla tšewa gore go lebišitšwe go Boto.

(2) Maloko a Boto a ka se ikarabele ka boyona mabapi le se sengwe le sengwe seo se tšweleditšwego go pego efe goba efe, dipelo tša dinyakišišo, ponelo, maele goba ditshwayo tšeo di dirilwego ka botshepegi mme di filwe Palamente goba Lekgotlatheramolao la Profensi goba di tsebišitšwe ka go latela Molao o goba Molaotheo.

Leina ka boripana le letšatši la go thoma go šoma

15. Molao o, o tla tsebja bjalo ka Pan South African Language Board Act, 1995.

S. Sotho

MOLAO-TSHISINYO

Ho lokisetsa ho amohelwa, ho kengwa tshebetsong le ho ntshetswa pele ha tshebediso ya maleme a mangata Rephaboliking ya Afrika Borwa; ho rerwa ka hloko ha maleme ao nakong e fetileng a neng a sa elwe hloko; ho hloma Boto ya Maleme Ohle a Afrika Borwa e tla tsejwa ka hore ke **Pan South African Language Board**; le ho lokisetsa merero e amanang le yona.

PULAMADIBOHO

E RE KA HA Molaotheo wa Rephaboliki ya Afrika Borwa, wa 1993 (Act No. 200 of 1993), o etsa ditokisetso tsa ho amohelwa ha metheo ya maleme a mangata a fapaneng;

HAPE E RE KA HA ho tshwanelwa ho lokisetswa mehato e rerilweng ya ho fihlela hlomphe, tshireletso e lekaneng le ntshetsopela ya maleme a semmuso a Afrika Borwa, le bakeng sa tswelolepele ya maleme a semmuso ao nakong e fetileng a neng a sa amohelwa ka botlalo, bakeng sa ho kgothaletsa kgotsofalo e felletseng hape e lekanang ya tshebediso ya maleme a semmuso a Afrika Borwa, le hlomphe ya maleme a mang a Afrika Borwa a sebediswang bakeng sa kgothahano le bodumedi:

JWALE KA HONA, Molao-tshisinyo ona o hlongwa ke Palamente ka mokgwa o latelang:

Ditlhaloso

1. Moalong ona, kante haebe ho ka bontshwa ka tsela e nngwe e fapaneng-

- (i) "Boto" e bolela Pan South African Language e hlonngweng ka ho ya ka sekeshene ya 2;
- (ii) "Molaotheo" o bolela Molaotheo wa Rephaboliki ya Afrika Borwa, 1993 (Act No. 200 of 1993);
- (iii) "mo-ofisiri ya ka sehloohong wa phethahatso" o bolela mo-ofisiri ya ka sehloohong wa phethahatso wa Boto ya behilweng ka ho ya ka ditaelo tsa sekeshene ya 10(1);
- (iv) "mosebeleletsi wa tsa maleme ya amohelhileng" ho bolelwa motho ya nang le boiphihlelo bo batsi hape a rupeletsweng bakeng sa ho ba toloko kapa mofetoledi, kapa ka bongodi ba mareo le kamoo a bopjwang ka teng (terminology), kapa ka mokgwa wa ho ngola le ho hlahisa di dikishinari (lexicography) kapa ho ruta ho bala le ho ngola kapa ho ruta thuto tsa maleme;
- (v) "mohlophisi wa maleme (language planner)" ho bolelwa motho ya fumaneng thupelo tsamaisong ya ditaba tsa pholisi ya maleme maemong a thero ya seemo le sebopeho, mmoho le boiphihlelo bo batsi jwalo ka mohlophisi wa maleme, ho kenyelletswa le mo-soshiolojisti wa maleme;
- (vi) "mo-soshiolojisti wa maleme" ho bolelwa motho ya rupeletsweng ka tsa maleme le kahisano, dintlha tsa sepolotiki le tsa thuto tse mabapi le kamano mahareng a maleme le setjhaba;
- (vii) "mokga wa mmuso" o bolela mokga wa mmuso o hlalositsweng ho sekeshene ya 233(1) ya Molaotheo;
- (viii) "*Gazette (Koranta) ya Porofensi*" mabapi le Porofensi e itseng, e bolela koranta ya semmuso ya porofensi eo;
- (xi) "ho ba teng" ho bolela ho ba teng le pele Molaotheo o kena tshebetsong kapa Molao ona

S. Sotho

kapa bohatong bofe kapa bofe;

(x) "e laetsweng" ho bolelwa e laetsweng ke kapa ka tlasa Molao ona;

(xi) "Molao ona (Act)" o kenyetsetsa melawana e entsweng le ditsebiso tse hlahisitsweng ka tlasa disekeshene tsa 7(9), 8(8) le (11), le 9(3)(d).

Ho hlongwa ha Boto

2. (1) Ho tla hlongwa boto e tla tsejwa ka hore ke **Pan South African Language Board** (Boto ya Maleme Ohle a Afrika Borwa).

(2) Boto ena e tla nkuwa jwalo ka motho ka ho ya ka molao mme e tla emelwa ke modulasetulo kapa motlatsa-modulasetulo kapa setho sefe kapa sefe sa yona se behilweng ke Boto ka kakaretso kapa bakeng sa morero o itseng.

Maikemisetso a Boto

3. Boto e tla ba le maikemisetso a latelang:

(a) Ho ntshetsapele hlomphe, le ho etsa bonnete ba ho kengwa tshebetsong ha metheo e latelang e boletsweng ho sekeshene ya 3(9) ya Molaotheo:

(i) Ho bopjwa ha maemo a ntshetsopele le ho kgothaletso ya tshebediso e lekanang hape e kgotsofatsang ya maleme ohle a Afrika Borwa;

(ii) katoloso ya ditokelo tseo tse amanang le maleme le seemo sa maleme seo ka nako eo Molaotheo ona o neng o kena tshebetsong a neng a sebediswa fela mabatoweng a itseng;

(iii) thibelo ya ho sebediswa ha leleme lefe kapa lefe ka morero wa ho tshwara ka tsela e sa lokang, kगतello kapa karohano;

(iv) ntshetsopele ya tshebediso ya maleme a mangata le ho fana ka ditshebeletso tsa diphetolelo;

(v) tshehetso ya hlomphe ya maleme ao e seng a semmuso a buuwang Rephaboliking, le ho kgothaletsa tshebediso ya ona moo ho nepahetseng; le

(vi) ho se nyenyefatswe ha ditokelo tse amanang le maleme le seemo sa maleme a leng teng ka nako eo Molaotheo o kenang tshebetsong;

(b) ho kgothaletsa ntshetsopele ya maleme a semmuso a Afrika Borwa;

(c) ho kgothaletsa hlomphe le ntshetsopele ya maleme a mang a sebediswang ke merabe ya Afrika Borwa, le maleme a sebediswang bakeng sa bodumedi;

(d) ho kgothaletsa tsebo le hlomphe ya ditaelo tse ding tsa Metheo ya Molaotheo tse leng teng ho Molaotheo, mme di shebane le ditaba tsa maleme ka tsela e tobileng kapa e sa tobang;

(e) ho kgothaletsa hlomphe bakeng sa ho sebediswa hwa maleme a mangata ka kakaretso; le

(f) ho kgothaletsa tshebediso ya mehlodi ya thuso ya maleme a Afrika Borwa

Ho ikemela le ho se nke lehlakore ha Boto

4. (1) Boto, ditho tsa Boto, le bahlanka ba Boto ba tla sebetsa ka ho se nke lehlakore mme ba ikemetse, hape ba bontsha le ho phethahatsa matla a bona, mesebetsi le ditshwanelo tsa bona ka ho tshepahala le ka ho hloka tshabo, ba sa sekamele lehlakoreng le itseng, ba se na leeme kapa kgethollo ka tlasa Molaotheo le Molao ona, mme ba na le maikarabelo ho Palamente.

(2) Ha ho mokga wa mmuso, hape ha ho setho, kapa mosebeletsi wa mokga wa mmuso, kapa motho ofe kapa ofe ya tla itshunya ditabeng tsa Boto, ya setho sefe kapa sefe sa yona kapa

S. Sotho

ya motho ya kgethilweng tlasa sekeshene ya 10 ha a phetha matla a hae, mesebetsi le ditshwanelo.

(3) Mekga yohle ya mmuso, e tla fana ka thuso e hlokehang ho Boto bakeng sa tshireletso ya ho ikemela ha yona, ho se nke lehlakore ha yona, seriti le bokgoni ba yona ha e phetha matla, mesebetsi le ditshwanelo tsa Boto.

(4) Ha ho setho sa Boto kapa setho seo e leng mosebeletsi wa Boto se tla etsa dipatlisiso ka ho ya ka Molao ona wa Palamente, kapa a fana ka thuso dipatlisisong tseo mabapi le morero oo a nang le tjhesehelo tsa ditjhelete kapa ditjhesehelo tse ding tse ka mo thibelang hore a se phethahatse matla le mesebetsi ya hae ka tsela eo e leng ya toka, e sa nkeng lehlakore mme hape e le e nepahetseng.

(5) Ha setho sa boto kapa setho seo e leng mosebeletsi wa Boto se hloleha ho utulla tjhesehelo eo ho boletsweng ka yona ho saposekeshene ya (4), Boto e ka nka mehato eo e bonang e hlokeha ho etsa bonnete ba hore ho ba le patlisiso ya toka, e sa nkeng lehlakore mme hape e le e nepahetseng.

Sebopeho sa Boto

5. (1)(a) Senate, kamora hoba se latele mekgwa ya tsamaiso e laetsweng ho saposekeshene ya (3), se tla beha ditho tsena tse latelang ho kena ho Boto:

(i) Batho ba bane bao e leng basebetsi ba tsa maleme ba amohelhileng, bao e mong le e mong wa bona a tla wela tlasa bana ba latelang:

(aa) a le mong e tla ba toloko;

(bb) a le mong e tla ba mofetoledi;

(cc) a le mong e tla ba setsebi sa dihlhaloso tsa mareo (terminologist) kapa motho ya ngolang di dikishinari (lexicographer); le

(dd) a le mong ya tla ba titjhere ya maleme kapa titjhere e rutang ho bala le ho ngola;

(ii) batho ba bararo bao e leng bahlophisi ba maleme;

(iii) batho ba bang hape ba bahlano ba nang le botsebi bo ikgethang ba ditaba tsa maleme mona Afrika Borwa; le

(iv) motho a le mong eo e leng setsebi sa molao se nang le tsebo e ikgethang ya melao e mabapi le maleme

(b) Mo-ofisiri ya ka sehloohong wa phethahatso o tla ba setho sa Boto ka baka la setulo seo a se tshwereng, mme a ka nka karolo ditherisanong tsa Boto, mme o tla ba le ditokelo le mesebetsi e tshwanang le ya ditho tse ding tsa Boto, empa a ke ke a ba le tokelo ya ho vouta.

(2) Ditho tsa Boto di tla-

(a) ba batho ba tshwanetseng bakeng sa ditulo tseo ba di tshwereng;

(b) ba baahi ba naha Afrika Borwa;

(c) ba batho ba emelang naha ya Afrika Borwa ka bophara mmoho le ho fapafapana ha yona; le

(d) batho ba tshehetsang motheo wa tshebediso ya maleme a mangata.

(3) Senate se tla latela tsamaiso tse latelang tsa ho kgetha setho se tla kena ho Boto ka ho ya ka ditaello tsa sekeshene ya 5(1), neng kapa neng ha ho hlokeha:

(a) (i) Senate se tla beha komiti ya nakwana (ad hoc committee) e tla bopjwa ka ditho tse seng ka tlase ho robong, tse tla bulela setjhaba hore se thonye mabitso a bonkgetheng ba tla kena ho Boto;

(ii) Porofensi e nngwe le e nngwe e emetsweng ho Senate, le phati e nngwe le e nngwe ya dipolotiki e emetsweng ho Senate e tla ba le baemedi komiting eo;

(iii) Phati e nngwe le e nngwe ya dipolotiki e nang le baemedi ho Seboka sa Setjhaba

S. Sotho

(National Assembly) e ka thonya setho se le seng sa Seboka sa Setjhaba ho behwa hore se behwe jwalo ka setho sa komiti eo.

(b) Komiti ena e boletsweng e tla sebetsa ka tumellano ho etsa hona ho latelang-

(i) Komiti e tla ngola lenane le lekgutshwanyane la bonkgetheng ka ho ya ka ditaelo tsa disaposekeshene tsa 1(a) le (2): Ha fela e le hore lenane leo le lekgutshwanyane la mabitso a sa feteng a 52 a bonkgetheng le etswa ha Boto e se e hlonngwe kgetlo la pele;

(ii) Komiti e tla etsa dipotsisiso ho bonkgetheng ba leng lenaneng le le kgutshwanyane ka mokgwa o leng pepeneneng hape o se na sephiri; hape

(iii) Komiti e tla fana ka lenane le lekgutshwanyane la qetelo ho Senate ka ho ya ka ditaelo tsa disaposekeshene tsa (1)(a) le (2): Ha fela e le hore lenane leo le lekgutshwanyane la qetelo le na le mabitso a sa feteng 26 a bonkgetheng le tla etswa ha Boto e se e hlonngwe kgetlo la pele.

(c) Senate se tla beha motho ho ba setho sa Boto ka ho ya ka ditaelo tsa saposeshene ya (1)(a) ho tswa ho lenane le lekgutshwanyane leo ho boletsweng ka lona ho saposeshene ya 3(b)(iii), mme motho eo e tla ba ya amohetsweng ke Senate ka sephetho se nkilweng se seng ka tlase ho dipersente tse 75 tsa ditho tse leng hape di vouta.

(4) Senate se ka fedisa ho ba setho ha motho e mong le e mong ya behilweng ka ho latela sekeshene ena-

(a) ha se kgotsofetse ka hore motho eo ha a sa dumellana le ditlhokeho tsa saposeshene ya (2);

(b) ha motho eo a ka kopa Senate ka lengolo hore a tloswe maemong a hae;

(c) ha motho eo a sa iponahatsa dikopanong tsa Boto tse latelanang ka makgetlo a fetang a mabedi, ntle le tumello ya Boto.

(5) Setho se seng le se seng sa Boto se tla kgethelwa ho sebetsa kabeng sa dilemo tse hlano, mme e tla re ha nako eo se fela sa ba le tokelo ya ho ka kgethwa hape lekgetlo le le leng fela.

(6) Ha ho ka ba le sekgeo ho Boto, pele nako ya setho seo se neng se behilwe moo e fela, Senate se ka kgetha motho e mong hore a kene sekgeong sa mosebetsi sa motho eo ya tswileng bakeng sa nako eo e setseng, mme hona ho tla etsuwa ka ho latela ditaelo tsa saposeshene ya (1)(a).

(7) Senate se tla fana ka tsebiso ho *Gazette* (Koranta ya Mmuso), se tsebisa ka ho kgethwa ha setho se seng le se seng sa Boto le letsatsi la ho behwa setulong ha setho seo, mme bakeng sa setho se tlatsang sekgeo se siilweng ho Boto, Senate se tla tsebisa le nako eo setho seo se behilwang yona.

Modulasetulo le motlatsa-modulasetulo

6. (1) Ditho tsa Boto, kopanong ya Boto ya ho qala e tla be e okametswe ke *Chief Justice* (Moahlodi e Moholo), di tla kgetha e mong wa bona ho ba modulasetulo le e mong hore a be motlatsa-modulasetulo wa Boto, mme motlatsa-modulasetulo o tla sebetsa jwalo ka modulasetulo wa Boto ha modulasetulo a se teng, kapa a sa kgone ho phetha mosebetsi oo wa hae.

(2) Modulasetulo le motlatsa-modulasetulo ba tla ba ofising nakong e sa feteng dilemo tse pedi, mme kamorao ha moo ho tla tshwarwa dikgetho tsa selemo le selemo: Ha fela e le hore modulasetulo eo le motlatsa-modulasetulo ba tla ba le tokelo ya ho ka kgethwa hape, mme ba kgethelwa nako e ka etsang selemo se le seng fela.

(3) Motlatsa-modulasetulo ha a sebetsa jwalo ka modulasetulo jwalo ka ha ho behilwe ho saposeshene ya (1), o tla ba le matla ohle mme a be a phethatse mesebetsi ya modulasetulo

S. Sotho

yohle.

(4) Ho tla ba le sekgeo ofising ya modulasetulo le motlatsa-modulasetulo -

(a) ha ho fela nako eo motho eo a kgethetsweng yona ho ba modulasetulo kapa motlatsa-modulasetulo

(b) ha motho eo a fana ka lengolo la ho leboha mosebetsi wa ho ba modulasetulo le motlatsa-modulasetulo;

(c) ha motho eo ha a sa le setho sa Boto;

(d) ha Boto e fetisa sephetho sa hore ho be jwalo;

(e) ha motho eo a hloka-fala kapa lekgotla la dinyewe le tsebisitse hore motho eo o fokollwa ke monahano;

(5) Ho kgethwa ha modulasetulo e motjha kapa motlatsa-modulasetulo, ho ya kamoo ho hlokehang, di tla tsamaiswa ke mo-ofisiri ya ka sehloohong wa phethahatso, ka lebaka la sekgeo se ka hlahang ka ho ya ka diparagrafo tsa (a), (b), (c), (d) le (e).

Dikopano le sebaka seo Boto e tla sebeletsa ho sona

7. (1) Boto e tla kopana ka makgetlo a seng ka tlase ho a mane ka selemo, kotara ka kotara.

(2) Sebaka seo Boto e tla sebeletsa ho sona e tla ba Pretoria, hape dikopano tsa Boto di tla tshwarwa ka nako le sebakeng se tla behwa ke Boto, mme di tla tsamaiswa ke modulasetulo.

(3) Boto e ka hloma diofisi tseo e bonang di hloka-hala hore e kgone ho phethahatsa matla le mesebetsi le ditshwanelo tseo e rwesitsweng tsona kapa tse laelwang ke Molaotheo, Molao ona, kapa molao ofe kapa ofe.

(4) Modulasetulo wa Boto a ka bitsa kopano e ikgethang ya Boto e tla tshwarwang ka nako le sebakeng se behilweng ke yena, mme ha ho ka ba le kopo e saennweng ke ditho tsa Boto tse seng ka tlase ho tse tharo, modulasetulo a ka bitsa kopano e ikgethang ya Boto, mme yona e tla tshwarwa pele ho feta matsatsi a 30 kamorao ha ho fumana kopo eo, ka nako le sebakeng se behilweng ke yena.

(5) Ditho tse supileng tsa Boto tse kgethilweng ka ho ya ka sekeshene ya 5(1)(a) di tla bopa khoramo (palo e hlokehang pele kopano e ka tswelapele) kopanong efe kapa efe ya Boto.

(6) Boto e tla sebeletsa ka tsela e elang hloko moya wa ho batla tumellano ya motheo ya tshebediso ya maleme a mangata jwalo ka ha ho kenyelleditswe ho Molaotheo.

(7) Ha Boto e hloleha ho fihlela tumellano, ho vouta kopanong e nngwe le e nngwe ya Boto ho tla etsuwa ka ho phahamisa matsoho, mme sephetho sa bongata ba karolo ya nngwe ho tharo (1/3) ya ditho tsa Boto, tse leng teng kopanong eo e bitsitsweng ka tsela e nepahetseng, se tla bopa sephetho sa Boto.

(8) Ha ho sephetho kapa mosebetsi o entsweng ka tlasa tumello ya Boto o tla nkuwa o sa sebetse ka baka la hobane ho ne ho ena le sekgeo sa nakwana ka hara Boto, ha e le hore sephetho kapa mosebetsi oo o entswe ke Boto ka tlasa tumello kapa kopanong ya yona e bitsitsweng ka ho latela sekeshene ena.

(9) Boto e ka iketsetsa melawana (rules) ya ho tsamaisa dikopano tsa yona.

Matla le mesebetsi ya Boto

8. (1) Ka hodima matla le mesebetsi eo Boto e filweng kapa e laetsweng yona ka molao, e tla etsa hona ho latelang-

(a) Boto e tla fana ka maele mabapi le molao ofe kapa ofe o sisingwang kapa o leng teng maamong afe le afe a puso, tshebetso le pholisi eo e shebaneng le tsa maleme ka tsela efe kapa efe, le mabapi le phetholo kapa ho fediswa kapa ho nkuwa ha sebaka (replacement) sa

S. Sotho

molao oo, tshebetso le pholisi eo;

(b) Boto e ka kopa mokga ofe kapa ofe wa mmuso hore o se fe tlhahiso-lesedi e amanang le mehato ya molao, phethahatso kapa tsamaiso, eo e nkilweng ke mokga oo mme e ama pholisi ya maleme le tshebediso ya maleme;

(c) Boto e ka eletsa mokga ofe kapa ofe wa mmuso mabapi le phethahatso ya molao ofe kapa ofe o sisingwang kapa o leng teng, pholisi ya maleme le tshebetso e shebaneng le merero ya tsa maleme ka tsela efe kapa efe;

(d) Boto e ka lebela hore na dikeletso tseo ho fanweng ka tsona ka ho latela ditaelo tsa paragrafo ya (c) di elwa hloko;

(e) Boto e tla fana ka maele ho mekga ya mmuso maamong ohle a puso ha e bona kgato eo e a hlokahala hore ho nkuwe mehato e nang le tshusumetso ya tshebediso ya maleme a mangata ka hara popeho ya Molaotheo;

(f) Boto e tla kgothaletsa temoho ya motheo wa tshebediso ya maleme a mangata jwalo ka mohlodi wa setjhaba, ka ho ntshetsapele, ho tsamaisa le ho lebela phihlelo, le mananeo a tlhahiso-leseding mmoho le a phethahatso;

(g) Boto e tla ho kgothaletsa ntshetsapele ya maleme ao pejana a neng a sa qheletswe thoko a sa elwe hloko, ka-

(i) ntshetsapele, tsamaiso le ho lebela phihlelo ya ona, le mananeo a tlhahiso-leseding mmoho le a phethahatso;

(ii) ho etsa dipatlisiso ka maikemisetso a ho fana ka dipeho mabapi le maleme, kapa tse amanang le ntshetsapele ya ona ha e bona ho hlokahala phethahatsong ya matla le mesebetsi ya yona;

(h) Boto e ka fana ka ditataiso mabapi le tekatekano ya ditshebeletso tsa tsamaiso ya maleme ka bophara, le ho lebela-

(i) maemo a amoheleng a leng teng a behilweng ke Boto bakeng sa ditshebeletso tseo; le ho

(ii) mokgwa oo ditshebeletso tseo di fanwang ka ona;

(i) Boto e ka ba le matla a ho etsa dipatlisiso ha e bona ho hlokeha kapa ha e fumane tletlebo e ngotsweng fatshe ya hore ho na le tshitiso ya tokelo ya leleme eo ho thweng e entswe, kapa tshitiso ya pholisi ya maleme kapa tshebetso ya maleme jwalo ka ho ya ka ditaelo tsa sekeshene ya 11;

(j) Boto e ka ela hloko ditaelo le metheo ya molaotheo e shebaneng le merero ya maleme ka tsela efe kapa efe, le ka kakaretso, haholo-holo le sekeshene ya 3(9) ya Molaotheo, e be e-

(i) lebela ho hlompheha ha ditaelo tsa molaotheo tse amanang le tshebediso ya maleme;

(ii) lebela dikahare le ho hlompheha ha molao ofe kapa ofe o leng teng le molao o motjha maamong afe kapa afe a puso, le tshebediso le pholisi eo e shebaneng le merero ya tsa maleme ka tsela efe kapa efe;

(iii) thusa ka ho hlongwa le ho lebelwa ha mananeo le dipholisi tse nang le maikemisetso a tshusumetso ya tshebediso e lekanang le ho hlompheha ha maleme a semmuso, athe ka lehlakoreng le leng, e tla nka mehato ya ho netefatsa hore merabe e sebedisang maleme ao ho boletsweng ka ona ho sekeshene ya 3(10)(c) ya Molaotheo e fumana monyetla wa ho sebedisa maleme a yona ha ho hlokeha;

(iv) ka morero wa saposeshene ena, le tlasa maemo a tshwanetseng, Boto e tla etsa hore ho be le ditjhelete nakong e itseng, le teng ka tlasa maemo a tla behwa ke Boto nako le nako;

(k) Boto e ka hloma le ho bokella mehlodi ya tlhahiso-leseding ho kenyelletswa le mehlodi ena e latelang, empa e seng yona fela-

(i) mehato yohle ya semolao (ho kenyelletswa le ditaelo tsa Molaotheo) e shebaneng le merero ya tsa maleme; le

S. Sotho

(ii) pholisi le tshebetso e nngwe le e nngwe ya institjhushine kapa mokga wa puso e shebaneng le merero ya tsa maleme.

(2) Boto e ka-

(a) qala dithuto kapa risetjhe eo maikemisetso a yona e tla ba a-

(i) ho kgothaletsa hlompheo ya maleme a semmuso a Rephaboliki ao ho boletsweng ka ona ho sekeshene ya 3(1) ya Molaotheo, le ho thabela tshebediso ya maleme ao ka mokgwa o lekanang;

(ii) ho kgothaletsa ho hlompheo ha maleme a boletsweng ho sekeshene ya 3(10)(c) ya Molaotheo;

(iii) ho hlaloswa ha maleme a Afrika Borwa ao pejana a neng a qheletswe thoko a sa elwe hloko;

(iv) thibelo ya ho fokotswa ha ditokelo tse amang maleme le seemo sa ona tseo di neng di le teng ha Molaotheo ona o ne o kena tshebetsong;

(v) ho kgothaletsa tshebediso ya maleme a mangata mona Afrika Borwa;

(vi) ho kgothaletsa tshebediso ya mehlodi ya maleme ya Afrika Borwa; le

(vii) thibelo ya tshebediso ya leleme lefe kapa lefe ka morero wa ho tshwara ba bang ka tsela e sa lokang, ho ba le kगतello ho ba bang le ho tlisa karohano;

(b) Boto e ka fana ka dikeletso mabapi le ditlhophiso tsa maleme mona Afrika Borwa;

(c) Boto e ka ba le matla a ho thusa ka dikgokahano le di-ajensi tsa ditlhophiso tsa maleme tse kantle ho naha ya Afrika Borwa; le

(d) ka morero wa sapossekeshene ena, e tla etsa hore ho be le ditjhelete nakong e itseng le teng ka tlasa maemo a tla behwa ke Boto nako le nako.

(3) Boto e ka kgetha motho ofe kapa ofe, kapa sehlopha sa batho, kapa institjhushine hore ba etse risetjhe le ho hlophisa dikgatiso lebitsong la Boto, mme ka morero ona e ka etsa hore motho kapa sehlopha seo sa batho kapa institjhushine e fumane mehlodi ya thuso.

(4) Ka morero wa sekeshene ena, Boto e ka fana ka thuso ya ditjhelete kapa thuso e nngwe ho motho ofe kapa ofe kapa ho sehlopha sa batho.

(5) Boto e tla qala dipatlisiso kapa ya laela hore ho etswe dipatlisiso ka molao maemong afe kapa afe a puso, mmoho le pholisi le tshebetso e shebaneng le maleme ka tsela e tobileng kapa e sa tobang mabapi le maleme ka kakaretso, hammoho le ditaelo tsa Molaotheo tse shebaneng le maleme ka tsela efe kapa efe, mme e be e romela maele kapa dikeletso tse mabapi le dipatlisiso tseo ho lekgotlatheramolao lefe kapa lefe, kapa ho mokga ofe kapa ofe wa puso.

(6) Boto e ka bitsa motho ofe kapa ofe hore a fane ka bopaki ka pela yona, kapa a hlahise tokomane ya semmuso kapa tlhahiso-leseding efe kapa efe, kapa ntho efe kapa efe e ka hlokehang ha Boto e ntse e phethahatsa mesebetsi ya yona.

(7) Ha Boto e bona ho hlokeha, e ka eletsa mmuso hore o fane ka tshehetso ya ditjhelete kapa tshehetso e nngwe ho batho kapa dihlopha tse ileng tsa angwa hampe ke tlolo ya ditokelo tsa maleme.

(8) Boto e tla sebedisa ditsela tse latelang ditaelo tseo e ipehetseng tsona mme e tsebisa ho *Gazette* kapa *Gazette ya Porofensi* ha e hloma-

(a) komiti ya maleme ya porofensi, porofensing e nngwe le e nngwe hore e fane ka dikeletso mabapi le morero ofe kapa ofe wa maleme, kapa o amang porofensi eo, kapa karolo e nngwe le e nngwe ya yona, moo komiti ya mofuta oo e leng siyo, kapa moo komiti eo ya porofensi e leng teng empa e na le matla fela a ho shebana le maleme a semmuso fela porofensing eo: Ha fela e le hore ha ho ena le komiti ya maleme ya porofensi porofensing e itseng, mme komiti eo ho ya ka Boto e be le boemedi bo lekaneng ba maleme ao a sebediswang ho porofensi eo, komiti eo e tla nkuwa jwalo ka ha e hlomilwe ho ya ka sapossekeshene ena ha

S. Sotho

fela e ntse e ena le boemedi boo;

(b) sebopeho sa maleme se tla fana ka dikeletso ho yona mabapi le leleme le itseng, leleme la matshwao (sign language) kapa tsela e nngwe ya tlatsetso ya dikgokahano ha e le hore ha ho sebopeho sa mofuta oo sa maleme, kapa ha sebopeho seo se leng teng sa maleme se hloleha ho phetha morero wa sona: Ha fela e le hore sebopeho se teng, sebopeho seo se tla nkuwa se hlomilwe ka ho latela saposekeshene ena.

(9) Boto e ka fa setho sefe kapa sefe sa yona tumello ya ho sebetsa lebitsong la Boto morerong ofe kapa ofe o itseng.

(10) Boto e ka-

(a) hloma komiti kapa dikomiti tse mmalwa tse bopilweng ka setho se le seng kapa ho feta moo, e le ditho tsa Boto, le batho ba bang bao ho ya ka Boto ba nang le ditshwanelo tsa ho eletsa Boto ha e ntse e phethahatsa mesebetsi le matla a yona;

(b) rwesa kapa ya fetisetsa matla le mesebetsi efe kapa efe ya yona ho dikomiti tseo ka ho ya kamoo Boto e ka bonang ho hlokeha;

(c) kgethela dikomiti tseo modulasetulo kapa motlatsa-modulasetulo ka ho ya kamoo e bonang ho hlokeha; le

(d) lebella peho ho tswa ho komiti eo ha e se e qetile mesebetsi eo e rwesitsweng yona ka tlasa paraografo ya (b).

(11) Boto e tla re ha e ntshetsapele maikemisetso a yona le ha e bontsha matla hape e phethahatsa le mesebetsi ya yona-

(a) e etse melawana ya tsamaiso mme e fane le ka ditsebiso; le

(b) ho hlahisa melawana eo ya tsamaiso le ditsebiso tseo ho *Gazette* kapa *Gazette ya Porofensi*.

Kamano ya Boto le mekga ya mmuso, di-institjhushine tse ding, batho le dihlopha tsa batho

9. (1) Boto e tla pheella ho kgothaletsa tshebedisano mahareng a yona le mekga ya mmuso, kapa motho ofe kapa ofe, kapa sehlopha sa batho kapa institjhushine efe kapa efe, e shebaneng le ntshetsopele ya maleme le ntshetsopele ya ditokelo tsa maleme.

(2) Boto e ka batla dikeletso le ho sebetsa le motho ofe kapa ofe, kapa sehlopha sa batho bao ba nang le botsebi bo ikgethang le boiphihlelo ba mathata a tsa maleme a Afrika Borwa, kapa ya nang le seabo ka tsela efe kapa efe ya ntshetsopele le tshusumetso ya metheo eo ho boletsweng ka yona ho sekeshene ya 3 ya Molaotheo.

(3) Boto e tla re pele e ka etsa kapa ya hlahisa peho efe kapa efe, kapa diphumano tsa yona, maikutlo a yona, dikeletso kapa maele a yona, e tla etsa hona ho latelang-

(a) Boto e tla fumana dikeletso ho tswa ho komiti e amehang ya porofensi ya maleme, e hlonngweng ka tlasa sekeshene ya 8(8)(a);

(b) Boto e tla fumana dikeletso ho tswa ho mokga ofe kapa ofe wa mmuso, mabapi le morero o amang leleme lefe kapa lefe ka tsela efe kapa efe, pholisi ya maleme kapa tshebediso ya maleme e latelwang, e kentsweng tshehetsong kapa e sisingwang ke sebopeho seo sa mmuso kapa ka hara sona;

(c) Boto e tla fumana dikeletso ho tswa ho sebopeho sefe kapa sefe sa maleme se hlonngweng ka tlasa sekeshene 8(8)(b); kapa

(d) ho motho ofe kapa ofe, sehlopha, sebopeho sa maleme, kapa institjhushine e nang le seabo kapa e na le tjhesehelo ya ho kgothaletsa tshebediso ya maleme a Afrika Borwa a semmuso, ka ho kopa maikutlo a batho ka mokgwa wa ho phatlalatsa tsebiso mabapi le hona ho *Gazette* kapa *Gazette ya Profensi*;

S. Sotho

(4) Komiti eo, kapa mokga oo wa mmuso, kapa sebopeho sa maleme tse boletsweng ho diparagrafo tsa (b) le (c) di tla tlameha ho fana ka dikeletso tse kopjwang ke Boto.

(5) Boto e ka rerisana le motho ofe kapa ofe, sebopeho, sehlopha kapa institjhushine ntle le tseo ho boletsweng ka tsona ho sapossekeshene ya (3).

Phethahatso ya mesebetsi ya tsamaiso ya Boto

10. (1) Boto e tla re kopanong ya yona ya ho qala, kapa ka potlako ka ho kamoo ho ka kgonehang, kamorao ha kopano eo, ya kgetha mo-ofisiri ya ka sehloohong wa phethahatso wa Boto, mme yena-

(a) o tla kgetha basebeletsi bao a bonang ba hlokeha hore ba mo thuse mosebetsing oo e leng karolo ya ho phethahatsa mesebetsi ya Boto, mme sena se etswa ka therisano le Khomishene ya Ditshebeletso tsa Mmuso, mmoho le Letona la Ditjhelete;

(b) o tla ba le boikarabelo ba tsamaiso le taolo ho basebetsi ba behilweng mesebetsing ya bona ka ho latela paragrafo ya (a), mme bakeng sa morero oo, o tla ba le boikarabelo ho Boto;

(c) o tla re ka tlasa Molao wa Exchequer Act, 1975 (Act No. 66 of 1975)-

(i) Mo-ofisiri ya ka sehloohong wa phethahatso a rweswe boikarabelo ba ho hlalosa ka ditjhelete tsa Mmuso tse fumanweng kapa tse lefilweng bakeng kapa lebitsong la Boto;

(ii) mo-ofisiri ya ka sehloohong wa phethahatso a etse hore diakhaonte tse hlokehang le direkoto tse amehang di bolokwe;

(d) o tla phethahatsa matla, a phethe le mesebetsi le ditshwanelo tseo Boto e ka mo fang tsona nako le nako, kapa eo e mo rwesitseng yona hore ho fihlelwe maikemisetso a Boto, mme bakeng sa morero ona o tla ba le maikarabelo ho Boto.

(2) Direkoto tseo ho boletsweng ka tsona ho sapossekeshene ya (1)(c)(ii) di tla hlakiswa ke *Auditor-General*.

(3) Ditshenyehelo tse mabapi le merero e lokiseditsweng ho Molao ona wa Palamente, di tla lefshwa ka ditjhelete tse behetsweng morero oo ke Palamente.

(4) Mo-ofisiri ya ka sehloohong wa phethahatso wa Boto o tla kgethwa ka ho ya ka ditumellano le maemo ao Boto e ka a behang ka ho latela melawana (regulations) e entsweng ka tlasa sapossekeshene ya (7), mme moputso, di-alawense le dibenefiti tse ding le tsona di tla fuwa ka ho latela melawana ena.

(5) Basebetsi ba bang ba Boto le bona ba tla kgethwa ho ya ka ditumellano le maemo a beilweng, mme ba tla fumana moputso, di-alawense le dibenefiti tse ding tsa tshebeletso tse tla behwang ke mo-ofisiri ya ka sehloohong wa phethahatso, ka ho latela melawana (regulations) e entsweng ka tlasa sapossekeshene ya (7).

(6) Boto e tla re ha e ntse e phethahatsa matla le mesebetsi ya yona ka ho latela Molao ona, kapa ka tlasa ona, kapa Molaotheo, kapa molao o mong le o mong, diporojekeng tse ikgethang, e tla kena dikonterakeng ka morero wa ho fumana ditshebeletso tsa batho ba nang le botsebi ba setegeniki kapa bo ikgethang mabapi le morero ofe kapa ofe o amang mesebetsi ya Boto, hape le ka tumello ya Letona la tsa Ditjhelete, mme Boto e ka beha moputso ho kenyelletswa le ho lefshwa ha ditshenyehelo tsa dipalangwa, tsa dijo, le ditshenyehelo tse ding tsa batho bao, tsena di tla etswa ka therisano le Khomishene ya Ditshebeletso tsa Mmuso.

(7) Mopresidente, a ka re kamorao ha hoba Boto e fane ka dikeletso, le kamorao ha ho rerisana le Khomishene ya Ditshebeletso tsa Mmuso, a etsa melawana (regulations) e amang merero ena e latelang mabapi le basebeletsi ba Boto:

(a) (i) Dikarolong tse fapaneng tsa meputso le dikala tsa meputso tse tla sebetsa dikarolong

S.Sotho

tseo tse fapaneng tsa basebetsi;

(ii) ditlhoko tsa ho hirwa, ho nyollwa mosebetsing, ho lebohiswa mosebetsi le mehato ya kotlo;

(iii) kamohelo ya dikhwalfikheishene (mangolo) le boiphihlelo ka morero wa ho behwa ditulong tse itseng tsa mosebetsi;

(iv) tsela le tekanyetso ya ho lekola, hammoho le maemo kapa tse hlokehang bakeng sa ho nyollwa mosebetsing;

(b) matla, mesebetsi, boitshwaro, kotlo, dihora tsa ho sebetso le tumello ya llifi, ho kenyelletsa le dibonase tsa llifi, le maemo a mang a tshebeletso;

(c) ho bopjwa ha menyetla ya mesebetsi ho Boto hang hoba e hlongwe;

(d) thupelo ya basebetsi, ho kenyelletswa le tshehetso ya ditjhelete tsa ho phethahatsa thupelo eo;

(e) mokgwa wa boitshwaro o tshwanetseng ho latelwa ke basebetsi;

(f) ho hlophisa teranseporoto ya semmuso bakeng sa basebetsi;

(g) mabaka, maemo ao ka tlasa ona moputso wa ho sebetso nako e ekeditsweng (overtime) le ditefello tsa teranseporoto, dijo, tlelaemete, dialawense tsa selehae (local) le tse ding, di tla lefshwa;

(h) ka tlasa sekeshene ya 14, ho ikarabela ha semolao ha mosebeletso ofe kapa ofe mabapi le seo a se entseng ka ho latela Molao ona, kapa molao ofe kapa ofe, le ho ikarabela ha semolao ho tla bakwa ke tshebediso ya teranseporoto ya semmuso;

(i) mabaka le maemo ao ka tlasa ona mosebeletso a iphumanang a le molatong wa boitshwaro bo sa lokang, kapa a iphumana a fokollwa ke bophelo ka mokgwa o tswellang pele, kapa a hloleha ho phethahatsa mesebetsi ya hae ka bokgoni;

(j) tsela ya ho shebana le ditletlebo mmoho le dillo tsa basebetsi, le mokgwa oo ka ona, le nako eo ka yona motho eo ditokomane tse mabapi le dikopo le ditherisano tsa basebetsi ho tlang ho fanwa ka tsona;

(k) ho ba setho kapa maemo a ho ba setho sa letlole le itseng la penshene le dikabelo hammoho le ditokelo, ditshwanelo le ditlamo tsa ditho kapa bana ba tsona mabapi le letlole la penshene;

(l) ho ba setho kapa maemo a ho ba setho sa sekimi se itseng sa *medical aid*, kapa *medical aid society* le mokgwa hammoho le maemo ao ditjhelete tsa ho ba setho le tse ding di tlang ho lefshwa ka yona, kapa tse kolotwang, mabapi le basebetsi kapa bana ba bona, mme di lefshwa kapa di kolotwa sekimi sa *medical aid* kapa *medical aid society*, di ka ntshwa meputsong ya basebetsi mme ya lefshwa ho sekimi sa *medical aid* kapa *medical aid society*;

(m) ditefello le ditokelo, ditshwanelo le ditlamo tsa basebetsi kapa bana ba bona mabapi le sekimi sa *medical aid* kapa *medical aid society* eo;

(n) ka kakaretso, morero ofe kapa ofe o seng kgahlanong le Molao ona kapa Molaotheo, mme o hlokeha ka tlasa mabaka a utlwalahalang bakeng sa ho laola ditumellano le maemo a tshebetso a basebetsi.

(8) Molaowana ofe kapa ofe ka tlasa sekeshene ena, o amanang le ditshenyehelo tsa Mmuso o tla etswa ka ho rerisana le Letona la tsa Ditjhelete.

(9) Ha ho kengwa batho mosebetsing ka ho latela ditaelo tsa sekeshene ena, Boto e tla etsa bonnete ba hore basebetsi ba Boto e ba batho ba emetseng setjhaba sa Afrika Borwa ka bophara.

Ditsela tsa ho namola, poelano le ho rerisana ho Boto

11. (1) Motho ofe kapa ofe ya etsang ketso lebitsong la hae kapa la motho e mong, sehlopha

S. Sotho

sa batho kapa institjhushine e sebetsang lebitsong la ditho tsa yona, kapa ditho tsa sehlopha se sebetsang ka maleme, kapa mokga ofe kapa ofe wa mmuso, ba ka tlisa tletlebo ho Boto mabapi le ho sitiswa hoo ho thweng ho entswe ha tokelo kapa ho leka ho sitisa tokelo ya leleme, pholisi ya maleme kapa tshebetso ya maleme.

(2) Tletlebo e tla ba e ngotsweng fatshe mme e tla hlalosa-

(a) tjheseho eo mmelaedi a nang le yona tabeng eo;

(b) (i) tletlebo e tla hlalosa mofuta wa tokelo eo ho thweng e sitisitswe kapa ho lekwa ho e sitisa; kapa

(ii) mmelaedi o tla hlalosa mabaka a etsang hore a bone ho hlokeha hore ho etsuwe dipatlisiso; hape

(c) mmelaedi o tla tlisa tlhahiso-leseding e molemo eo a e tsebang.

(3) Boto e tla fana ka thuso e hlokehang e sa lefellweng ka morero wa hore ho hlahiswe tletlebo, hape ha ho hlokeha e tla thusa mmelaedi hore a kgone ho latela ditlhoko tseo ho boletsweng ka tsona ho saposeshene ya (2).

(4) Boto e tla etsa dipatlisiso mabapi le tshitiso ya tokelo e nngwe le e nngwe ya tokelo ya maleme, pholisi ya maleme kapa tshebetso ya maleme eo ho thweng e entswe, mme sena e ka se etsa ha e bona ho hlokeha kapa ha e fumane tletlebo e ngotsweng fatshe.

(5) (a) Kamorao ha ho etsa dipatlisiso tsa tshitiso eo ho thweng e entswe ka ho latela saposeshene ya (4), mme ha Boto e nahana hore taba eo ho thweng e entswe e a utlwahala, e tla re ka ho namola kapa ho etsa poelano, kapa ka ditherisano, ya leka-

(i) ho rarolla le ho fedisa kgohlano efe kapa efe; kapa

(ii) ho lokisa ketso efe kapa efe, kapa ho se etse ntho (omission),

ho bakwang, kapa ho etswa ke tlolo kapa ho se hlomphe molao, kapa tlolo kapa ho se hlomphe molao le pholisi ya maleme kapa tshebetso ya maleme eo ho thweng e entswe, kapa tshitiso kapa ho leka ho sitisa, kapa tshitiso kapa ho leka ho sitisa tokelo efe kapa efe ya maleme eo ho thweng e entswe.

(b) Maiteko afe kapa afe ao ka ho ya ka paraografo ya (a) a ka hlolehang, hape le ha e le hore Boto e bona ho na le mabaka a amoheleng a ho tswelapele ka ho rarolla taba eo, Boto e tla thusa mmelaedi kapa batho bang bao ba ka sitiswang hore ba fumane puseletso ka ho etsa hona ho latelang-

(i) Boto e tla romela taba eo mmoho le dikeletso ho mokga wa mmuso oo tletlebo e tlisitsweng kgahlanong le ona;

(ii) Boto e tla eletsa hore mokga oo wa mmuso o fane ka tshehetso ya ditjhelete kapa e nngwe feela ho mmelaedi ka morero wa puseletso ya eng kapa eng e sentsweng;

(iii) Boto e tla fana ka tshehetso ya ditjhelete kapa tshehetso e nngwe feela ho mmelaedi bakeng sa puseletso ya eng kapa eng e sentsweng, mme sena, Boto e ka se etsa ka boyona ha e bona ho hlokeha; kapa

(iv) e etse ditlhophiso tsa tshehetso ya ditjhelete kapa tshehetso e nngwe feela ho mmelaedi hore a kgone ho fumana puseletso ho tswa ho mokga ofe kapa ofe wa mmuso, kapa ho lekgotla la dinyewe.

(6) Boto e tla tsebisa mmelaedi ka diqeto tsa yona, mme moo Boto e entseng qeto ka ho se nke mehato, e tla tsebisa mmelaedi ka mabaka a qeto eo.

(7) Boto e tla hlahisa diqeto tsa yona ka ho latela sekeshene ya 12(1).

Dipeho

12. (1) (a) Boto e tla etsa hore dipeho, diphumano tsa dipatlisiso, maikutlo, dikeletso kapa maele a yona a tsejwe setjhabeng ka ho a phatlalatsa ho *Gazette* kotara le kotara, kapa ka

S. Sotho

nako e nngwe e kgutshwanyane eo Boto e bonang e tshwanetse, mme mererong ya diporofensi teng, e tla phatlalatswa ho *Gazette* ya Porofensi;

(b) Boto e ka fana ka peho ho Palamente kapa Lekgotlatheramolao la Porofensi, nakong e nngwe le e nngwe ha e bona ho hlokeha.

(2) Dipeho tsa Boto di tla elwa hloko ke Palamente, makgotlatheramolao, le dikabinete maamong ohle a mmuso, hammoho le mekga yohle ya mmuso, di-institjhushine tse ding, batho le dihlopha tsa batho.

(3) Boto e tla re selemo le selemo, pele ho feta letsatsi la pele la Juni ya neha-

(a) Palamente peho e felletseng mabapi le mesebetsi ya yona yohle ya selemo se fetileng, ho fihlela ka di 31 Matjhe; le

(b) ho neha lekgotlatheramolao la porofensi, peho e felletseng ya mesebetsi ya yona yohle mabapi le merero ya maleme ya porofensi.

Meputso le dialawense tsa ditho tsa Boto

13. Setho sa Boto kapa sa komiti efe kapa efe ya yona, se ka lefshwa moputso le dialawense ho tswa ho ditjhelete tse behetsweng morero ona ke Palamente mabapi le ditshebeletso tseo se faneng ka tsona ho Boto, mme meputso le ditjhelete tseo di tla behwa ke Mopresidente ka tshebedisano le Kabinete, hammoho le Letona la tsa Ditjhelete.

Ho ikarabela ha Boto

14. (1) Molao wa *State Liability Act*, 1975 (Act No. 20 of 1975), o tla sebetsa ka ho ba le diphetoho tse loketseng mabapi le Boto, mme ha Molaong ho buuwa ka "Letona la diphatemente e amehang" ho tla nkuwa ho lebisitswe ho Boto.

(2) Ditho tsa Boto di ke ke tsa ba le boikarabelo ka botsona mabapi le se seng le seng seo se hlahisitsweng pehong efe kapa efe, diphumano tsa dipatlisiso, maikutlo, dikeletso kapa maele ao a hlahisitsweng ka botshepehi, mme a filwe Palamente kapa Lekgotlatheramolao la Porofensi kapa a tsebisitswe ka ho latela Molao ona wa Palamente kapa Molaotheo.

Sehlooho se sekgutshwanyane le ho kena tshebetsong

15. Molao ona wa Palamente o tla tsejwa ka *Pan South African Language Board Act, 1995* (Molao wa Boto ya Maleme Ohle a Afrika Borwa, wa 1995).

1995-08-17

Swazi

UMTSETFO-SIVIVINYO (BILL)

Ulungiselela kwemukelwa, kusetjentiswa kanye netfutukiswa kwetilimi letinyenti eRiphabliki yase Ningizimu Afrika; kuhlala kwekucophelela ngetilimi lebetinganakwa ngaphambilini; usungule libhodi letilimi (i-Pan South African Language Board); uphinde ulungiselele tindzaba letihambelana naloku.

SINGENISO

NJENGOBA uMtsetfo-sisekelo wa 1993 weRiphabhliki yaseNingizimu Afrika, (Act No. 200 of 1993), uniketa kuhlonishwa kwenjongo yekukhulunywa kwetilimi letehlukene;

NJENGOBA FUTSI kufanele kwentiwe tindlela tekucinisekisa kuhlonishwa kanye nekuvikeleka lokwanele kanye nekutfutukiswa kwetilimi taseNingizimu Afrika letigunyatwe nguMtsetfo, kanye nekwentiwa ncono kwaletilimi letigunyatwe ngumtsetfo lebetinganakwa ngalokuphelele esikhatsini lesendlulile ngenhloso yekugcugcutela kutfokotela ngalokugcwele nangalokulinganako kusetjentiswa kwetilimi taseNingizimu Afrika letigunyatwe ngumtsetfo nekuhlonishwa kwaletinye tilimi letisetjentiselwa kuchumana kanye nekufeza tindhloso tenkholo:

NGAKO-KE, umtsetfo uyomiswa yiphalamende yaseNingizimu Afrika njengoba ubekwe ngentansi:

Tinchazelo temagama

1. Kulo Mtsetfo emagama lalandzelako ayosho loko lokuchazwe eceleni kwawo, ngaphandle uma ngekhati kubekwe ngalenywe indlela-

"LiBhodi" lisho liBhodi leTilimi laseNingizimu Afrika lelisungulwe ngekwesigaba 2 (i-Pan South African Language Board);

"UMtsetfo-sisekelo" usho uMtsetfo-sisekelo wa 1993 weRiphabhliki yaseNingizimu Afrika (Act No. 200 of 1993);

"I-chief executive officer" isho i-chief executive officer yeLiBhodi lebekwe ngekulandzela sigaba 10(1);

"Umntfu lowatiwako losebenta ngeteTilimi" usho umntfu lonesipiliyoni lesibanti nekucece shwa lokukhulu ekutolikeneni nobe ekuhumusheni nobe ku-terminology (ekuchazeni/ekuhleleni emagama) nobe ku-lexicography (ekubhaleni nasekukhiciteni emadikshinari) nobe ekufundziseni kukwati kufundza nekubhala nobe ekufundziseni lulimi;

"Umhleli welulimi" usho umntfu lonekucecshwa ekuphatseni tindzaba temgomo wetilimi ezingeni lekuma kwato kanye nesipiliyoni lesibanti ekubeni ngumhleli welulimi, futsi ufaka ekhati i-sosiyolijist yeTilimi;

"i-sosiyolijist yeTilimi" isho umntfu loceceshwe ngalokuphatselene netilimi kanye

Swazi

netenhlalakahle, kutepolitiki kanye nakutemfundvo, ngekuhlobana emkhatsini welulimi kanye nemphakatsi;

"Umnyango weMbuso" usho umnyango weMbuso njengoba uchaziwe kusigaba 233(1) seMtsetfo-sisekelo;

"IGazethi yeProvinsi" macondzana neprovinsi isho igazethi lesemtsetfweni yeprovinci;

"Lokhona" kusho loko lebekukhona ngaphambi kokucala kwekusebenta kwalo Mtsetfosisekelo nobe lo Mtsetfo wePhalamende, nobe ngasiphi lesinye sikhatsi;

"Lokubekiwe/lokuncunyiwe" kusho loko lokuncunyiwe/lokubekwe ngu/ngaphasi kwalo Mtsetfo wePhalamende;

"Lo Mtsetfo wePhalamende" ufaka ekhatsi imitsetfo leyentiwe kanye netatiso letikhishiwe ngaphasi kwetigaba 7(9), 8(8), na(11) kanye na 9(3)d.

Kusungulwa kweliBhodi

2. (1) Lapha kusungulwa libhodi lelibukene nekusetjentiswa kwetilimi lelitowatiwa ngekutsi liBhodi leTilimi laseNingizimu Afrika (Pan South African Language Board).

(2) LeliBhodi liyoba sakhiwo lesimiswe ngekwemtsetfo kantsi liyomelwa ngusihlalo nobe lisekela lasihlalo nobe limelwe ngunanoma nguliphi lelinye lilunga lelikhetfwe liBhodi ngalokwejwayelekile nobe lelikhetselwe kwenta lokutsite lokuncunyiwe.

Tinhloso teliBhodi

3. LiBhodi litawuba naletinhloso letilandzelako:

(a) Kugcugcutela kuhlonishwa kanye nekucinisekisa kusetjentiswa kwalemigomo lelandzelako lokukhulunywe ngayo kusigaba 3(9) seMtsetfo-sisekelo:

(i) kwentiwa kwetimo tekutfufukisa kanye nekukhutsata kutsi tonkhe tilimi letigunyatwe ngumtsetfo taseNingizimu Afrika tisetjentiswe futsi titfokotelwe ngekulingana;

(ii) kukhutsatwa kwalawo malungelo laphatselene netilimi nekuma kwetilimi lebetigcile kuphela kumarijini latsite ngaphambi kokucala kwekusebenta kwalo Mtsetfo-sisekelo;

(iii) kuvimbela kusetjentiswa kwelulimi ngenhloso yekucaphata, kucindzetela nobe kwahlukanisa;

(iv) kukhutsata kusetjentiswa kwetilimi letinyenti, kanye nekutsi kube khona labatolikako nalabahumushako;

(v) kukhutsata kuhlonishwa kwetilimi letikhulunywa eNingizimu Afrika letingakagunyatwa ngumtsetfo, kanye nekukhutsata kusetjentiswa kwato lapho kufanele khona; kanye

(vi) nekutsi angancishiswa emalungelo laphatselene netilimi kanye nemazinga ato, lebekakhona ngaphambi kokucala kwekusebenta kwalo Mtsetfo-sisekelo;

(b) tinhloso teliBhodi kuchubela phambili kutfufukiswa kwetilimi taseNingizimu Afrika letigunyatwe ngumtsetfo;

(c) liBhodi litawukhutsata kuhlonishwa kanye nekutfufukiswa kwaletinye tilimi letisetjentiswa ngimiphakatsi eNingizimu Afrika, kanye netilimi letisetjentiselwa kufeza tinhloso tenkholo;

(d) liBhodi litawukhutsata kuhlonishwa nelwati kwaleletinye timiso kanye netinjongo teMtsetfo-sisekelo leticuketfwe kuMtsetfo-sisekelo, letitsintsa nobe letikhuluma ngco

Swazi

ngetindzaba telulimi;

(e) liBhodi litawukhutsata kuhlonishwa kwekukhulunywa nekusetjentiswa kwetilimi letehlukene; kanye

(f) nekukhutsata kusetjentiswa kwengcebo (resources) yetilimi taseNingizimu Afrika.

Kutimela kanye nekungakhetsi luhlangotsi kweliBhodi

4. (1) LiBhodi, emalunga eliBhodi kanye netikhulu teliBhodi titawusebenta ngekungakhetsi luhlangotsi nangekutimela, futsi titawusebentisa emandla letiwanikiwe kwenta umsebenti wato ngekwetsembeka futsi ngaphandle kokwesaba, kuvuna luhlangotsi lolutsite, kubandlulula (bias) nobe kulimata, umsebenti utokwentiwa kuphela ngekulandzela uMtsetfo-sisekelo kanye nalo Mtsetfo wePhalamende, kantsi labo labenta umsebenti batowenta ngekwetsembeka kuPhalamende.

(2) Kute umnyango weMbuso, futsi kute lilunga nobe umsebenti wemnyango weMbuso nobe nanoma ngumuphi lomunye umuntfu lotawugcumukela emsebentini weliBhodi, emsebentini wanoma nguliphi lilunga nobe umuntfu lokhetfwe ngaphasi wesigaba 10, ekusebentiseni emandla lekanikwe wona.

(3) Yonkhe iminyango yeMbuso itawuniketa liBhodi lusito lolungadzingeka kute kuvikeleke kutimela, kungakhetsi luhlangotsi, sitfunti, kanye nekusebenta kweliBhodi, ngesikhatsi leliBhodi lisebentisa emandla lelinikwe wona ekwenta umsebenti walo.

(4) Kute lilunga leliBhodi nobe lilunga lebasebenti beliBhodi lelitawenta luphenyo ngekulandzela loMtsetfo wePhalamende nobe linike lusito eludzabeni lapho litsintseka khona ngetetimali, lokungamvimbela kutsi lisebentise emandla lanikwe wona ngendlela lencomekako, lengakhetsi luhlangotsi futsi lesemtsetfweni.

(5) Uma noma liphi lilunga leliBhodi nobe lilunga lebasebenti beliBhodi lehluleka kuveta kutsintseka kwalo njengoba kushiwo kusigatjana (4), liBhodi lingatsatsa tinyatselo ngekubona kwalo kute kucinisekise luphenyo loluncomekako, lolungakhetsi luhlangotsi futsi lolusemtsetfweni.

Kwakheka kweliBhodi

5. (1)(a) ISinethi itawubeka etikhundleni lamalunga eliBhodi lalandzelako, emva kwekulandzela inchubo leshiwo kusigatjana (3):

(i) Bantfu labangu 4 labatawuba basebenti betilimi labemukeliwe futsi labasebentako; kubo kutawuba-

(aa) nemtoliki munye;

(bb) kutawuba nemhumushi munye;

(cc) kutawuba ne-terminologist nobe i-lexigrapher; kanye

(dd) nemuntfu lofundzisa tilimi, nobe lofundzisa kufundza nekubhala;

(ii) itawubeka bantfu labangu 3 labatawuba ngema-language planner;

(iii) iSinethi itawubeka etikhundleni bantfu labanye labangu 5 labatawuba nelwati lolusipesheli lwetindzaba tetilimi eNingizimu Afrika; kanye

(iv) nemuntfu munye lotawuba ngucwepheshe kutemtsetfo futsi abe nelwati lolusipesheli lwemtsetfo wetilimi.

(b) I-chief executive officer itawuba lilunga leliBhodi futsi ngesikhundla sayo ingakwati kuhlanganyela etinkhulumiswaneni tekubonisana teliBhodi

futsi itawuba nemalungelo kanye nemisebenti minye njengalamanye emalunga eliBhodi:

Kepha ngeke ibe nalo lilungelo lekuvota.

Swazi

(2) emalunga eliBhodi atawuba-

(a) bantfu labafanele kubamba letikhundla labanikwe tona ngalokusemtsetfweni;

(b) atawuba takhamuti taseNingizimu Afrika;

(c) atawumela imiphakatsi yaseNingizimu Afrika ngalokubanti ngekwehlukana kwayo;

(d) atawusekela injongo yekusetjentiswa kwetilimi letinyenti.

(3) Ngekulandzela lenchubo lelandzelako, iSinethi itawuniketa lilunga sikhundla eliBhodini ngekulandzela sigatjana 5(1)(a):

(a) (i) ISinethi itawukhetsa likomidi lelinetimpunga (senators) letingeke tibe ngaphasi kwa 9 lelimiselwe kuphela kumema umphakatsi kutsi uphakamise emagama ebantfu labangakhethwa kutsi babe kuleliBhodi;

(ii) Nguleyo naleyo provinsi kanye nelicembu letepolitiki lelimelwe kuSinethi konkhe kutawumelwa kulelo komidi;

(iii) Ngulelo nalelo cembu lelimelwe kuMkhandlu weLive lonkhe lingakwati kuphakamisa ligama lelilunga linye leMkhandlu weLive lonkhe kutsi libekwe esikhundleni sekuba lilunga lalelo komidi.

b) lelikomidi lelishiwoke litawenta loku lokulandzelako ngendlela yekuvumelana-

(i) litawenta luhla lolufisha lwebantfu labangenele lukhetfo, loku likwente ngekucondza timiso tetigatjana 1(a) na (2): Kuphela nje nangabe luhla lolufisha lwebantfu labangenele lukhetfo labangendluli ku 52 lutawentiwa ngesikhatsi leliBhodi lakhiwa kwekucala;

(ii) litawucocisana nalabantfu labakuloluhla lolufihla ngendlela levulekile futsi lesobala; futsi

(iii) Likomidi litawuletsa luhla lwekugcina kuSinethi nge kubonelela timiso tetigatjana (1)(a) na (2): Kuphela nje nangabe luhla lwekugcina lolufisha lwebantfu labangenele lukhetfo labangendluli ku 26 lutawentiwa ngesikhatsi leliBhodi lakhiwa kwekucala.

(c) Njengelilunga leliBhodi, iSinethi itawubeka etikhundleni bantfu lebakhetse kuloluhlu lolushiwo kusigatjana 3(b)(iii), umuntfu lovunywe yiSinethi ngesincumo selinyenti lebantfu lelingeke libe ngaphasi kwa 75% lemalunga lakhona futsi lavotako, loku likwenta ngekulandzela sigatjana (1)(a).

(4) iSinethi ingakhawulisa bulunga banoma ngumuphi umuntfu lobekwe esikhundleni ngekulandzela lesigaba-

(a) nangabe yenelisekile kutsi loyo muntfu akasayilandzeli imiyalo yesigatjana (2);

(b) ingakhawulisa bulunga bakhe nangabe loyo muntfu ucela iSinethi nge kubhala incwadzi, kutsi ikhawulise lukhetfo lwakhe; nobe

(c) lapho khona loyo muntfu sewuke walova emihlanganweni yeliBhodi leyendlula lemibili ngaphandle kwemvume yeliBhodi.

(5) Noma nguliphi lilunga leliBhodi litawukhetfwa kutsi libe sesikhundleni iminyaka lengu 5, futsi ekupheleni kwaleso sikhatsi lingakhona kuphindze likhetfwe kutsi lisebente kuthemu yinye kuphela.

(6) Uma sikhundla sanoma nguliphi lilunga sisala singenamuntfu singakapheli sikhatsi lilunga lelo lebelikhetselwe sona, iSinethi, ngekulandzela sigatjana (1)(a), ingakhetsa lomunye umuntfu lotawubamba sikhundla kute kuphele sikhatsi sesikhundla saloyo lamubambele.

(7) ISinethi itokwenta simemetelo kuGazethi ngeku khetselwa kuBhodi kwanoma nguliphi lilunga, iyosho futsi lilanga lekubekwa esikhundleni kwaloyo muntfu. Esimeni lapho lilunga likhetselwe kuvala sikhala kuBhodi, iSinethi iyosho sikhatsi lakhetselwe sona.

Sihlalo kanye nelisekela laSihlalo

Swazi

6. (1) emalunga eliBhodi, emuva kwemhlangano wekucala weliBhodi lowenganyelwe nguSomajaji Jikelele, atawubeka munye wemalunga kutsi abe ngusihlalo weliBhodi, kanye nalomunye lotawuba lisekela lasihlalo weliBhodi aphindze asebebente njengasihlalo, uma sihlalo angekho noma uma sihlalo angakhoni kwenta umsebenti wakhe.

(2) Sihlalo wekucala kanye nelisekela lasihlalo lekucala bayobamba tikhundla tabo sikhatsi lesingengi eminyakeni lemibili, lekuyobe sekutsi ngemuva kwalemnyaka lemibili kwentiwe lukhetfo lolutawubakhona njalo ngamnyaka: Kuphela nje uma loyo sihlalo nalelo lisekela lakhe batokwati kuphindze bangenele lukhetfo lokuba setikhundleni ithemu yinye lengengi umnyaka.

(3) Ngesikhatsi lisekela lasihlalo libambele sihlalo njengoba kubuketwe kusigatjana (1), liyoba nawo onkhe emandla futsi lente yonkhe imisebenti lekumele yentiwe ngusihlalo.

(4) Sikhundla sasihlalo kanye neselisekela lasihlalo siyovuleka-

(a) ekupheleni kwesikhatsi lesibekelwe kubanjwa kwaso nguloyo lobekelwe sona kutsi abe ngusihlalo nobe lisekela lasihlalo;

(b) siyovuleka uma loyo losesikhundleni ayekela umsebenti wekuba ngusihlalo nobe lisekela lasihlalo, ngekubhala incwadzi ;

(c) sikhundla sasihlalo nobe lisekela lakhe siyovuleka uma loyo losesikhundleni ayekela kuba lilunga leliBhodi;

(d) siyovuleka uma leso sincumo sekushiya sikhundla sitsatfwe liBhodi; noma

(e) uma umuntfu losesikhundleni ashona nobe inkantolo itsi akasenamandla ngekwengcondvo ekuchubeka nekubamba sikhundla:

(5) Kuphela nje, uma kuvuleka sikhala njengoba kushiwo kumapharagrafu (a), (b), (c), (d) na (e), lukhetfo lwasihlalo lomusha nobe lwelisekela lasihlalo lelisha (njengoba kungahle kwenteke) lutawuholwa yi-chief executive officer.

Imihlangano kanye nekuhlala kweliBhodi

7. (1) LiBhodi liyohlangana lokungenani kane (4) ngemnyaka, lokusho kuhlangana kanye (1) ngekota.

(2) Kuphatfwa kweliBhodi kuyoba sePitoli, kantsi imihlangano yeliBhodi iyobanjelwa endzaweni, nangesikhatsi lesiyoncunywa ngilo liBhodi. Imihlangano iyokwenganyelwa ngusihlalo.

(3) LiBhodi lingakwati kusungula emahhovisi uma libona kunesidzingo kute likwati kusebentisa emandla alo, lente nemisebenti lelibekelwe yona ngekwMtsetfo-sisekelo, ngekwalo Mtsetfo wePhalamende, nobe ngekwano ngumuphi lomunye umtsetfo.

(4) Sihlalo weliBhodi angabita umhlangano losipesheli weliBhodi noma ngasiphi sikhatsi, lotobanjwa endzaweni nangesikhatsi lesingancunywa nguye. Futsi ngekutfo la sicelo lesisayinwe ngemalunga eliBhodi langekho ngaphasi kwalamatsatfu, Sihlalo angabita umhlangano losipesheli loyobanjwa angakapheli emalanga langengamashumi lamatsatfu (30) ngemuva kwelilanga latfole ngalo leso sicelo, kantsi uyobanjelwa endzaweni nangesikhatsi lesingancunywa nguye.

(5) Emalunga lasikhombisa (7) lakhetfwe ngekwetigaba 5(1)(a) ayoba linani lelincane lelamukelekako (quorum) kubamba noma ngumuphi umhlangano weliBhodi.

(6) LiBhodi liyosebenta ngendlela lekhombisa kubonelela umoya wekuvumelana lokungiwo losingetse sihloko setilimi telinyenti njengoba sibhalwe kuMtsetfo-sisekelo.

(7) Kunoma ngumuphi umhlangano nangabe liBhodi lehluleka kuvumelana, kuyovotwa ngekutsi kuphakanyiswe tandla, kantsi sincumo lesitsatfwe ngemalunga eliBhodi linani lawo

Swazi

lelingulokubili kulokutsatfu (two-thirds), lokungemalunga lakhona emhlanganweni lobitwe ngekwemtsetfo, kuyoba sincumo seliBhodi.

(8) Kute sincumo lesiyokwentiwa, nesento lesiyokwentiwa ngeligunya leliBhodi bese kutsiwa asikho emtsetfweni ngenca nje yekutsi kunesikhala sesikhashana lesikhona kuBhodi, uma leso sincumo sentiwa nobe leso sento sentiwa nobe sagunyatwa ngumhlangano weliBhodi lowawubitwe ngekulandzela lesi sigaba.

(9) LiBhodi lingakwati kwenta imitsetfo mayelana nendlela yekuhola imihlangano yalo.

Emandla kanye nemisebenti yeliBhodi

8. (1) Kwengeta emandleni nasemisebentini liBhodi lelinikwa ngumtsetfo, liBhodi futsi liyokwenta nalokulandzelako-

(a) liyokwenta tiphakamiso ngalokuphatselene nanoma ngumuphi umtsetfo lokhona nobe lohlongotwako, futsi lente tiphakamiso ngekusetjentiswa kwetilimi kanye nemgomo lotsintsa nobe locondzene netindzaba tetilimi, kunoma ngusiphi sigaba sakahulumende, kanye netincomo letiphatselene netichibiyelo nobe kucedvwa nobe kuntjintjwa kwemitsetfo, kusetjentiswa kanye nemigomo;

(b) LiBhodi lingakwati kucela noma ngumuphi umnyango wakahulumende kutsi ulinike lwati ngalokuphatselene nemtsetfo netindlela tekuphatsa loyo mnyango weMbuso lotamukelako, lophatselene nekusetjentiswa kwelulimi kanye nemgomo welulimi;

(c) LiBhodi lingakwati kweluleka noma ngumuphi umnyango weMbuso ngekusebenta kwemitsetfo lekhona manje nobe lehlongotwako, liyeluleke futsi ngemgomo kanye nangekusebenta lokutsintsa nobe lokucondzene netindzaba tetilimi;

(d) LiBhodi lingakwati kubuka kutsi seluleko lesinikwe ngekulandzela pharagrafu (c) siyalandzelwa yini;

(e) LiBhodi liyokwenta tiphakamiso leticondziswe emazingeni lahlukene eminyango yeMbuso, lapho khona libona kutsi seluleko leso sitosita ekwamukelweni kwetindlela letibekelwe kukhutsata kusebenta kwetilimi letinyenti ngaphasi kweMtsetfo-sisekelo.

(f) LiBhodi litokhutsata injongo yekusetjentiswa kwetilimi letinyenti njengengebo yelive lonkhe, loku litokwenta ngekutsi litfutukise, lifinyelele ekuphatseni nasekucapheni (monitor), futsi letfule tindhlelo telwati kanye netekusetjentiswa kwetilimi;

(g) LiBhodi litokhutsata kutfutukiswa kwaletu tilimi lebetinganakwa esikhatsini lesendlulile ngekutsi-

(i) Litfutukise, lifinyelele ekuphatseni nasekucapheni (monitor), letfule tindhlelo telwati netekusetjentiswa kwetilimi; kanye nekutsi

(ii) lisebentise lucwaningo lolunjengalolo kwenta umbiko ngekutfutukiswa kwetilimi noma lokuphatselene nako njengoba liBhodi libona kubalulekile ekusebentiseni emandla alo nasekwenteni umsebenti walo;

(h) LiBhodi, ngalokuphatselene nekulunga kwemasevisi etilimi lasabalele, lingakwati kukhipha imiyalelo libuye licaphe-

(i) emazinga alawo masevisi lancunywe liBhodi; kanye

(ii) nekunikwa kwalawo masevisi;

(i) LiBhodi lingakwati kutentela luphenyo lelitincumele lona kulwenta, nobe uma litfolo sikhalo lesibhalwe phasi, nobe uma kube khona kwephulwa kwemalungelo elulimi, nobe kwemgomo welulimi nobe kusetjentiswa kwelulimi ngekulandzela sigaba 11;

(j) LiBhodi, ngalokubhekiswe etimisweni nasetinjongweni temtsetfo-sisekelo letitsintsana nobe leticondzene netindzaba tetilimi ngalokubanti, kanye nangalokubhekiswe kusigaba 3(9) seMtsetfo-sisekelo lingakwati-

Swazi

- (i) kucapha kuhlonishwa kwetimiso teMtsetfo-sisekelo ngalokuphatselene nekusetjentiswa kwetilimi;
- (ii) LiBhodi lingakwati kucapha lokucuketfwe ngumtsetfo lokhona njengamanje nobe lokucuketfwe ngumtsetfo lomusha, kanjalo libukene nekuhlonishwa kwawo, licaphe kusetjentiswa kwetilimi kanye nemgomo lotsintsana nobe locondzene netindzaba tetilimi, kunoma nguliphi lizinga lakahulumende;
- (iii) LiBhodi lingakwati kusita kusungula nekucapha tinhlelo nemigomo lokuhloswe ngako kwandzisa kusetjentiswa ngekulingana nekuhlonishwa ngalokufanako kwetilimi letigunyatwe ngumtsetfo, kube ngakulolunye luhlangotsi kutsatfwa tinyatselo kucinisekisa kutsi imiphakatsi lesebentisa tilimi letishiwo kusigaba 3(10)(c) seMtsetfo-sisekelo itfola litfuba lekusebentisa tilimi tayo etimeni letifanele;
- (iv) LiBhodi, ngekulandzela lesi sigatjana, esimeni lesifanele, liyokwenta kutsi kube netimali letitfolakalako, ngesikhatsi nangaphasi kwetimo letiyohlala tincunyuwa ngilo libhodi;
- (k) LiBhodi lingakwati kusungula, licoce futsi ligcine lwati lwe-data base leyofaka ekhatsi, kepha ingabekelwa umkhawulo welwati-
- (i) ngato tonkhe tindlela temtsetfo (lokufaka ekhatsi timiso teMtsetfo-sisekelo) leticondzene netindzaba tetilimi; kanye
- (ii) nayo yonkhe imigomo yanoma nguliphi litiko nobe umnyango weMbuso, kanye nekusebenta kwayo, lesebenta ngalokucondzene nobe lokutsintsana netindzaba tetilimi.
- (2) LiBhodi lingaba nemandla-
- (a) ekucamba tifundvo kanye nelucwaningo loluhloselwe loku lokulandzelako-
- (i) loluhloselwe kukhutsata kuhlonishwa kwetilimi letigunyatwe ngumtsetfo tase Riphabhliki letishiwo kusigaba 3(1) seMtsetfo-sisekelo, kanye nekusetjentiswa nekutfokotelwa kwato ngalokulinganako;
- (ii) loluhloselwe kukhutsata kuhlonishwa kwaetilimi letishiwo kusigaba 3(10)(c) seMtsetfo-sisekelo;
- (iii) liBhodi litawuba nemandla ekucamba lucwaningo loluhloselwe kuchaza kabanti kwetilimi tase Ningizimu Afrika lebetinganakwa ngaphambilini;
- (iv) emandla ekucamba lucwaningo loluhloselwe kucinisekisa kugcinwa kwemalungelo laphatselene netilimi kanye nelizinga letilimi lebetikhona ekucaleni kwekusebenta kwalo mtsetfo-sisekelo;
- (v) lucwaningo loluhloselwe kukhutsata kukhulunywa kwetilimi letinyenti eNingizimu Afrika;
- (vi) emandla ekwenta lucwaningo loluhloselwe kukhutsata kusetjentiswa kwengcebo yetilimi tase Ningizimu Afrika; kanye
- (vii) nelucwaningo loluhloselwe kuvimbela kusetjentiswa kwanoma nguluphi lulwimi ngenhloso yekucaphata nekucindzetela tilimi eNingizimu Afrika;
- (b) LiBhodi litawuba nemandla ekweluleka mayelana nemisebenti yekuhlelwa kwetilimi eNingizimu Afrika;
- (c) ekwenta emalungiselelo ekusebentisana nemagatja ekuhlela tilimi langaphandle kweNingizimu Afrika;
- (d) emandla ekulungisa timali tekufeza tinhloso takulesigatjana ngaleso sikhatsi futsi ngaphasi kwaletu timiso letingancunyuwa liBhodi imihla ngemihla.
- (3) LiBhodi lingaba nemandla ekuniketa noma ngubani umuntfu nobe licembu lelitsite nobe litiko, umsebenti wekwenta lucwaningo kanye nekulungisa timemetelo esikhundleni salo, futsi lingakwati kuniketa loyo muntfu nobe lelo cembu nobe lelo litiko loko lokudzingekako kute kwentiwe lomsebenti.
- (4) Kute kufezeke tinhloso talesi sigaba, liBhodi linganiketa noma ngumuphi umuntfu nobe licembu, timali nobe lolunye lusito.

Swazi

(5) LiBhodi litawucamba, liphenye nobe lente kutsi kube neluphenyo lweMtsetfo, nemgomo kanye nekusebenta lokuphatselene nobe lokucondzene nelulimi ngalokwejwayelekile, kanye netimiso teMtsetfo-sisekelo letisebenta ngelulimi ngalokutsintsana nobe ngalokucondzene netilimi, kunoma nguliphi lizinga lakahulumende, futsi liletse tiphakamiso kunoma nguliphi libandla lelakha umtsetfo nobe kumnyango wakahulumende.

(6) LiBhodi lingaba nemandla ekubita umuntfu kutsi anike bufakazi embikwalo, futsi lakhe noma nguyiphi incwajana lesemntsetfweni nobe lolunye lwati nobe intfo lengadzingeka ekwenteni imisebenti yalo liBhodi.

(7) Uma libona kunesidzingo, liBhodi lingatisa Hulumende kutsi anikete timali nalolunye lusito kubantfu nobe kumacembu latsintseka kakhulu ngekwephulwa kwemalungelo etilimi.

(8) LiBhodi kufanele lisungule loku lokulandzelako, ngendlela lesencunywe liBhodi ngesatiso kuGazethi yelive lonkhe kanye neyeprovinci-

(a) kufanele lisungule likomidi leprovinci letilimi kuleyo naleyo provinci, umsebenti walelikomidi kuyoba kuniketa teluleko nganoma nguluphi ludzaba lolutsintsa tilimi nobe lolutsintsa nanoma nguyiphi iprovinci, nobe incenye yeprovinci lengenalo likomidi lelifana naleli, nobe lapho likomidi leprovinci letilimi linemandla kuphela etilimini letigunywatwe ngumtsetfo kuprovinci letsite: Kuphela nje nangabe likomidi leprovinci letilimi likhona kuprovinci letsite, futsi lelo komidi, ngekubona kweliBhodi limele ngalokwanele tilimi letikhulunywa kuleyo provinci, kutawutsatfwa kwangatsi lelikomidi lisungulwe ngekulandzela lesigatjana, uma lihlala limele letilimi;

(b) liBhodi futsi kufanele lisungule inhlango yetilimi letawuniketa teluleko kunoma nguluphi lulimi lolutsite, ngetimphawu tekukhuluma nobe tindlela tekuchumana letentiwe kumbe letinye tindlela tekuchumana, nangabe kute inhlango yetilimi lekhona nobe nangabe leyo lekhona ayiweni umsebenti lecanjelwe wona: Kuphela nje nangabe leyo nhlango ikhona, kutawutsatfwa ngekutsi isungulwe ngekulandzela lesigatjana.

(9) LiBhodi lingakwati kuniketa noma nguliphi lilunga lalo ligunya lekusebenta esikhundleni salo kunoma nguluphi ludzaba.

(10) LiBhodi lingakwati-

(a) kubeka esikhundleni linye nobe langetulu emakomidi lafaka ekhatsi linye nobe langetulu emalunga alo, kanye nalabanye bantfu lelibona kutsi bangaleluleka emisebentini nasekusebentiseni emandla alo. Loku lingakwenta ngekubona kwalo;

(b) liBhodi lingakwati kuniketa nobe kwendlulisela kulelo komidi emandla alo kanye nemisebenti yalo ngekubona kwalo;

(c) litawuba nemandla ekukhetsa sihlalo, futsi nalibona kunesidzingo, likhetse lisekela lasihlalo wawo onkhe emakomidi; kanye nemandla

(d) ekufuna umbiko kutsi uletfwe likomidi ekupheleni kwemisebenti leliniketwe yona ngaphasi kwapharagrafu (b).

(11) LiBhodi, ekuchubekiseni imisebenti yalo nasekusebentiseni emandla alo malenta imisebenti yalo, lingakwati-

(a) kwenta imitsetfo kanye nekukhipha tatiso; futsi

(b) lingakhipha leyo mitsetfo kanye netatiso kuGazethi yelive lonkhe, naku Gazethi yeProvinci.

Budlelwane emkhatsini weliBhodi kanye neminyango yeMbuso, lamanye ematiko, bantfu kanye netinhlangano tebantfu

9.(1) LiBhodi litawutimisela kukhutsata kusebentisana emkhatsini walo kanye neminyango yeMbuso, nanoma ngumuphi umuntfu nobe licembu lebantfu nobe ematiko, ekutfutukiseni

Swazi

kanye nasekhutsateni emalungelo etilimi.

(2) LiBhodi lingakwati kukhulumisana nekusebentisana nanoma ngumuphi umuntfu nobe licembu lelinelwati lolusipesheli nesipiliyoni, ekusebenteni ngetinkinga tetilimi tase Ningizimu Afrika, nobe lotingenise ekutfufukiseni kanye nasekhutsateni letinjongo letishiwo kusigaba 3 seMtsetfo-sisekelo.

(3) Ngaphambi kokulungisa nobe kukhipha noma muphi umbiko, umtapo, indlela bantfu lababona ngayo, seluleko nobe siphakamiso, liBhodi litawutfole seluleko-

(a) selikomidi leprovinsi letilimi lelitsintsekako, lelisungulwe ngaphasi kwesigaba 8(8)(a);

(b) liBhodi litawutfole seluleko seminyango yeMbuso mayelana neludzaba lolutsintsa lulimi, umgomo mayelana netilimi nobe inchubo yetilimi lelandzelwako nobe lehlontotwe ngu/kuminyango yeMbuso;

(c) liBhodi litawutfole seluleko sanoma nguyiphi inhlango yelulimi lesungulwe ngaphasi kwesigaba 8(8)(b); nobe

(d) seluleko sanoma ngumuphi umuntfu, licembu lebantfu, inhlango yelulimi nobe litiko letifake ekhatsi nobe letsintsekako ekukhutsateni tilimi letigunyatwe ngumtsetfo taseNingizimu Afrika, loku liBhodi likwenta ngekucela imibono ngekufaka satiso saloko kuGazethi kanye nakuGazethi yeProvinsi;

(4) Likomidi, umnyango wakahulumende, nobe inhlango yetilimi lokushiwo kumapharagrafu (a), (b) na (c), kutawuphokelelwa kunika seluleko.

(5) Ngaphandle kwebantfu labashiwo kusigatjana 3, liBhodi lingakwati kutsintsana nanoma ngumuphi umuntfu, inhlango, licembu lebantfu nobe litiko.

Kwentiwa kwemsebenti weliBhodi wekuphatsa

10. (1) LiBhodi kuyotsi emhlanganweni walo wekucala nobe esikhatsini lesifishane ngemuva kwaloko, libeke esikhundleni i-chief executive officer yeliBhodi lekungiyi-

(a) letawucasha basebenti labangahle badzingeke kute bayilekelele ngemsebenti wayo lohambisana nekwentiwa kwemsebenti weliBhodi, loku ikwenta ngekubonisana neliKhomishane leMisebenti yakaHulumende kanye neMinista yeteTimali;

(b) i-chief executive officer itawuba nemsebenti wekuphatsa kanye nekulawula tindzaba tekuphatsa basebenti labakhetfwe ngekulandzela pharagrafu (a), kantsi futsi iyosebenta ngekwetsembeka kuBhodi;

(c) Ngaphasi kwemtsetfo wa 1975 we-Exchequer (Act No 66 of 1975)-

(i) i-chief executive officer iyonikwa umsebenti wekubuka nekuchaza ngetimali tembuso letifakiwe naletikhishiwe esikhundleni seliBhodi;

(ii) i-chief executive officer iyociniseka ngekugcinwa kwemarekhodi etimali kanye nalamanye latsintsene nawo;

(d) I-chief executive officer, iyosebentisa emandla lenikwe wona kantsi iyokwenta imisebenti lehlala ngekuyinikwa liBhodi, kute iphumelelise tinhloso teliBhodi, kantsi ngaleso sizatfu, iyosebenta ngekwetsembeka kuBhodi.

(2) Emarekhodi lashiwo kusigatjana (1)(c)(ii) ayohlolwa ngu Oditha Jikelele (Auditor-General).

(3) Tindleko leticondzene netindzaba letikulo Mtsetfo wePhalamende, titawukhishwa emalini lebekwe nguhulumende ayibekele lenhloso.

(4) I-chief executive officer yeliBhodi itawukhetfwa ngekulandzela leto timo, futsi itawutfole inkhokhelo, imali kanye naletinye tinzuzo temsebenti letingancunywwa liBhodi ngekulandzela imitsetfo lengaphasi kwesigatjana (7).

(5) Lalabanye basebenti beliBhodi batawukhetfwa ngekulandzela leto timo futsi batawutfole

Swazi

inkhokhelo, imali kanye naletinye tinzuzo temsebenti letingancunywa yi-chief executive officer, ngekulandzela imitsetfo lengaphasi kwesigatjana (7).

(6) LiBhodi lingakwati kusayina sivumelwano (ikhontraki) ngenhloso yekutfole emasevisi ebantfu labanelwati lolusipesheli lwanoma nguluphi ludzaba mayelana nemsebenti weliBhodi, kantsi ngekuvumelana naMinista weteTimali, lingancuma inkhokhelo, lokufaka ekhatsi kubuyiselwa imali lebahambe ngayo, imphahla kanye naletinye tindleko talaba bantfu. Loku liBhodi lingakwenta ngekutsintsana neliKhomishane leSevisi yeMbuso, ekusebentiseni emandla alo, nobe ekwenteni umsebenti walo nobe ngaphasi kwalomtsetfo, ngaphasi kweMtsetfo-sisekelo nobe ngaphasi kwanoma ngu-wuphi lomunye umtsetfo, lapho khona kuneluhlelo lolutsite.

(7) UMengameli angakwati kwenta imitsetfo lephatselene naletindzaba letilandzelako mayelana nebasebenti beliBhodi, loku angakwenta emva kwekuba liBhodi selente siphakamiso futsi emva kwekutsintsana neliKhomishane leSevisi yeMbuso:

(a) (i) angenta imitsetfo lephatselene nemihlo lesemazingeni lehlukene kanye nemanani lahlukene emihlo, latawusebenta kumazinga lahlukene;

(ii) uMengameli angabeka imitsetfo yetidzingo tekubekwa kwebantfu etikhundleni, kukhushulelwa etikhundleni, kuyekeliswa umsebenti kanye netinyatselo tekucondzisa;

(iii) uMengameli angenta imitsetfo yekuhlonishwa kwelwati lolufanele kanye nesipiliyoni, ngenhloso yekubekwa esikhundleni lesitsite; kanye

(iv) nemitsetfo lephatselene nenchubo kanye nendlela yekulinganisa tintfo, netimo nobe tidzingo, tekukhuphulela bantfu etikhundleni;

(b) futsi uMengameli angakwati kwenta imitsetfo lephatselene nemandla, imisebenti, kutiphatsa, sikhatsi sekubakhona emsebenitini, kanye nemvume yekungabikho emsebenitini, lokufaka ekhatsi imali yelivu, umsebenti laphiwa yona, kanye naletinye timo temsebenti;

(c) kwakhiwa kwemisebenti ngesikhatsi kusungulwa liBhodi;

(d) uMengameli angenta imitsetfo yekuceceshwa kwebasebenti, lokufaka ekhatsi lusito lwetimali lwaloku kuceceshwa;

(e) angenta imitsetfo yendlela yekutiphatsa lokufanele ilandzelwe basebenti;

(f) uMengameli angenta imitsetfo yekuniketa basebenti bakahulumende tintfo tekuhamba;

(g) angenta imitsetfo lephatselene netimo lokufanele tibukwe uma kubhadalwa imali yekusebenta sikhatsi lesecele, imali yekuhamba, letinye tindleko letingabangelwa simo selitulu, indzawo lokuyo, njalo njalo;

(h) uMengameli utakwenta imitsetfo ngaphasi kwesigaba 14, licala lelibekwe ngekwemtsetfo lanoma nguluphi lilunga mayelana nesento lesentiwe ngekwalomtsetfo noma muphi lomunye umtsetfo, kanye nelicala lelibekwe ngekwemtsetfo lelisuselwa ekusetjentisweni kwetindlela tekuhamba letigunyatwe ngumtsetfo;

(i) uMengameli angabeka imitsetfo lephatselene nekuncuma timo kanye netindlela umsebenti langatfolakala kuto anelicala lokungatiphatsi kahle, nobe aphetfwe kugula lokuchubekako nobe angakwati kuchubeka nemsebenti wesikhundla ngendlela leyenetisako;

(j) angabeka inchubo lokumele ilandzelwe uma kwetfulwa tikhalo tebasebenti, kanye nendlela yekutetfula, sikhatsi kanye nemuntfu lokuyotfunyelwa kuye tincwajana teticelo tebasebenti noma tekuchumana;

(k) uMengameli angenta imitsetfo yebulunga kanye netimo tebulunga tesikhwama lesitsite sempesheni, timali letikhokhwa kuso, emalungelo, tibonelelo kanye netibopho tebasebenti nobe talabo labondliwa basebenti ngalokuphatselene naleso sikhwama sempesheni;

(l) uMengameli futsi angakwati kubeka imitsetfo lephatselene nebulunga kanye netimo tebulunga beluhlelo lolutsite lwe-medical aid, nobe inhlango ye-medical aid, ngalokunjalo nendlela lokukhokhwa ngayo timali kanye netimo lokukhokhwa ngaphansi kwato timali

Swazi

tebulunga, kanye naletinye timali letikweletwako nobe lokumele tikhokhwe eluhlelweni lwe-medical aid nobe ku-medical aid society, tikhokhelwa basebenti nobe labo labondliwa basebenti, leti timali tingatsatfwa emiholweni yebasebenti bese tikhokhwa eluhlelweni lolo lwe-medical aid nobe ku-medical aid society;

(m) angenta imitsetfo lephatselene netimali letikhokhwako, emalungelo, tibonelelo kanye netibopho tebasebenti, nobe labo labondliwako ngalokuphatselene nalolo hlelo lwe-medical aid nobe inhlango ye-medical aid; kanye

(n) nemitsetfo lephatselene, ngalokwejwayelekile, nanoma nguluphi ludzaba lolungakaphambani nalo Mtsetfo wePhalamende nobe neMtsetfo-sisekelo, lube lolo dzaba ludzingeka ekuphatseni timiso kanye netimo tekusebenta temalunga.

(8) Noma ngumuphi umtsetfo longaphasi kwalesigaba lophatselene nekusetjentiswa kwetimali teMbuso, uyokwentiwa ngekubonisana neMinista yeteTimali.

(9) Ngesikhatsi libeka bantfu etikhundleni ngekulandzela lesi sigaba, liBhodi liyotama kuciniseka kutsi basebenti balo bamele umphakatsi waseNingizimu Afrika kabanti.

Inchubo yeliBhodi kanye nekulamula, kuchumanisa nobe kucocisana kweliBhodi

11. (1) Noma ngumuphi umuntfu lotisukela nje ngekwakhe, nobe entela noma ngumuphi lomunye umuntfu, inhlango, nobe litiko egameni lemalunga alo, nobe emalunga elicembu lelulimi nobe umnyango wakahulumende, angakwati kufaka sikhalo kuBhodi mayelana nanoma ngukuphi kuhlukunyetwa kwelilungelo lokusolwako nobe kwesatjiswa ngekuhlukunyetwa kwelilungelo lelulimi, umgomo welulimi nobe kusetjentiswa kwelulimi.

(2) Sikhalo siyobhalwa phasi kantsi siyochaza-

(a) kutsi umuntfu lofaka sikhalo utsintseka kanjani eludzabeni;

(b) (i) siyochaza futsi nebunjalo belilungelo lokutsiwa lihlukunyetiwe, nobe lilungelo lokutsiwa kunekwesatjiswa lokungaholela ekutseni lihlukumeteke; nobe

(ii) anike tizatfu letimenta acabange kutsi luphenyo ludzingekile;

(c) sikhalo futsi siyoveta yonkhe imininingwane leyatiwa ngumuntfu lofaka leso sikhalo.

(3) LiBhodi liyonika lonkhe lusito loludzingekako ngenhloso yekutsi kwetfulwa kwesikhalo kwentiwe mahhala, kantsi lapho kunesidzingo khona liBhodi liyokwelekelela umuntfu lofaka sikhalo kutsi afeze imigomo lokukhulunywe ngayo kusigatjana (2);

(4) LiBhodi kuyotsi ngekutincumela lona nobe ngekutfolela sikhalo lesibhalwe phasi, liphenye noma ngukuphi kuhlukunyetwa kwelilungelo lelulimi lokusolakalako, kuhlukunyetwa kwemgomo welulimi nobe kuhlukunyetwa kwekusetjentiswa kwelulimi lokutsiwa kwentiwe;

(5) (a) LiBhodi kuyotsi ngemuva kwakuphenya ngaloko kuhlukunyetwa lokutsiwa kwentiwe ngekulandzela sigatjana (4), futsi uma liBhodi libona kutsi kunemaphuzu lacinile kulelicala lelishiwo, bese lisebentisa indlela yebalamuli, kuchumanisa nobe kucocisana ngenhloso yekutama-

(i) kutfombulula nekucatulula nanoma nguyiphi incabano lekhona; nobe

(ii) ngenhloso yekutama kulungisa noma ngusiphi sento nobe kweciwa kwesento,

lokudaleke ngekuhphikisa, nobe ngekwephula umtsetfo nobe lokusolakala kutsi kudaleke ngekuhphikiswa nobe ngekwephulwa kwemtsetfo, kwephulwa kwemgomo welulimi nobe kusetjentiswa kwelulimi lokutsiwa kwentiwe, nobe ngenca yekuhlukunyetwa nobe kwesatjiswa, lokusolakala kutsi kwentiwe kunanoma nguluphi lilungelo lelulimi.

(b) Uma noma nguyiphi imitamo ngekulandzela pharagrafu (a) yehluleka, futsi uma liBhodi libona kutsi kunetizatfu leticinile tekutsi ludzaba luphindze lucocwe, liBhodi liyolekelela umuntfu lofake sikhalo nobe nalabanye bantfu labatsintsekako kutsi ludzaba lwabo luphindze

Swazi

lulungiswe ngalendlela lelandzelako-

- (i) ngesiphakamiso kanye nangekundlulisela ludzaba emnyango weMbuso locondzene nesikhalo lesifakiwe;
- (ii) liBhodi liyolekelela ngekwenta tiphakamiso tekutsi umnyango weMbuso unike ummangaleli (complainant) lusito lwetimali nobe letinye tinhlobo telusito kutama kulungisa nanoma ngumuphi umonakalo;
- (iii) liBhodi liyolekelela ngekuniketa ummangaleli lusito lwetimali nobe lenye inhlobo yelusito lokulungisa umonakalo, loku likwenta ngekutincumela lona; kanye
- (iv) nangekwenta emalungiselelo ekunika ummangaleli lusito lwetimali nobe lenye inhlobo yelusito, ngenhloso yekumenta atfole kusitakala kunoma ngu-wuphi umnyango weMbuso nobe inkantolo yeMtsetfo.
- (6) LiBhodi liyokwatisa ummangaleli ngesincumo salo, kantsi esimeni lapho liBhodi lincume khona kungatsatsi sinyatselo, liyonika loyo mmangaleli tizatfu talo tekungatsatsi sinyatselo.
- (7) LiBhodi liyoshicilela tincumo talo emphakatsini ngekulandzela sigaba 12 (1).

Imibiko yeliBhodi

12. (1)(a) LiBhodi litawundlulisela emphakatsini umbiko walo, imiphumela yeluphenyo, umbono walo, seluleko nobe tiphakamiso talo. Loku litakwenta ngekushicilela kuGazethi njalo ngekota nobe esikhatsini lesingaphasi kwaloko njengoba liBhodi lingabona kufanele, kantsi esimeni setindzaba letitsintsa lulimi kuprovinsi imibiko iyoshicilelwa kuGazethi yeProvinsi;

(b) liBhodi lingakwati, noma ngasiphi sikhatsi kwetfula umbiko ephalamende nobe kusiShayamtsetfo seProvinsi (kuPhalamende yeProvinsi) uma libona kunesidzingo sekwenta loko.

(2) Imibiko yeliBhodi iyobukwa yiPhalamende, tiShayamtsetfo (kuPhalamende yeProvinsi) kanye netinhlangano temaKhabhinethi kuwo onkhe emazinga akahulumende, kanye nangiyo yonkhe iminyango yeMbuso, nalamanye ematiko, bantfu nobe tinhlango.

(3) LiBhodi kuyotsi njalo ngemnyaka kungakengci umhlaka 1 June letfule-

(a) umbiko logcwele kuPhalamende ngemisebenti leliyentile kute kufike elangeni lemhla ka 31 March emnyakeni londlulile; liphindze liBhodi

(b) letfule kusishayamtsetfo seprovinsi umbiko logcwele ngemisebenti leliyentile etindzabeni telulimi kuprovinsi, kuleyo provinsi.

Umholo kanye nemali yetibonelelo lekhokhelwa emalunga eliBhodi

13. Lilunga leliBhodi noma lilunga lanoma nguliphi likomidi leliBhodi, lingakhokhelwa umholo kanye nemali yetibonelelo njengoba ingahle incunywe nguMengameli ngekubonisana neKhabhinethi kanye neMinista yeteTimali, lilunga liyobe liholelwa ngalokubhekiswe kuleyo misebenti leliyentile lephatselene nemisebenti yeliBhodi.

Kubekwa kwemacala kweliBhodi

14.(1) Umtsetfo wekubekwa kwemacala kweMbuso wa 1957 (State Liability Act No 20 of 1957) utawusebenta ngendlela lecishe ifane, ngalokuphatselene neliBhodi, kantsi nanoma yini kulowo Mtsetfo lecondziswe ku "Minista weDiphathimenti letsintsekako" kutawutsatfwa ngekutsi kucondziswe kuBhodi.

Swazi

(2) Emalunga eliBhodi ngekwawo angeke abe nelicala mayelana nanoma yini leshiwo kumbiko weliBhodi, leshiwo kumiphumela yelucwaningo, umbono weliBhodi, seluleko nobe siphakamiso lesentiwe ngekwetsembeka setfulwa ePhalamende, nobe setfulwa kunoma ngusiphi siShayamtsetfo seProvinsi (kuPhalamende yeProvinsi) , nobe intfo leyentiwe yatiwa ngekulandzela loMtsetfo wePhalamende nobe uMtsetfo-sisekelo.

Sihloko lesifinciwe kanye nekucala kwekusebenta

15. Lo Mtsetfo wePhalamende utobitwa ngekutsi yi-Pan South African Language Board Act, of 1995 (uMtsetfo weliBhodi leTilimi laseNingizimu Afrika, wa 1995).

1995-08-17

Tsonga

NAWU-MBISI (BILI)

Ku lunghisela ku xiximiwa, ku tirhisiwa na ku yisa emahlweni (promotiwa) fambiselo ra ku tirhisiwa ka tindzimu to hambana-hambana e Rhiphabliki ya Afrika-Dzonga; ku endlela leswaku ku va na ku kurisiwa ka tindzimi leti khale a ti tekeriwa ehansi; ku endlela ku tumbuluxiwa ka Bodo ya Tindzimi Hinkwato ta Afrika-Dzonga (Pan South African Language Board); na ku endlela swin'wana leswi fambelanaka na swona.

MASUNGULO

HIKOKWALAHO KA LESWI Vumbiwa ra Rhiphabliki ra Afrika-Dzonga ra 1993 (Nawu wa 200 wa 1993), ri tiyisaka ku hloniphiwa ka prinsipuli ya ku tirhisiwa ka tindzimu to tala;

NASWONA HIKOKWALAHO KA LESWI ku nga ta vekiwa leswaku ku va na magoza lama kongomisiweke eku fikeleleni ka ku xiximiwa, ku sirheleriwa loku eneleke, na ku promotiwa ka tindzimu ta ximfumo ta Afrika-Dzonga, na ku hluvukisiwa ka tindzimi letin'wana ta ximfumo leti khale a ti nga amukeriwi, ku endlela ku promota ku tiphina, loku eneleke, naswona loku ringananaka, hi tindzimi ta ximfumo ta Afrika-Dzonga, na ku hloniphiwa ka tindzimi tin'wana ta Afrika-Dzonga leti tirhisiwelaku khomunikhexini na le ka timhaka ta vukhonger:

KUTANI SWESWI, ku endliwa nawu hi Palamente ya Rhiphabliki ya Afrika-Dzonga hi ndlela ley:-

Tinhlamuselo

1. Eka Nawu lowu wa Palamente, handle ka loko swi vekiwe hi ndlela yin'wana endzeni ka tsalwa-

- (i) "Bodo" swi vula Bodo ya Tindzimi Hinkwato ta Afrika-Dzonga leyitumbuluxiweke hi xiyenge xa 2;
- (ii) "Vumbiwa" swi vula Vumbiwa ra Rhiphabliki ra Afrika-Dzonga ra 1993, (Nawu wa 200 wa 1993);
- (iii) "Muofisara-nkulu" (chief executive officer) swi vula muofisara-nkulu wa Bodo loyi a vekiweke hi ku landzelela xiyenge xa 10(1);
- (iv) "mutirhi loyi a amukelekaka wa tindzimi" ("mutivi loyi a amukelekaka wa swa tindzimi" swi vula munhu loyi a nga na xipiriyoni na vuleteri byo enta hi swa ku toroka kumbe ku hundzuluxiwa ka matsalwa (translexini), kumbe hi swa ntivo wa nhlamuselo ya marito (terminology), vutsari bya tidikixinari (lexicography), kumbe ku dyondzisa ku tsala no hlaya, kumbe ku dyondzisa tindzimi;
- (v) "Mupulani wa Swa Tindzimi" swi vula munhu loyi a nga kuma vuleteri eka manejimente ya timhaka ta pholisi ya swa tindzimi, mayelana na xiyimo na pulanele ra ririmi, na xipiriyoni xo enta tani hi mupulani wa swa tindzimi;

Tsonga

naswona swi katsa musosiyolojisti (sociologist) wa swa tindzimi;

- (vi) "musosiyolojisti wa swa tindzimi" swi vula munhu loyi a nga kuma vuleteri eka swilo swo fana na tindzimi, vuxaka bya tona na vanhu, xiyimo xa swa tipolitiki mayelana na tindzimi, ku khumbhana ka tindzimi na dyondzo, na ku khumbhana ka swona na sosayiti/xichava.
- (vii) "rhavi ra mfumo" swi vula rhavi ra mfumo ta ni hi laha swi hlamuseriwaka ha kona eka xiyenge xa 233(1) xa Vumbiwa;
- (viii) "Gazete ya Provhinsi" mayelana na Provhinsi swi vula gazete ya ximfumo ya provhinsi yaleyo;
- (ix) "wu nga kona" swi tlhela swi vula ku va kona loko ku nga se va na Vumbiwa leri, kumbe Nawu lowu wa Palamende (Act), kumbe eka nkarhi wun'wana;
- (x) "leswi vekiweke (prescribed)" swi vula leswi vekiweke ehansi ka Nawu lowu wa Palamende;
- (xi) "Nawu lowu wa Palamende (Act)" swi katsa swinawana swo fambisa leswi endliweke, na tinothisi leti humesiwaka ehansi ka swiyenge swa 7(9), 8(8), (11), na 9(3)(d).

Ku tumbuluxiwa ka Bodo

2. (1) Laha ku tumbuluxiwa bodo leyi nga ta vitaniwa Bodo Ya Tindzimi Hinkwato ta Afrika-Dzonga (Pan South African Language Board).

(2) Bodo yi ta tekiwa ta ni hi munhu ku ya hi nawu (juristic person), naswona yi ta yimeriwa hi mutshami wa xitulu, kumbe museketeri (deputy) wa mutshami wa xitulu, kumbe wun'wana wa swirho swa yona, lexi xi vekiweke hi bodo ku va na matimba yo anama (general) kumbe ku va na matimba yo tirha mintirho yo karhi ntsena.

Swikongomelo swa Bodo

3. Bodo yi ta va na swikongomelo leswi landzelaka:

(a) Ku promota ku xiximiwa, na ku tirhisiwa ka tiprinsipuli leti landzelaku ta ni hi laha ti nga vekiwa eka xiyenge xa 3(9) xa Vumbiwa:

- (i) Ku endliwa ka xiyimo lexi nga ta hluvukisa no promota ku tirhisiwa ka tindzimu hi ku ringana, na leswaku vanhu va tiphina hi tindzimu hinkwato ta ximfumo ta Afrika Dzonga;
- (ii) ku navisiwa ka timfanelo leti a ti ri e swifundzeni (tirhijinini) swo karhi ntsena eku sunguleni ka Vumbiwa leri;
- (iii) ku sivela ku tirhisiwa ka tindzimi hi xikongomelo xa ku xanisa van'wana kumbe eksployithexini (exploitation), ku tshikilela van'wana na tirhelo ro avanyisa vanhu (division);
- (iv) ku promotiwa ka ku tirhisiwa ka tindzimi to tala (multilingualism), no pfuneta hi tifasilithi ta ku hundzuluxiwa ka matsalwa kumbe translexini (provision of translation

Tsonga

facilities);

(v) ku khutaza ku xiximiwa ka tindzimi tin'wana leti ti tirhisiwaku e Riphabliki handle ka leti ta ximfumo, na ku khutaza ku tirhisiwa ka tona laha swi faneleke;

(vi) ku ka ku nga hungutiwi timfanelo makongomana na tindzimi na swiyimo swa tindzimi leswi a swi ri kona hi ku sungula ka Vumbiwa leri;

(b) ku yisa emahlweni ka ku kurisiwa ka tindzimi ta ximfumo ta Afrika-Dzonga;

(c) ku promota ku xiximiwa na ku kurisiwa ka tindzimi tin'wana leti ti tirhisiwaku hi tikhomyuniti (communities) ta Afrika-Dzonga, tindzimi leti ti tirhiseriwaka swa vukhongeri;

(d) ku promota ntivo wa tindzimi, na ku xiximiwa ka tiprovhixini tin'wana na Tiprinsipuli ta Vumbiwa, leti ti khumbhanaku na timhaka ta tindzimi, hi ndlela yo kongoma kumbe yo ka yi nga kongomangi;

(e) ku promota hi ku anama, ku xiximiwa ka tirhelo ra tindzimi to hambana-hambana; na

(f) ku promota ku tirhisiwa ka tindzimi ta Afrika-Dzonga ta ni hi swipfuneto.

Ku tiyimela na tirhelo ra Bodo leri nga tekiki tlhelo ro karhi

4. (1) Bodo, swirho swa Bodo ha xin'we xin'we, na vaofisara va Bodo va ta tirha va nga teki tlhelo, naswona va ntshuxekile, va tlhela va tirhisa matimba ya vona, na ku tirha mintirho ya vona hi ku tshembheka, va nga ri na ku chava, ku voyamela e tlhelo ro karhi, naswona ntsena hi ku landza Vumbiwa leri na Nawu lowu wa Palamende, naswona va ri na vutihlamuleri eka Palamende.

(2) Ku hava rhavi ra mfumo, naswona ku hava xirho kumbe mutirhi wa rhavi ra mfumo kumbe munhu wun'wana, a nga ta nghenelela, ku sivela kumbe ku alela Bodo, xirho xin'wana na xin'wana xa yona kumbe munhu loyi a vekiweke hi ku ya hi xiyenge 10, eku tirhiseni matimba kumbe eku tirheni ka mintirho ya yona.

(3) Marhavi hinkwawo ya mfumo ya ta pfuna Bodo, hi laha swi lavekaka, ku sirhelela ntshuxeko wa Bodo leyi tiyimeleke, leyi nga tekiki tlhelo ro karhi, ku sirhelela vukulu (dignity) na tirhelo lerinene eku tirhiseni ka matimba, na le ku tirheni ka mintirho ya Bodo.

(4) A ku na xirho xa Bodo, kumbe vatirhi eka Bodo lava va nga ta endla ndzavisiso hi ku landza nawu lowu wa Palamende, ku pfuneta mayelana na mhaka leyi a nga na ku navela ka mali kumbe kun'wana, leswi nga n'wi sivelaka leswaku a tirhisa matimba, no tirha mintirho ya yena hi ndlela ya kahle, leyi nga voyamelangu e tlhelo, naswona yi ri leyi lulameke.

(5) Loko xirho xa Bodo, kumbe wun'wana wa vatirhi va Bodo a tsandzeka ku humesela erivaleni ku navela loku vuriwaka eka xiyenge-ntsongo xa (4), Bodo yi nga teka magoza lama yi vonaku ma fanerile ku tekiwa, ku vona leswaku ndzavisiso walowo wu famba kahle, a wu voyameli tlhelo, naswona wu lulamile.

Xivumbeko xa Bodo

5. (1)(a) Sineti, endzhaku ka loko yi landzelele tiprosija kumbe tindlela leti nga vekiwa, eka xiyenge (3), yi ta apoyinta swirho leswi landzelaka eka Bodo:

(i) Vanhu va mune lava va nga ta va va ri vatirhi lava nga na

Tsonga

vutivi hi swa tindzimi lava va amukeriweke, lava va nga ta va;
 (aa) munhu wun'we loyi a nga ta va mutoloki;
 (bb) munhu wun'we loyi a nga ta va muhundzuluxi wa matsalwa kumbe transletara;
 (cc) munhu wun'we loyi a nga ta va a ri mutivi wa tinhlamuselo ta marito (terminologist) kumbe mutsari wa tidikixinari (lexicographer); na
 (dd) munhu wun'we loyi a nga ta va thicara wa tindzimi kumbe thicara wo dyondzisa ku hlanya no tsala;

(ii) Vanhu vanharhu, lava va nga ta va va ri vapulani va tindzimi;

(iii) Vanhu van'wana va ntlhanu lava va nga ta va, va ri na vutivi byo enta bya timhaka ta tindzimi e Afrika-Dzonga; na

(iv) munhu wun'we loyi a nga ta va a ri mutivi wa nawu, loyi a nga ta va a ri na vutivi bya legislexini ya tindzimi.

(b) Muofisara-nkulu u ta va xirho xa Bodo, hikokwalaho ka xiyimo xa yena kumbe ntirho wa yena, naswona a nga ha hoxa xandla eka mbhurisano wa Bodo, a tlhela a va na timfanelo na swiboho kumbe mintirho yo fana na ya swirho leswin'wana swa Bodo: Kambe a nge vi na mfanelo yo vhota.

(2) Swirho swa Bodo swi ta-

(a) va vanhu lava va faneleke no lulama ku va eka switulu sweswo swi nga le ka swona;

(b) swi ta va vaaka-tiko va Afrika-Dzonga;

(c) swi ta yimela vanhu vo hambana-hambana va Afrika-Dzonga; na ku

(d) seketela prinsipuli ya ku tirhisiwa ka tindzimi to hambana-hambana (multilingualism).

(3) Sineti, yi ta apoyinta xirho hi ku landza xiyenge-ntsongo xa (1)(a), ku va eka Bodo hi ku landza prosija leyi landzelaku:

(a) (i) Sineti yi ta simeka komiti ya xinkarhana (ad hoc committee), leyi nga ta vumbiwa hi swirho swa Sineti leswi nga ri ku ehansi ka nkaye, ku endlela leswaku yi kombela tinominexini to huma eka vanhu va tiko, ta vanhu lava va faneleke ku va eka Bodo:

(ii) Provhinsi yin'wana na yin'wana na ntlwa wa tipolotiki wun'wana na wun'wana lowu wu yimeriweke eka Sineti, swi ta yimeriwa eka komiti yaleyo:

(iii) Ntlawa wun'wana na wun'wana wa tipolotiki lowu wu yimeriweke eka Huvo ya Palamende ya tiko (National Assembly) wu nga endla nominexini ya munhu wun'we loyi a nga xirho xa Huvo ya Palamende ya tiko, leswaku a va

Tsonga

xirho xa komiti yaleyo.

(b) Komiti yaleyo, hi ndlela yo kuma ku pfumelelana, yi ta-

(i) endla nongonoko lowu nga komisiwa (shortlist) wa vayimela-kulangwa, yi karhi yi tekela enhlokweni leswi swi vekiweke eka xiyenge-ntsongo xa 1(a) na (2): Kambe nongonoko lowu wu fanele wu ri na vanhu lava va nga tluliki 52 lava nga vayimela-kulangwa. Leswi swi ta endliwa loko Bodo yi vumbiwa ro sungula;

(ii) Komiti yi ta vutisa swivutiso eka vayimela-kulangwa (interview candidates) lava va nga eka nongonoko wo koma, hi ndlela leyi nga rivaleni, leyi yi nga ta pfumelela xichava ku yingisela timhaka teto; yi ta tlhela

(iii) yi yisa nongonoko wo koma eka Sineti mayelana na xivumbeko xa Bodo ta ni hi laha swi vekiweke eka swiyenge swa (1)(a) na (2): Kambe nongonoko wo hetelela lowu nga na vayimela-kulangwa lava nga tluliki 26, wu endliwa loko ku apoyintiwa swirho swo sungula swa Bodo.

(c) Hi ku landzelela xiyenge xa (1)(a), Sineti yi ta apoyinta, munhu loyi a pfumeleriweke hi Sineti hi xiboho lexi amukeriweke hi vunyingi lebyi nga ri ku ehansi ka 75% wa tiphesente ta swirho leswi nga kona, swi tlhela swi kota ku vhotu, ku va xirho xa Bodo, ku huma eka nongonoko lowu vuriweke eka xiyenge-ntsongo xa (3)(b)(iii).

(4) Sineti yi nga yimisa vuxirho bya munhu wun'wana na wun'wana hi ku ya hi xiyenge lexi-

(a) loko yi vona leswaku munhu yaloye a apoyintiweke a nga ha enetisi swin'wana swa swilaveko swa xiyenge-ntsongo xa (2);

(b) loko munhu yaloye a apoyintiweke a kombela Sineti hi ndlela yo tsala, leswaku yi yimisa ku apoyintiwa ka yena; kumbe

(c) loko munhu yaloye a apoyintiweke, a xwile e tinhlangeletanini ta Bodo to tlula timbirhi hi ku landzelelana, handle ko sungula a kuma mpfumelelo.

(5) Xirho xin'wana na xin'wana xa Bodo xi ta apoyintiwa ku fika nkarhi wo ringana ntlhanu wa malembe, naswona endzhaku ka nkarhi walowo, xi ta va na mfanelo yo apoyintiwa nakambe, ku tirha ra vumbirhi ntsena.

(6) Loko xiyimo xa xirho xo karhi xa Bodo xo tshuka xi ve na xivandla ku nga se hela nkarhi lowu xi faneleke ku tirha wona, hi ku landza xiyenge-ntsongo xa (1)(a), Sineti yi nga apoyinta munhu wun'wana ku pfala xivandla xexo, ku fikela loko nkarhi lowu a ku fanele ku tirha xirho lexi sukeke exitulwini wu herile.

(7) Sineti yi ta endla xitiviso eka Gazete ya Mfumo, hi ku apoyintiwa ka xirho xin'wana na xin'wana xa Bodo, na siku leri vuxirho bya xona byi sungulaka ha rona, yi tlhela yi tivisa,

Tsonga

mayelana na xirho lexi apoyintiweke ku siva xivandla eka Bodo, nkarhi lowu xi nga apoyintiwa ku fikela eka wona.

Mutshami wa Xitulu na Museketeri wa mutshami wa xitulu

6. (1) Eka nhlengeletano wo sungula wa Bodo, lowu wu nga ta va wu rhangeriwe hi Muavanyisi-Nkulu (Chief Justice), swirho swa Bodo swi ta hlawula wun'wana e xikarhi ka swona, ku va mutshami wa xitulu wa Bodo, na wun'wana ku va museketeri wa mutshami wa xitulu wa Bodo ku tirha ta ni hi mutshami wa xitulu loko mutshami wa xitulu a nga ri kona, kumbe a tsandzeka ku tirha.

(2) Mutshami wa xitulu wo sungula, na museketeri wa mutshami wa xitulu wo sungula, va ta va exitulwini ku fikela nkarhi lowu nga tluliki malembe mambirhi, laha endzhaku ka swona ku nga ta va na nhlawulo lowu wu khomiwaku kan'we hi lembe: Kambe mutshami wa xitulu, na museketeri wa mutshami wa xitulu, va ta va na mfanelo yo hlawuriwa nakambe ku tirha nkarhi wo ka wu nga tluli lembe rin'we.

(3) Museketeri wa mutshami wa xitulu, loko a karhi a tirha ta ni hi mutshami wa xitulu, ta ni hi laha swi vekiwaka ha kona eka xiyenge-ntsongo xa (1), u ta va na matimba hinkwawo, no tirha mintirho hinkwayo ya mutshami wa xitulu.

(4) Mutshami wa xitulu kumbe museketeri wa mutshami wa xitulu, va ta tshika swiyimo swa vona-

- (a) eku heleni ka nkarhi wa xiyimo xa ku va mutshami wa xitulu, kumbe museketeri wa mutshami wa xitulu;
- (b) loko mutshami wa xitulu kumbe museketeri wa mutshami wa xitulu, a nyika papila ro rhizayina kumbe ku tshiketa ntirho;
- (c) loko munhu yaloye a nga ha ri xirho xa Bodo;
- (d) loko Bodo yi endla xiboho xo vula tano; kumbe
- (e) loko muofisara a lova kumbe a dikleriwa (vikiwaku) leswaku a nga ha tiphini e miehleketweni:

(5) Loko ku hlawuriwa munhu hikokwalaho ka leswi swi vekiweke eka (a), (b), (c), (d) na (e), ku hlawuriwa ka mutshami wa xitulu kumbe museketeri wa mutshami wa xitulu lontshwa, ku ta fambisiwa hi muofisara-nkulu (chief executive officer).

Tinhlegetano na ntshamo wa Bodo

7. (1) Bodo yi ta hlangana e nkarhini wo ka wu nga ri hansi ka mune elembeni, hi kotara.

(2) Ntshamo wa Bodo wu ta va ePitori, naswona tinhlengeletano ta Bodo ti ta khomiwa hi nkarhi na le ndzhawini leyi vekiweke hi Bodo, laha ku nga ta fambisa mutshami wa xitulu.

(3) Bodo yi ta tumbuluxa tiofisi, ta ni hi laha yi nga ta vona swi fanerile, ku endlela ku tirhisa matimba na ku tirha mintirho ya yona leyi yi nyikiweke yona hi Vumbiwa, Nawu lowu wa

Tsonga

Palamende, kumbe nawu wun'wana.

(4) Mutshami wa xitulu wa Bodo, nkarhi wun'wana na wun'wana, a nga vitana nhlengeletano ya xipexele ya Bodo, leyi nga ta va kona hi nkarhi na le ndzhawini leyi a nga yi vekaka. Nakambe, mutshami wa xitulu, endzhaku ka ku kuma xikombelo lexi nga sayiniwa hi swirho swa Bodo leswi nga ri ku ehansi ka nharhu, a nga tlhela a vitana nhlengeletano ya xipexeli, leyi nga khomiwaka ku nga se hela 30 wa masiku endzhaku ka ku amukeriwa ka xikombelo xexo, enkarhini na le ndzhawini leyi nga vekiwaka hi yena.

(5) Nkombo wa swirho swa Bodo leswi apoyintiweke hi ku landzelela xiyenge xa 5(1)(a) swi ta endla khoramu ya nhlengeletano wun'wana na wun'wana wa Bodo.

(6) Bodo yi ta tirha hi ndlela ya moya wo hlohlotela ku pfumelelana, lowu nga wona wu nga nsinya wa tirhelo ra tindzimi to hambana-hambana, ta ni hi laha swi vekiweke ha kona eka Vumbiwa.

(7) Loko Bodo yi tsandzeka ku kuma ku pfumelelana, ku ta va na vhoti eka nhlengeletano yin'wana na yin'wana ya Bodo leyi yi nga ta endliwa hi ku yimisa mavoko, naswona, xiboho xa vunyingi bya mbirhi-xa-nharhu xa swirho swa Bodo leswi nga kona eka nhlengeletano wun'wana na wun'wana lowu vitiweke hi mfanelo, xi ta va xiboho xa Bodo.

(8) A ku na xiboho kumbe goza leri nga tekiwaku ehansi ka matimba ya Bodo, leri nga ta tekiwa ri nga ri enawini hikokwalaho ntsena ka ku va ku ri na xivandla xa nkarhinyana eka Bodo, loko xiboho xexo xi tekiwile kumbe goza rero ri endliwile kumbe ri pfumeleriwile hi nhlengeletani ya Bodo, lowu vitaniweke hi ku landzelela xiyenge lexi.

(9) Bodo yi nga endla swinawana swo fambisa (rules) mayelana na ku fambisiwa ka tinhengeletano ta yona.

Matimba na mintirho ya Bodo

8. (1) Na le henhla ka matimba na mintirho leyi Bodo yi nga nyikiwa yona hi nawu, yi ta tlhela yi-

(a) endla tirhikhomendexini (swibumabumelo) mayelana na lejislexini yin'wana na yin'wana leyi kunguhatiweke kumbe leyi se yi nga kona, maendlelo na pholisi yin'wana na yin'wana leswi tirhanaka na timhaka ta tindzimi eka xiphemu xin'wana na xin'wana xa mfumo, na tiamendmente tin'wana na tin'wana leti kunguhatiweke, ku herisiwa na ku siviwa ka lejislexini loku kunguhatiweke, maendlelo na pholisi, hi ndlela yo kongoma kumbe yo ka yi nga kongomangi;

(b) yi nga ha tlhela yi kombela rhavi rin'wana na rin'wana ra mfumo ku nyika vutivi (imfomexini) byo karhi hi magoza lama kongomaneke na swa Palamende, ekzeketivhi kumbe swa administrexini, lama yi ma tekeke hi swa pholisi ya swa tindzimi

Tsonga

na maendlelo ya swa tindzimi;

(c) Bodo yi nga letela rhavi rin'wana na rin'wana mayelana na ku tirhisiwa ka lejislexini, pholisi na maendlelo lama kunguhatiweke kumbe lama nga kona, lama tirhanaka na timhaka ta tindzimi, hi ndlela yo kongoma kumbe hi ndlela yo ka yi nga kongomangi;

(d) Bodo yi nga ha monithara ku landzeleriwa ka xitsundzuxo xin'wana na xin'wana lexi endliweke hi ku ya hi pharagrafu (c);

(e) Bodo yi ta endla tirhikhomendexini (swibumabumelo) yi ti nyika marhavi ya mfumo eka swiyenge hinkwaswo laha yi vonaka goza rero ri ri fanele ku tekiwa ku endlela leswaku tindlela to ya emahlweni ti amukeriwa, ku endlela ku promotiwa ka maendlelo ya tindzimi to hambana-hambana endzeni ka Vumbiwa.

(f) Bodo yi ta promota leswaku vanhu va twisisa hi prinsipuli ya ku tirhisiwa ka tindzimi to hambana-hambana hi ku hluvukisa, fambiselo na ku vona leswaku vanhu va kota ku kuma imfomexini na tirhelo ra minongonoko;

(g) Bodo yi ta promota hi matimba ku kurisiwa (hluvukisiwa) ka tindzimi leti khale a ti tekeriwa ehansi, hi ku-

(i) kurisa, fambiselo na ku xiyaxiya leswaku vanhu va kota ku kuma imfomexini na minongonoko; na hi

(ii) ku endla ndzavisiso, ku endlela leswaku ku va na rhipoto mayelana na ku hluvukisiwa ka tindzimi ta ni hi laha yi nga ta vona swi fanerile eku tirhiseni ka matimba ya yona na le ku tirheni ka mintirho ya yona;

(h) Makongomana na tisevhisi ta ku vona leswaku tindzimi ti tirhisiwa ku ringanana, Bodo yi nga ha humesa swiletelo no lawula

(i) switandati leswi faneleke eka tisevhisi teto ta ni hi laha swi nga vekiwa hi Bodo; na

(ii) ku tirhisiwa ka tisevhisi teto;

(i) Bodo yi nga ha endla ndzavisiso hi yoxe, kumbe endzhaku ka loko yi kumile tsalwa ra xivilelo, hi mayelana na ku honisiwa ka mfanelo yo karhi ya tindzimi, ka pholisi ya tindzimi, kumbe maendlelo ya tindzimi ta ni hi laha swi nga vekiwa eka xiyenge xa 11;

(j) Bodo hi ku landzelela tiprovhixini ta vumbiwa, na tiprinsipuli leti tirhanaka na timhaka ta tindzimi hi ku anama, hi ndlela leyi kongomeke kumbe yo ka yi nga kongomangi, na hi mayelana na xiyenge xa 3(9) xa Vumbiwa, ngopfu-ngopfu -

(i) Bodo yi ta xiyaxiya ku landzeleriwa ka tiprovhixini ta vumbiwa mayelana na ku tirhisiwa ka tindzimi;

Tsonga

- (ii) Bodo yi ta xiyaxiya vundzeni na ku landzeleriwa ka milawu, maendlelo na pholisi leyi nga kona sweswi na leyintshwa, leswi tirhanaka na timhaka ta tindzimi, hi ku kongoma kumbe hi ndlela yo ka yi nga kongomangi, eka xiphemu xin'wana na xin'wana xa mfumo;
- (iii) Bodo yi ta pfuneta na ku lawula ku endliwa ka minongonoko na tipholisi leti nga na xikongomelo xa ku vona leswaku ku na ku tirhisiwa ko ringana na ku hloniphiwa ka tindzimi ta ximfumo, loko ku karhi ku tekiwa magoza yo vona leswaku tikhomyuniti leti ti tirhisaka tindzimi leti nga vuriwa eka xiyenge xa 3(10)(c), ti na nkarhi kumbe chansi yo tirhisa tindzimi ta tona laha swi faneleke;
- (iv) mayelana na xiyenge-ntsongo lexi, laha swi lavekaka, Bodo yi nga veka mali yo karhi ku tirha eka nkarhi walowo, kambe ehansi ka swipimelo leswi Bodo hi yoxe yi nga swi vekaka nkarhi na nkarhi;

(k) Bodo yi nga ha sungula, endla na ku hlayisa vuxoko-xoko (databases), lebyi nga katsaka leswi landzelaka, kambe ku nga ri swona ntsena-

- (i) magoza hinkwawo ya Palamende, mayelana na milawu (ku katsa na magoza lama ya nga le ka Vumbiwa) lama ya tirhanaka na timhaka ta tindzimi; na
- (ii) vuxokoxoko bya pholisi na maendlelo ya instituxini na xiyenge xin'wana na xin'wana xa mfumo, leswi khumbanaku na ririmi hi ndlela yo kongoma kumbe yo ka yi nga kongomangi.

(2) Bodo yi nga ha endla leswi swi landzelaku -

(a) endla ndzavisiso na rhiseche leyi kongomisiweke eka-

(i) ku promotiwa ka ku xiximiwa ka tindzimi ta ximfumo ta Afrika-Dzonga, ta ni hi laha swi vuriweke eka xiyenge xa 3(1) xa Vumbiwa, na ku promotiwa ka ku tirhisiwa no tiphina hi tona hi ku ringana;

(ii) ku promota ku xiximiwa na ku kurisiwa ka tindzimi leti ti vuriweke eka xiyenge xa 3(10)(c) xa Vumbiwa;

(iii) ku endlela leswaku ku va na ku kurisiwa ka tindzimi ta Afrika-Dzonga leti khale a ti tekeriwa ehansi;

(iv) Bodo yi ta endla leswaku ku nga hungutiwi timfanelo ta makongomana na tindzimi na swiyimo swa tindzimi leswi a swi ri kona hi ku sungula ka Vumbiwa leri;

(v) Bodo yi ta tirhela ku promota ku xiximiwa ka tirhelo ra tindzimi to hambana-hambana e Afrika-Dzonga;

(vi) ku promota ku tirhisiwa ka swipfuneto (resources) swa tindzimi ta Afrika-Dzonga;

(vii) ku sivela ku tirhisiwa ka tindzimi hi xikongomelo xa ku xanisa van'wana kumbe eksployithexini (exploitation), ku

Tsonga

tshikelela van'wana na tirhelo ro avanyisa vanhu (division);

(b) Bodo yi ta tsundzuxa hi kho-odinexini (co-ordination) ya mapulanele ya tindzimi e Afrika-Dzonga;

(c) ku kondletela ntirhisano exikarhi ka tiajensi ta mapulanele ya tindzimi e handle ka Afrika-Dzonga;

(d) ku vona leswaku mali yo tirha nkarhi walowo yi kona, kambe ehansi ka swipimelo leswi Bodo yi nga swi vekaku nkarhi na nkarhi.

(3) Bodo yi nga nyika mintirho eka munhu wun'wana na wun'wana kumbe ntlawa wun'wana na wun'wana wa vanhu kumbe instituxini, ku endla rhiseche, va tlhela va lulamisela Bodo tiphablikhexini, naswona hi xikongomelo lexi yi nga tlhela yi pfumelela munhu wun'wana na wun'wana kumbe ntlawa wa vanhu kumbe instituxini ku tirhisa swipfuneto swa yona.

(4) Hi xikongomelo xa xiyenge lexi, Bodo yi nga pfuneta vanhu van'wana na van'wana kumbe ntlawu wun'wana na wun'wana wa vanhu, hi timali kumbe hi swin'wana.

(5) Bodo yi ta sungula, lavisisa kumbe yi endla leswaku ku va na ndzavisiso, eka palamente yin'wana na yin'wana kumbe rhavi rin'wana na rin'wana ra mfumo, mayelana na lejislexini, pholisi na maendlelo leswi, hi ku kongoma kumbe hi ndlela yo ka yi nga kongomangi, swi tirhanaka na tindzimi hi ku anama, na leswi swi vekiweke hi Vumbiwa leri, hi ku kongoma kumbe hi ndlela yo ka yi nga kongomangi, eka xiphemu xin'wana na xin'wana xa mfumo, yi tlhela yi endla tirhikhomendexini mayelana na sweswo, leswi swi tirhanaka na ririmi.

(6) Bodo yi nga vitana munhu wun'wana na wun'wana, ku ta nyika vumbhoni na ku humesa dokhumente yin'wana na yin'wana ya ximfumo, kumbe imfomexini ya timhaka tin'wana, kumbe xilo xo karhi ta ni hi laha swi nga lavekaka ku endlela leswaku Bodo yi tirha mintirho ya yona.

(7) Loko Bodo yi vona swi laveka, yi nga tsundzuxa Mfumo ku pfuna hi timali kumbe hi swin'wana, vanhu, kumbe mintlawu ya vanhu lava timfanelo ta vona eka swa tindzimi ti nga onhiwa.

(8) Bodo, hi ndlela leyi nga vekiwaka hi Bodo, hi xitiviso eka Gazete ya Mfumo na le ka Gazete ya Provhinsi, yi nga simeka-

(a) komiti ya tindzimi ya provhinsi eka provhinsi yin'wana na yin'wana, ku endlela ku tsundzuxa Bodo mayelana na mhaka yin'wana na yin'wana ya ririmi eka provhinsi kumbe leyi khumbhaka provhinsi yin'wana na yin'wana kumbe xiphemu xin'wana xa provhinsi laha komiti yaleyo ya provhinsi yi nga ri ku kona, kumbe laha komiti ya tindzimi leyi nga kona yi ri na matimba ya vulawuri ntsena hi mayelana na tindzimi ta ximfumo ta provhinsi yo karhi: Kambe loko komiti ya tindzimi ya provhinsi yi ri kona eka provhinsi yo karhi, naswona komiti yaleyo, hi ku vona ka Bodo yi ri leyi yi yimelaka kahle tindzimi hinkwato leti vulavuriwaka eka provhinsi yaleyo, yi ta tekiwa yi ri leyi simekiweke hi ku landzelela xiyenge-ntsongo lexi, kambe ntsena loko yi tshama yi ri leyi yi yimelaka tindzimi hinkwato;

(b) Bodo yi ta simeka ntlawa wa vanhu lava tirhanaka na tindzimi ku endlela leswaku yi tsundzuxa Bodo hi swa ririmi ro karhi, ririmi ra lava nga twiki kumbe khomunikhexini yin'wana, loko ku ri hava ntlawa walowo wa tindzimi, kumbe loko ntlawa walowo wa

Tsonga

tindzimi wu nga tirhi ntirho wa yona hi ku ringanela: kambe loko ntlawa walowo wu ri kona, ntlawa walowo wu ta tekiwa ku va wu simekiwile hi ku ya hi xiyenge-ntsongo lexi.

(9) Bodo yi nga nyika matimba eka wun'wana na wun'wana wa swirho swa yona ku yi yimela eka mhaka yin'wana na yin'wana.

(10) Bodo yi nga -

(a) simeka tikomiti, leti nga ta vumbiwa hi xirho xin'we kumbe ku tlula na vanhu van'wana lava yi nga vonaka va fanerile ku tsundzuxa Bodo eku tirhiseni ka matimba ya yona na le ku tirheni ka mintirho ya yona;

(b) Bodo yi nga nyika eka tikomiti, yan'wana ya matimba na yin'wana ya mintirho ya yona, ta ni hi laha yi nga vonaka swi fanerile;

(c) Bodo yi ta va na matimba yo veka mutshami wa xitulu na, laha yi vonaka swi laveka, museketeri wa mutshami wa xitulu eka komiti yin'wana na yin'wana; naswona

(d) Bodo yi ta va na matimba yo lava leswaku ku va na rhipoto leyi faneleke ku yisiwa hi komiti yin'wana na yin'wana endzhaku kaloko yi hete ntirho lowu yi nyikiweke wona hi ku ya hi pharagrafu ya (b).

(11) Bodo, eku yiseni emahlweni swikongomelo swa yona, na le ku tirhiseni ka matimba na ku tirha mintirho ya yona, yi nga-

(a) endla swinawana swo fambisa no humesa switiviso (tinotherisi); yi tlhela

(b) yi humesa swinawana na tinotherisi eka Gazete ya Mfumo na le ka Gazete ya Provhinsi.

Vuxaka bya Bodo na marhavi ya mfumo, tiinstituxini tin'wana, vanhu van'wana na mintlawana yin'wana ya vanhu

9. (1) Bodo yi ta lwela ku promota ntirhisano exikarhi ka yona na marhavi ya mfumo kumbe munhu wun'wana na wun'wana kumbe ntlawa wun'wana na wun'wana wa vanhu kumbe instituxini yin'wana na yin'wana, lava va hoxaka xandla eku kuriseni ka ririmi na ku promotiwa ka timfanelo ta ririmi.

(2) Bodo yi nga vulavurisana na ku tirhisana na munhu wun'wana na wun'wana kumbe ntlawa wa vanhu lava va nga na vutivi byo karhi na xipiriyoni hi tiprobleme (swiphigo) ta Afrika-Dzonga, kumbe lava va nga karhi va hoxa xandla eku kuriseni na le ku promoteni ka tiprinsipuli leti vuriweke eka xiyenge xa 3 xa Vumbiwa.

(3) Bodo, loko yi nga se endla kumbe ku humesa rhipoto, mbuyelo (findings), miehleketo ya yona, xitsundzuxo, kumbe rhikhomendexini, yi ta kuma xitsundzuxo xo huma eka-

(a) komiti ya provhinsi ya tindzimi, leyi simekiweke ehansi ka xiyenge xa 8(8)(a);

(b) Bodo yi ta kuma xitsundzuxo eka rhavi rin'wana na rin'wana ra mfumo, mayelana na mhaka leyi, hi ku kongoma kumbe hi ndlela yo ka yi nga kongomangi, yi khumbhaka ririmi rin'wana na rin'wana, pholisi ya ririmi kumbe maendlelo ya ririmi leyi landzeleriwaka, yi tirhisiwaka kumbe yi kunguhatiwaka eka rhavi rero ra mfumo;

(c) Bodo yi ta kuma xitsundzuxo eka ntlawa wun'wana na wun'wana wa ririmi lowu simekiweke ehansi ka xiyenge xa 8(8)(b); kumbe

(d) Bodo yi ta kuma xitsundzuxo eka munhu wun'wana na wun'wana, ntlawa wun'wana na wun'wana wa va tindzimi, kumbe instituxini

Tsonga

yin'wana na yin'wana, lava va hoxaka xandla, kumbe va nga na ku navela eku promoteni ka tindzimi ta ximfumo ta Afrika-Dzonga, yi ta kombela miehleketo hi ku tirhisa xitiviso xa sweswo eka Gazete ya Mfumo wa le xikarhi na le ka Gazete ya Provhinsi:

(4) Komiti yaleyo, rhavi ra mfumo, kumbe ntlawa wa va tindzimi, leswi vuriweke eka tipharagirafi ta (a), (b) na (c), va ta boheka ku nyika switsundzuxo leswi swi komberiweke hi Bodo.

(5) Bodo yi nga vulavurisana na munhu wun'wana na wun'wana, ntlawa wun'wana na wun'wana wa vanhu, kumbe instituxini yin'wana handle ka lava va vuriweke eka xiyenge-ntsongo xa (3).

Ku endliwa ka ntirho wa administrexini ya Bodo

10. (1) Bodo, eka nhlengeletani ya yona yo sungula kumbe hi xihatla ta ni hi laha swi nga kotekaka endzhaku ka wona, yi nga veka muofisara-nkulu (chief executive officer) wa Bodo, loyi-

(a) hi ku vulavurisana na Khomixini ya Sevhisu ya Vutirhela-Mfumo na Ministara wa Timali, a nga ta apoyinta xitafu lexi a nga vonaka xilaveka ku n'wi pfuneta ku tirha ntirho lowu fambelanaka na ku tirhiwa ka mintirho ya Bodo;

(b) muofisara-nkulu u ta va na vutihlamuleri byo maneja no khontrola administrexini ya xitafu lexi apoyintiweke hi ku ya hi pharagrafu ya (a), hikokwalaho ka sweswo u ta va na vutihlamuleri eka Bodo;

(c) hi ku landza *Exchequer Act, 1975* (Nawu wa 66 wa 1975), muofisara-nkulu u ta-

(i) nyikiwa vutihlamuleri byo nyika tinhlamuselo mayelana na mali ya Mfumo leyi yi humaku kumbe yi ngenaku eka Bodo;

(ii) muofisara-nkulu u ta endla leswaku tinhlamuselo teto ta matirhiselo ya mali, na tirhikhodo tin'wana to yelana na swona ti hlayisiwa;

(d) muofisara-nkulu u ta tirhisa matimba naswona u ta tirha mintirho leyi Bodo yi nga n'wi nyikaka yona kumbe yi nga n'wi rhumelaka yona, ku endlela ku fikelela swikongomelo swa Bodo, naswona hikokwalaho ka sweswo, u ta va na vutihlamuleri eka Bodo.

(2) Tirhikhodo leti vuriweke eka xiyenge-ntsongo xa (1)(c)(ii) ti ta kamberiwa (oditiwa) hi Muoditara-Jenerala (Auditor-General).

(3) Ku hakeriwa ka timali mayelana na timhaka leti vekiweke eka Nawu lowu wa Palamende, ku ta va ku huma eka mali leyi vekiweke hi Palamente ku endla sweswo.

(4) Muofisara-nkulu wa Bodo u ta apoyintiwa ehansi ka swiyimo na swipimelo leswi nga ta vekiwa hi Bodo, naswona u ta amukela muholo, tialawense na tibenefiti tin'wana ta le ntirhweni ta ni hi laha Bodo yi nga vekaka ha kona hi ku landzelela swinawana swo fambisa, leswi swi endliweke hi ku landzelela xiyenge-ntsongo xa (7).

(5) Xitafu lexi n'wana xa Bodo xi ta apoyintiwa ehansi ka titheme na swipimelo leswi nga vekiwaka hi Bodo, naswona u ta amukela muholo, tialawense na tibenefiti tin'wana ta le ntirhweni ta ni hi laha muofisara-nkulu a nga vekaka ha kona hi ku landzelela swinawana swo fambisa, leswi swi endliweke hi ku landzelela xiyenge-ntsongo xa (7).

(6) Bodo, hi ku vulavurisana na Khomixini ya Sevhisu ya Vutirhela-Mfumo, eku tirhiseni ka matimba, kumbe eku tirheni ka

Tsonga

mintirho ya yona ehansi ka Nawu lowu wa Palamende, Vumbiwa kumbe nawu wun'wana, mayelana na tiprojeke to karhi, yi nga ngenela tikontraka hi xikongomelo xo vona leswaku vanhu lava nga na vutivi byo karhi, kumbe bya vuthekniki hi mhaka yin'wana na yin'wana leyi khumbhanaka na mintirho ya Bodo, va pfuna hi vutivi byebyo, yi tlhela, hi ku twanana na Ministara wa swa Timali, yi veka muholo, ku katsa na ku hakeleriwa ka maendzo, sabsistense (mali yo hanya hi yona) na swipensese swin'wana swa vanhu valavo.

(7) Presidente, endzhaku ka loko Bodo yi endle rhikhomendexini, naswona endzhaku ka ku vulavurisana na Khomixini ya Sevhisini ya Vutirhela-Mfumo, a nga endla swinawana swo lawula mayelana na timhaka leti landzelaka hi mhaka ya xitafu xa Bodo:

(a) (i) tikhategori to hambana-hambana ta miholo na swipimelo swa miholo leswi nga ta tirha eka tikhategori to hambana-hambana ta xitafu;

(ii) presidente a nga veka swilaveko swa ku apoyintiwa, ku promotiwa, ku hlongoriwa, na ku tekeriwa magoza loko munhu a nga tikhomi hi mfanelo;

(iii) ku amukeriwa ka tikhwalifikhexini leti faneleke na xipiriyoni, hi mayelana na maapoyintele eka xiyimo (poso) yo karhi;

(iv) presidente a nga veka prosija na ndlela leyi yi faneleke yi tirhisiwa ku endla evhaluwexini, na swipimelo kumbe swilaveko swa mayelana na promoxini;

(b) presidente a nga veka matimba, mintirho, matikhomelo, matikhomelo ya kahle, tiawara to tirha na livhi yo xwa, ku katsa na livhi na timali to nkhenisa munhu, na swipimelo swin'wana swa matirhelo;

(c) ku pfuriwa ka tiposo (swivandla swa mintirho) eku tumbuluxiweni ka Bodo;

(d) presidente a nga vona leswaku ku va na ku leteriwa ka xitafu; ku katsa na ku pfuneta hi timali ku endla vuleteri byebyo;

(e) presidente a nga endla khodi ya matikhomelo leyi faneleke ku landzeleriwa hi xitafu;

(f) ku nyikiwa ka transpoto ya ximfumo;

(g) presidente a nga endla swipimelo na matshamelo hi laha muholo wa ovhathaymi, na wa maendzo, wa sabsistense, wa maxele (climatic), wa lokhali na tialawense tin'wana, ti nga ta hakerisiwa xiswona;

(h) presidente hi ku landza xiyenge xa 14, a nga veka xiyimo xa ku va na nandzu hi nawu, ka xirho xin'wana na xin'wana xa xitafu mayelana na goza rin'wana na rin'wana leri endliweke hi ku ya hi Nawu lowu wa Palamende kumbe hi nawu wun'wana, na nandzu hikokwalaho ka ku tirhisiwa ka transpoto ya mfumo;

(i) presidente a nga veka matshamelo na swipimelo na ndlela leyi xirho xa xitafu xi nga voniwaku nandzu wa ku va xi nga ri na mahanyele ya kahle, ku kumiwa xi karhi xi ri na vuvabyi lebyi ya ka emahlweni nkarhi wo leha, kumbe a voniwa ku va a tsandzeka ku tirha ntirho wa yena kahle;

(j) presidente a nga veka prosija ya ku tirhana na swivilelo swa swirho swa xitafu, na ndlela leyi, na nkarhi lowu, na munhu loyi tidokhumente ta swikombelo na tikhomunikhexini ta swirho sweswo swa xitafu ti nga ta rhumeriwa kona;

(k) presidente a nga veka xiyimo xa vuxirho kumbe swipimelo swa vuxirho bya nkama wo karhi wa phenxeni na tikhontribuxini, na

Tsonga

timfanelo, tiprivhileji na swiboho swa swirho swa xitafu, kumbe vawundliwa va swona, mayelana na nkwama walowo wa phenxeni;

(l) presidente a nga veka vuxirho kumbe swipimelo swa vuxirho bya xikimi xa *medical aid*, kumbe sosayiti ya *medical aid*, na ndlela leyi, na swipimelo leswi mali ya vuxirho kumbe timali tin'wana leti ti faneleke ti hakeriwa hi swirho swa xitafu kumbe vawundliwa va swona, eka xikimi xa *medical aid* kumbe sosayiti ya *medical aid*, yi nga tekiwaka ha kona eka miholo ya swirho swa xitafu, yi tlhela yi hakeriwa eka xikimi xa *medical aid*, kumbe sosayiti ya *medical aid*;

(m) presidente a nga veka tikhontribuxini, na timfanelo, tiprivhileji na swiboho swa swirho swa xitafu kumbe vawundliwa va swona, mayelana na xikimi xexo xa *medical aid* kumbe sosayiti yaleyo ya *medical aid*;

(n) presidente a nga veka hi ku anama, mhaka yin'wana na yin'wana leyi nga hambaniki na Nawu lowu wa Palamente kumbe Vumbiwa, naswona lowu wu lavekaka ku endlela ku lawula swiyimo na swipimelo swa ntirho wa swirho swa xitafu.

(8) Xinawana xin'wana na xin'wana ehansi ka xiyenge lexi, lexi khumbhanaka na ku tirhisiwa ka mali hi Mfumo xi ta endliwa hi ku vulavurisana na Ministara wa swa Timali.

(9) Eku apoyintiwani ka xitafu hi ku ya hi xiyenge lexi, Bodo yi ta vona leswaku xitafu xa yona xi yimela vanhu va tinxaka hinkwato ta Afrika-Dzonga.

Tiprosija ta ku lamula (mediation), ku phahlelana mariyeta (conciliation) kumbe nkanerisano wa Bodo

11. (1) Munhu wun'wana na wun'wana loyi a tiyimelaku hi yexe, kumbe munhu wun'wana na wun'wana, ntlawa wun'wana na wun'wana wa vanhu, kumbe instituxini yin'wana na yin'wana leyi yimelaka swirho swa yona, kumbe swirho swa ntlawa wa ririmi ro karhi, kumbe rhavi rin'wana na rin'wana ra Mfumo, va nga yisa eka Bodo, xivilelo mayelana na ku lumbetiwa ka ku onhiwa kumbe ku xungetiwa ka ku onhiwa ka mfanelo ya ririmi, pholisi ya ririmi kumbe maendlelo ya swa ririmi.

(2) Xivilelo xi ta endliwa hi ku tsariwa, naswona xi ta hlamusela-

(a) ku navela ka mukoxi eka mhaka ya kona;

(b) (i) mfanelo leyi ku vuriwaka leswaku yi onhiwile kumbe ku lava ku onhiwa; kumbe

(ii) swivangelo leswi swi endlaka leswaku a vona ndzavisiso wu ri lowu lavekaka; na

(c) timhaka hinkwato ta nkoka leti muendli wa xivilelo a ti tivaka.

(3) Bodo yi ta pfuneta laha swi lavekaka mayelana na ku yisiwa ka xivilelo ku nga ri na ku hakerisiwa, naswona laha swi lavekaka, yi ta pfuneta mukoxi ku enetisa swilaveko leswi vuriweke eka xiyenge-ntsongo xa (2).

(4) Bodo hi yoxe kumbe endzhaku ka ku kuma xivilelo lexi tsariweke, yi nga lavisisa ku onhiwa loku vuriwaka ka mfanelo ya ririmi, ka pholisi ya ririmi kumbe maendlelo ya swa ririmi.

(5) (a) Bodo, endzhaku ka ndzavisiso wa ku onhiwa ka timfanelo loku vuriwaka eka xiyenge-ntsongo xa (4), naswona loko yi vona swi ri na ntikelo eka mhaka yaleyo, yi ta ringeta, hi ku lamula

Tsonga

kumbe ku phahlelana mariyeta, kumbe nkanerisano-

- (i) ku ololoxa nkwetlembetano wun'wana na wun'wana; kumbe
- (ii) ku lunghisa goza, kumbe ku tsandzeka ku teka goza ro karhi leri a ri fanele ri tekiwile, lexi vangiwaka hi, kumbe xi kombaka ku tlula kumbe ku kanetana na nawu, pholisi ya ririmi kumbe maendlelo, kumbe ku onhiwa, kumbe ku xungetiwa ka mfanelo yin'wana na yin'wana ya ririmi.
- (b) Loko lama endliweke hi ku ya hi pharagrafu ya (a) yo feyila, naswona loko Bodo yi vona leswaku swi na nkoka ku tlhela ku tirhaniwa na mhaka yaleyo, Bodo yi ta pfuneta mukoxi kumbe vanhu van'wana lava onheriweke ku kuma ku pfuneka hi -
 - (i) ku rhumeriwa ka mhaka ya kona, xikan'we na rhikhomendexini, eka rhavi ra mfumo leri xivilelo xi kongomisiwaku eka rona;
 - (ii) Bodo yi ta endla rhikhomendexini ya leswaku rhavi ra mfumo ri pfuneta mukoxi hi timali kumbe hi ndlela yin'wana hi xikongomelo xo lunghisa ku onhakeriwa loku veke kona;
 - (iii) Bodo hi ku rhandza ka yona, yi nga pfuneta mukoxi hi timali kumbe hi ndlela yin'wana ku endlela ku lunghisa ku onhakeriwa loku veke kona;
 - (iv) Bodo yi nga pfuneta mukoxi hi timali, kumbe hi ndlela yin'wana ku endlela leswaku a kota ku kuma ku pfuneka eka rhavi rin'wana na rin'wana ra mfumo kumbe khoto ya nawu.
- (6) Bodo yi ta tivisa mukoxi hi swiboho swa yona, naswona laha Bodo yi nga teka xiboho xa ku ka yi nga teki goza ro karhi, yi ta tivisa mukoxi hi swivangelo swa xiboho xexo.
- (7) Bodo yi ta tivisa swiboho swa yona hi ku landza xiyenge xa 12(1).

Tirhipoto (Swiviko)

- 12. (1)(a) Bodo yi ta nyika tirhipoto ta yona, mbuyelo wa yona, miehleketo ya yona, switsundzuxo swa yona, kumbe tirhikhomendexini ta yona, hi xitiviso eka Gazette ya Mfumo hi kotara, kumbe hi nkarhi wun'wana wuntsongo lowu Bodo yi nga ta vona wu fanerile, na le ka Gazette ya Provhinsi, mayelana na timhaka ta tindzimi ta provhinsi:
- (b) Bodo, nkarhi wun'wana na wun'wana, yi nga rhumela rhipoto eka Palamende ya Tiko, kumbe eka Palamende ya Provhinsi, loko yi vona swi fanerile.
- (2) Tirhipoto ta Bodo ti ta tekeriwa enhlokweni hi Palamende, tipalamende ta tiprovhinsi na tikhabinete (mintlawe ya le henhla) eka swiyenge hinkwaswo swa mfumo, na hi marhavi hinkwawo ya mfumo, tiinstitutuxini tin'wana, vanhu van'wana, na mintlawe yin'wana ya vanhu.
- (3) Bodo, lembe rin'wana na rin'wana ku nga se hundza siku ro sungula ra Juni, yi ta rhumela-
 - (a) eka Palamende, rhipoto leyi heleleke hi ta mintirho ya yona hinkwayo eka lembe leri hundzeke, ku fika hi ti 31 Machi; na le
 - (b) palamende ya provhinsi, rhipoto leyi heleleke hi ta mintirho ya yona mayelana na timhaka ta tindzimi ta tiprovhinsi, mayelana na provhinsi yaleyo.

Ku hakeriwa na tialawense ta swirho swa Bodo

- 13. Xirho xa Bodo kumbe xa komiti yin'wana na yin'wana ya yona,

Tsonga

xi nga hakeriwa muholo na tialawense mayelana na ntirho lowu xi wu tirheke mayelana na mintirho ya Bodo, hi mali yo huma eka timali leti vekiweke hi Palamende hi xikongomelo xexo, ta ni hi laha Presidente hi ku vulavurisana na Khabinete na Ministara wa swa Timali a nga vekaka ha kona.

Ku voniwa nandzu ka Bodo

14. (1) *State Liability Act, 1957* (Nawu wa 20 wa 1957), wu ta tirha, endzhaku ka ku ncica loku faneleke, na hi mayelana na Bodo, naswona loko nawu lowu wu vulavula hi Ministara wa diphatimende leyi khumbhekaku, swi fanele swi tekiwa swi vula Bodo.

(2) Swirho swa Bodo a swi nge voniwi nandzu mayelana na xin'wana na xin'wana lexi xi nga eka rhipoto, mbuyelo, miehleketo, xitsundzuxo kumbe rhikhomendexini, leswi endliweke kumbe swi vuriweke hi ku tshembheka swi tlhela swi rhumeriwa ePalamende ya Tiko kumbe epalamende ya provhinsi, kumbe swi tivisiweke hi ku ya hi Nawu lowu wa palamende kumbe Vumbiwa.

Vito ro koma na siku ro sungula ku tirha

15. Nawu lowu wa palamende wu ta vitaniwa Nawu wa Bodo ya Tindzimi Hinkwato ta Afrika-Dzonga wa 1995 (*Pan South African Language Board Act, 1995*).

1995-08-17

Tswana

MOLAO-TSHIKINYO (BILI)

Go baakanyetswa go amogelwa, go diragatsa le go tswelletsa pele tiriso ya maleme a mantši fa Repaboliking ya Aferika Borwa; tlhaloso ya maleme a a neng a beelwa kwa thoko pele; go tlhoma Boto ya Maleme Otlhe a Aferika Borwa a itseweng e leng Pan South African Language Board; le go baakanyetsa merero e e amanang le yona.

KA GE Molaotheo wa Repaboliki ya Aferika Borwa, wa 1993 (Act No. 200 of 1993), o baakanyetsa kamogelo ya ditheo tsa tiriso ya maleme a le mantši;

LE KA GE go tshwanetse go baakanyetswe magato ao a lebisitsweng go fitlhela tlotlo, tshireletso e e lekaneng le tswelsetso pele ya maleme a Aferika Borwa a semmuso, le tlhabololo ya maleme a semmuso a mo nakong e e fetileng a neng a sa amogelwe ka botlalo, gore go tlhotlhelletswe boitumelo jo bo felletseng, e bile bo lekalekana ga maleme a Aferika Borwa a semmuso, le maleme a mangwe a Aferika Borwa ao a dirisetwang dikgokagano le merero ya borapedi:

JAANONG GE, Molao-tshikinyo o, o tlhomiwa ke Palamente ka tsela e e latelang:

Ditlhaloso

1. Molaong o, kwantle le fa go bontshiwa ka tsela e nngwe-

- (i) "Boto" gora gore Boto ya Maleme Otlhe a Aferika Borwa e tlhomilweng ke karolo ya 2;
- (ii) "Molaotheo" gora gore Molaotheo wa Repaboliki ya Aferika Borwa, 1993 (Act No. 200 of 1993);
- (iii) "motlhankedi-phethisi yo mogolo" gora gore motlhankedi-phethisi yo mogolo (chief executive officer) wa Boto yo o tlhophilweng ka go latela karolo ya 10(1);
- (iv) "modiredi wa tsa maleme yo o amogelelegileng" gora gore motho yo o nang le boitemogelo bo bo tseneletseng le katiso ya botoloki kgotsa mofetoledi, kgotsa moithuti wa mareo kgotsa, go kwala le go tswelletsa di dikišinari (lexicography) kgotsa go ruta go bala le go kwala kgotsa go ruta thuto tsa maleme;
- (v) "motlhophisi wa maleme" gora gore motho yo o nang le katiso ya tsamaiso ya merero ya pholisi ya maleme mabapi le seemo le tlhophiso ya leleme, le boitemogelo ba thulaganyo ya meleme bo bo tseneletseng, mme bo akaretsa mo-sosioloji wa maleme;
- (vi) "mo-sosioloji wa maleme" gora gore motho yo o katisitsweng ka tsa maleme le kagisano, dipolitiki le dintlha tsa thuto tse mabapi le kamano magareng a maleme le setšhaba;
- (vii) "mokatlo wa mmuso" gora gore mokgatlo wa mmuso jaaka go tlhalositswe go karolo ya 233(1) ya Molaotheo;

Tswana

- (viii) "Gazette (Kuranta) ya Profensi" mabapi le profensi e itseng, gora gore gazette ya semmuso ya profensi eo;
- (ix) "eo e leng teng" go akaretswa le eo e neng e le teng pele ga ge Molaotheo o, o simolola go dira kgotsa Molao o wa palamente, kgotsa nakong e nngwe le e nngwe
- (x) "se se laetsweng" gora gore seo se laetsweng ke Molao o wa Palamente, kgotsa ka fa tlase ga ona;
- (xi) "Molao o wa Palamente(Act)" go akaretswa melawana ya tsamaiso le ditsebiso tseo di dirilweng ka fa tlase ga dikarolo tsa 7(9), 8(8) le 8(11), le 9(3)(d).

Go tlhoma Boto

- 2 (1) Go tlhongwa Boto eo e tlang go itsiwe ka Pan South African Language Board (Boto ya maleme otlhe a Aferika Borwa).
- (2) Boto e tla nkuwa jaaka motho go ya ka molao (juristic person), mme gape e tla emelwa ke modulasetulo, kgotsa motlatsa-modulasetulo, kgotsa tokololo e nngwe le e nngwe eo e kgethilweng ke Boto gore le dire jaalo, ka kakaretso, kgotsa morerong o itseng.

Maikaelelo a Boto

3. Boto e tla nna le maikaelelo a latelang:

- (a) Go tlhatlosa tlotlo, le go nnetefatsa phethagatso ya ditheo tse latelang tseo go buiwang ka tsona go karolo ya 3(9) ya Molaotheo:
 - (i) Go tlholwa ga mabaka a tlhabololo, le tlhatloso ya tiriso le go itumedisa go go lekanang ga maleme otlhe a semmuso a Aferika Borwa;
 - (ii) go katolosa ditshiamelo tseo di amang maleme le seemo sa ona tseo pele ga Molaotheo o, o simolola go dira, di neng di le dirijining tse itseng fela;
 - (iii) go thibela tiriso ya leleme lefe kgotsa lefe ka maikaelelo a go goga, go gatelela kgotsa go aroganya batho;
 - (iv) go tlhatlosa tiriso ya maleme a mantsi, le go baakanyetsa ditirelo tsa go fetolela;
 - (v) go godisa tlotlo ya maleme a buiwang mo Repaboliking ao e seng a semmuso, le go kgothaletsa tiriso ya ona mo mabakeng a nepagetseng;
 - (vi) go se theosiwe ga ditshiamelo tse di amang maleme le seemo sa ona, tseo di neng di le teng pele Molaotheo o, o simolola go dira;
- (b) go kgothaletsa tseletsopole ya maleme a semmuso a Aferika Borwa;
- (c) go tlhatlosa tlotlo le tlhabololo ya maleme a mangwe ao a dirisiwang ke metse e mengwe mo Aferika Borwa, le ao a dirisetswang merero ya bodumedi;
- (d) go tlhatlosa kitso le tlotlo ya ditaello tse dingwe le Ditheo tsa Molaotheo tseo di leng ka fa gare ga Molaotheo, mme di dirisana le merero ya maleme, ka tsela efe kgotsa efe;
- (e) go tlhatlosa tlotlo ya tiriso ya maleme a mantsi ka kakaretso; le
- (f) go tlhatlosa tiriso ya metswedi ya maleme a Aferika Borwa.

Go ikemela le go sa tsaye letlhakore ga Boto

4. (1) Boto, ditokololo tsa Boto le batlhankedi ba Boto, ba tla dira ka tsela eo e sa tsayang letlhakore, gape e ikemetse, le gone ba tla dirisa matla le ditiro tsa bona ka boikanyego, kwa

Tswana

ntle le go boifa, go se tsaye letlhakore, go se tsaye kemo, kgotsa go kgetholola, fela ka tlase ga Molaotheo le Molao o wa Palamente, mme ba tla nna le maikarabelo go Palamente.

(2) Gago mokgatlo wa mmuso, kgotsa tokololo kgotsa modiredi wa mokgatlo sa mmuso, kgotsa motho mongwe le mongwe, yo o tlang tsenatsena tsa Boto, tokololo e nngwe le e nngwe kgotsa motho yo o kgethilweng ka fa tlase ga karolo ya 10, fa Boto kgotsa tokololo e dirisa matla, ditshwanelo le mediro ya yona.

(3) Mekgatlo yotlhe ya mmuso e tla fa Boto thuso eo e ka e tlhokang gore Boto e sireletse go ikemela ga yona, go se tsaye letlhakore, serithi le go dira sentle fa go dirisiwa matla, ditshwanelo le mediro ya Boto.

(4) Gago tokololo ya Boto, kgotsa modiredi wa Boto yo o tlang go dira dipatlisiso go ya ka Molao o, kgotsa a neela ka thuso dipatlisising tseo mabapi le morero oo a nang le dikgatlhego tsa ditšhelete, kgotsa dikgatlhego tse dingwe go one; o tla mo thibelang gore a dirise matla, ditshwanelo, kgotsa mediro ya gagwe ka tsela e e siameng, e e sa tsayeng letlhakore, mme gape e le e e tshwanetseng.

(5) Fa tokololo ya Boto kgotsa modiredi wa Boto ofe kgotsa ofe a palelwa ke go tlhagisa kgatlhego eo go builweng ka yona go karolwana ya (4), Boto e ka tsaya dikgato go ya ka fa e bonang go tlhokega go nnetefatsa gore go nna le patlisiso e e siameng, e e sa tsayeng letlhakore, mme gape e le e e tshwanetseng.

Sebopego sa Boto

5. (1)(a) Senata, se tla re ka morago ga go laelwa ke karolwana ya (3), sa baya ditokololo tse latelang gore e nne ditokololo tsa Boto:

(i) Batho ba bane bao ba tla beng ba amogetswe, e le badiri ba maleme; bao

(aa) a le nosi a tla nnang toloki

(bb) a le nosi a tla nnang mofetoledi

(cc) mme a le mong o tla nna setsebi sa mareo (terminologist), kgotsa mokwadi wa di dikišinare (lexicographer);

(dd) a le mong o tla nna morutisi wa leleme, kgotsa morutisi wa go bala le go kwala;

(ii) batho ba bararo bao e leng barulaganyi ba maleme;

(iii) batho ba bangwe ba batlhano bao ba nang le botsebi bo sepeshele ba merero ya maleme mo Aferika Borwa; le

(iv) motho a le mong o tla beng e le setsebi sa molao mme gape a na le botsebi bo sepeshele ba molao wa maleme.

(b) Motlhankedi-Phethisi-mogolo o tla nna tokololo ya Boto, ka ntlha ya maemo a bona, mme o ka tsaya karolo go ditherisano tse di tseneletseng tsa Boto, le gone o tla nna le ditshiamelo le ditiro tse tshwanang le tsa ditokololo tse dingwe tsa Boto: le gale a ka se nne le tshiamelo ya go vouta.

(2) Ditokololo tsa Boto e tla nna-

(a) batho ba lebaganyeng bao gape ba nang le ditshwanelo tsa go nna maemong ao;

(b) baagi ba Aferika Borwa;

(c) bao ba emelang naga ya Aferika Borwa ka Bophara le go farologana ga yona; mme

(d) bao ba tshegetsang theo ya tiriso ya maleme a mantsi;

(3) Senata se tla baya tokololo ya Boto ka go latela tsela e e tlhalosiwang fa tlase, tlase ga ditaello tsa karolwana ya (1)(a):

(a)(i) Senata se tla tlhoma komiti ya sebakana eo e bopang ke bonnye ba ditokololo tse robongwe gore e kope setšhaba gore se tshikinye maina a bontlhopheng bao ba tla tlhophilweng gore ba nne ditokololo tsa Boto.

Tswana

(ii) Profensi e nngwe le e nngwe eo e nang le moemedi go Senata, le phati e nngwe le e nngwe ya dipolitiki eo e nang le moemedi go Senata, di tla nna le moemedi go komiti eo.

(iii) Phati e nngwe le e nngwe ya dipolitiki eo e nang le moemedi go Lekgotla la Setšhaba e ka tshikinya leina la tokololo e le nosi ya Lekgotla sa Setšhaba gore le beiwe jaaka leloko la komiti eo.

(b) Komiti eo go buiwang ka yona e tla re ka tsela ya go fitlhela tumellano ya-

(i) dira lenane le le khutshwane la bontlhopheng ka go ela tlhoko ditaelo tsa karolwana tsa (1)(a) le (2): Ga fela e le gore lenane le sa feteng 52 ya bontlhopheng le tla dirwa fa Boto e tlhomiwa la ntlha;

(ii) Rerisa bontlhopheng bao ba leng go lenane ka tsela eo e leng pepeneneng; le go

(iii) fana ka lenane la bofelo go Senata ka go ela tlhoko ditaelo tsa dikarolwana tsa (1)(a) le (2): Ga fela e le gore lenane le sa feteng 26 ya bontlhopheng le tla dirwa fa Boto e tlhomiwa la ntlha.

(c) Senata se tla tlhophha motho jaaka tokololo ya Boto yo o amogetsweng ke Senata ka phetso ya Senata e nkilweng ke dipersente tse seng ka tlase ga 75% tsa ditokolo tsa sona ao a neng a le teng mme a vouta, motho yo o tla tlhophiwa ka go latela ditaelo tsa karolwana ya (1)(a), jaaka tokololo ya Boto eo go builweng ka yona go karolwana ya (3)(b)(iii).

(4) Senata se ka fedisa botokololo ba motho ofe kgotsa ofe ka go latela karolo e-

(a) fa se kgotsofetse ka gore motho yoo ga a sa tlhole a latela ditlhokego tsa karolwana ya (2);

(b) fa motho yoo a kopa Senata ka lekwalo, gore se fedise go beiwa ga gagwe;

(c) Fa motho yoo a sa iponagatsa dikopanong tsa Boto tse latelanang, makgetlo a fetang a mabedi, kwa ntle le tumelelo ya Boto.

(5) Tokololo e nngwe le e nngwe ya Boto e tla bewa sebaka se lekanang mengwaga e metlhano mme e tla re fa sebaka seo se fela ya ba le tshiamelo ya go ka bewa sebaka sa ngwaga fela.

(6) Fa go ka nna le sekgoba boemong ba tokololo e nngwe le e nngwe ya Boto, pele go fela sebaka seo tokololo e neng e beilwe go sona, Senata se ka baya motho o mongwe gore a tshware boemo boo mo nakong eo e setseng ya tokololo eo e neng e beilwe boemong boo, mme se se tla dirwa ka fa tlase ga ditaelo tsa karolwana ya (1)(a).

(7) Senata se tla neela nothisi go Gazette, se itsise go beiwa ga tokololo e nngwe le e nngwe ya Boto le letsatsi leo a hirwang ka lona le, mme fa e le gore ke tokololo eo e beiwang go thiba sekgoba go Boto, Senata se tla itsise le sebaka seo tokololo e beilwang sona.

Modulasetulo le motlatsa-modulasetulo

6. (1) Ditokololo tsa Boto di tla tlhophha o mongwe wa tsona go nna modulasetulo le o mongwe gore a nne motlatsa-modulasetulo wa Boto yo o tla dirang jaaka modulasetulo fa modulasetulo a se teng, kgotsa a tshwaregile, mme se, se tla dirwa kopanong ya ntlha ya Boto eo go yona tlhogo e tla nnang Moatlhodi Mogolo.

(2) Modulasetulo le motlatsa-modulasetulo ba tla nna ofising sebaka se sa feteng mengwaga e mebedi mme ka morago ga moo ditlhopho tsa ngwaga ka ngwaga di tla tshwarwa: Ga fela e le gore modulasetulo oo, le motlatsi wa gagwe, ba tla nna le tshiamelo ya go ka tlhophiwa gape, ba tlhopelwa sebaka sa ngwaga o le mong fela.

(3) Motlatsa-modulasetulo o tla re fa a dira jaaka modulasetulo jaaka go beilwe go karolwana ya (i), a nna le matla otlhe lego phethagatsa ditiro tsa modulasetulo ka moka.

(4) Boemo ba modulasetulo le motlatsa-modulasetulo bo tla tlogelwa ke batlhankedi ba-

(a) fa go fela nako e motho oo a kgethetsweng yona, jaaka modulasetulo kgotsa motlatsa-

Tswana

modulasetulo;

(b) fa motho oo, a neela lekwalo la go leboga tiro, jaaka modulasetulo kgotsa motlatsa-modulasetulo

(c) fa motho oo a sa tlhole a nna tokololo ya Boto;

(d) fa Boto e nka phetso ya gore go nne jaalo;

(e) fa motho oo, a tlhokafala kgotsa kgotla ya tshekelo e itsisitse gore o fokola monaganong:

(5) Dikgetho tsa modulasetulo le motlatsa-modulasetulo (go ya ka fa go tlhokega) di tla tsamaisiwa ke motlhankedi phethisi mogolo (chief executive officer), fa e le gore phatlha eo e tlhologile jaaka go akantshitswe go diparagrafo tsa (a), (b), (c), (d) le (e).

Dikopano le lefelo la Boto

7. (1) Boto e tla kopana makgetlo a seng ka tlase ga a mane ka ngwaga, kotara ka kotara.

(2) Lefelo leo Boto e tla direlang go lona e tla nna Pretoria mme dikopano tsa Boto di tla tshwarwa ka nako, le lefelong leo le beilweng ke Boto, mme di tla tsamaisiwa ke modulasetulo.

(3) Boto e ka tlhoma diofisi tse e bonang di tlhokagala gore e kgone go phethagatsa matla le ditiro tseo e rwesitsweng tsona ke Molaotheo, Molao o wa Palamente, kgotsa molao o mongwe le o mongwe.

(4) Modulasetulo wa Boto a ka bitsa kopano e sepeshele ya Boto eo e tla tshwarwang ka nako le lefelong leo le beilweng ke ena, mme o tlare ka kopo e e saenilweng ke ditokololo tseo di seng ka fa tlase ga tse tharo tsa Boto, a bitsa kopano ya Boto e sepeshele, eo e tlang go tshwarwa pele go feta matsatsi a 30, ka morago ga go amogela kopo eo, ka nako le lefelong leo le beilweng ke ena.

(5) Ditokololo tse supa tsa Boto tseo di beilweng go ya ka karolo ya 5(1)(a), di tla dira khoramo kopanong efe kgotsa efe ya Boto.

(6) Boto e tla dira ka tsela eo e amogelang moya wa go batla tumellano oo theo ya tiriso ya maleme a mantsi e itheileng go ona jaaka go kwadilwe Molaotheong.

(7) Fa Boto e sa fitlhele tumelelano, go vouta kopanong e nngwe le e nngwe ya Boto go tla dirwa ka go emisa matsogo, mme phetso ya nngwe-tharong ya ditokololo tsa Boto, tseo di leng teng kopanong eo e biditsweng ka tsela ya tshiamo, e tla nna phetso ya Boto.

(8) Gago phetso kgotsa modiro o dirilweng ka tlase ga tumello ya Boto, o o tla tsewang o sa dire ka ntlha ya gore go nne go na le sekgoba ka gare ga Boto, fa e le gore phetso kgotsa modiro oo o dirilwe ke Boto kopanong ya yona, kgotsa ka tlase ga tumello ya yona eo e biditsweng ka go latela karolo e.

(9) Boto e ka itirela melawana ya go tsamaisa dikopano tsa yona.

Matla le ditiro tsa Boto

8. (1) Ka tlaleletso go ditiro tseo Boto e neilweng kgotsa e rwesitswe tsona ke molao, Boto gape e tla-

(a) e tla dira dikgakololo mabapi le molao o mongwe le o mongwe o tsikinngwang, kgotsa o o leng teng, le tirelo le pholisi eo e dirisanang le tsa maleme ka tsela efe kgotsa efe, maemong afe kgotsa afe a semmuso, gammogo le mabapi le phethoso kgotsa phediso, kgotsa go busetswa ga molao oo, tirelo le pholisi eo;

(b) Boto e ka kopa mokgatlo ofe kgotsa ofe wa mmuso gore o e fe tshedimosetso eo e amang magato a molao, phethagatso kgotsa tsamaiso eo e tshwerweng ke mokgatlo oo mme a ama pholisi ya maleme le tiriso ya maleme;

Tswana

- (c) Boto e ka gakolola mokgatlo ofe kgotsa ofe wa mmuso mabapi le phethagatso ya molao ofe kgotsa ofe o o tsikinywang kgotsa o le teng, pholisi ya maleme le tirelo eo e dirisanang le merero ya tsa maleme ka tsela efe kgotsa efe;
- (d) Boto e ka lebeledisa gore a na maele a neilweng ka go latela ditaelo tsa paraografo ya (c) a elwa tlhoko;
- (e) Boto e tla dira dikgakololo go mekgatlo ya mmuso maemong otlhe a puso fa e bona gore kgato eo e a tlhokagala gore go tsewe magato a go tlhatlosa tiriso ya maleme a mantsi ka gare ga motheo wa Molaotheo.
- (f) Boto e tla tlhatlosa go ithuta ka ga theo ya tiriso ya maleme a mantsi jaaka motswedi wa setshaba, ka go tlhabolla, go tsamaisa, lego go baya leitlho go kgontsha go tsenela diprograma tsa tshedimosetso le phethagatso;
- (g) Boto e tla tlhatlosa ka matlhagatlhaga go tseweletsapele ga maleme ao pele a neng a beetswe kwa thoko, ka go-
- (i) tlhabolla, go tsamaisa, le go go baya leitlho go kgontsha go tsenela diprograma tsa tshedimosetso le phethagatso; le
- (ii) go dira dipatlisiso ka maikaelelo a go fa dipego mabapi le maleme kgotsa tseo di amanang le go tseweletsapele ga ona fa e bona go tlhokagala phethagatsong ya matla le ditiro tsa yona;
- (h) Boto e ka neela di-tshupetso le go lebela mabapi le tekatekano ya ditirelo tsa tsamaiso ya maleme ka bophara, le go baya leitlho go-
- (i) seemo seo se beilweng ke Boto se leng teng sa ditirelo tseo; le go
- (ii) neela ditirelo tseo;
- (i) Boto e ka dira dipatlisiso fa e bona go tlhokega kgotsa fa e fitlhetse pelaelo ka lekwalo la gore, go na le tshitiso ya tshiamelo ya leleme eo go thweng e dirilwe, tshitiso ya pholisi ya maleme, kgotsa tirelo ya maleme go ya ka karolo ya 11;
- (j) Boto e ka, fa e etse tlhoko ditaelo le ditheo tsa molaotheo tseo di dirisanang le merero ya maleme ka tsela efe kgotsa efe, le ka kakaretso gagolo le karolo ya 3(9) ya Molaotheo-
- (i) Boto e tla baya leitlho go tlotliweng ga ditaelo tsa molaotheo tseo di amanang le tiriso ya maleme;
- (ii) e tla baya leitlho go dikagare, le go tlotliwa ga molao ofe kgotsa ofe o o leng teng, le molao o montshwa, le go tiriso le pholisi eo e dirisanang le merero ya tsa maleme ka tsela efe kgotsa efe, maemong a mang le a mang a semmuso;
- (iii) Boto e tla thusa go baya leitlho le go tlhamiwa ga diprograma le dipholisi tseo di lebisitsweng go tlhatlosa tiriso e e lekaneng le go tlotliwa ga maleme a semmuso, fa ka letlhakoreng le lengwe e tla tsaya magato a go nnetefatsa gore metse eo e dirisang maleme ao a go builweng ka ona go karolo ya 3(10)(c) ya Molaotheo e fitlhela sebaka sa go dirisa maleme a yona fa go tlhokega;
- (iv) ka maikaelelo a karolwana e, Boto e tla dira gore go nne le ditšhelete mo nakong e itseng le gona ka tlase ga mabaka ao a bewang ke yona Boto nako le nako;
- (k) Boto e ka tlhoma, kokoanya le go tseweletsa pele metswedi ya tshedimosetso go akaretswa le metswedi ya tse di latelang fela e seng tsona fela-
- (i) Boto e tla tlhoma magato otlhe a semolao (go akaretswa ao a leng go Molaotheo) ao a dirisanang le merero ya tsa maleme; le
- (ii) pholisi le tirelo e nngwe le e nngwe ya instituti kgotsa mokgatlo wa mmuso, eo e dirisanang le merero ya tsa maleme ka tsela efe kgotsa efe eo e tswang kgotsa e ka tswa go instituti kgotsa mokgatlo o mongwe le o mongwe wa mmuso.
- (2) Boto e ka-
- (a) thoma dithuto kgotsa resetshe eo e lebisitsweng go-

Tswana

- (i) tlhatlosa tlotlo ya maleme a semmuso a Repaboliki ao go boletsweng ka ona go karolo ya 3(1) ya Molaotheo, le tiriso gammogo le boitumelo ka maleme ao mo go lekalekanang;
- (ii) Boto e tla tlhatlosa go tlotliwa ga maleme ao go boletsweng ka ona go karolo ya 3(10)(c) ya Molaotheo;
- (iii) Boto e tla simolola dithuto ka tlihabollo ya maleme a Aferika Borwa ao pele a neng a beetswe kwa thoko;
- (iv) thibelo ya go fokotswa ga ditshiamelo tse amang maleme le seemo sa ona tseo di neng di le teng fa Molaotheo o ne o so simolole go dira;
- (v) Boto e tla tlhatlosa tiriso ya maleme a mantsi mo Aferika Borwa;
- (vi) Boto e tla tlhatlosa tiriso ya metswedi ya maleme ya Aferika Borwa; le go
- (vii) Boto e tla thibela tiriso ya maleme ka maikaelelo a go tlaisa, go gatelela kgotsa go fapanya batho;
- (b) Boto e tla fana ka maele mabapi le go tsamaisa thulaganyo ya maleme mo Aferika Borwa;
- (c) Boto e tla tsamaisa tirisano le di-ejensi tsa go rulaganya maleme kwa ntle ga Aferika Borwa; le
- (d) ka maikaelelo a karolwana e, Boto e tla dira gore go nne le ditšhelete mo nakong e itseng le gona ka tlase ga mabaka ao a bewang ke yona Boto nako le nako.
- (3) Boto e ka tlhophha motho mang kgotsa mang, kgotsa setlhophha sa batho, kgotsa instituti gore e dire resetšhe le go rulaganya dikgatiso boemong ba Boto, mme ka maikaelelo ao e ka dira gore motho kgotsa setlhophha seo sa batho kgotsa instituti e fitlhele metswedi.
- (4) Ka maikaelelo a karolo e, Boto e ka neela thuso ya ditšhelete kgotsa thuso e nngwe go motho mang kgotsa mang, kgotsa setlhophha sa batho.
- (5) Boto e ka simolola ka dipatlisiso, kgotsa ya laela gore go dirwe dipatlisiso, pholisi le tirelo eo e dirisanang le maleme ka tsela efe kgotsa efe, maemong afe kgotsa afe a semmuso le gona ka kakaretso gammogo le ditaelo tsa Molaotheo tseo di dirisanang le maleme ka tsela efe kgotsa efe, go lekgotla theramolao (palamente ya Profensi), kgotsa mokgatlo ofe kgotsa ofe wa mmuso.
- (6) Boto e ka bitsa motho mang kgotsa mang gore a fe bosupi pele go yona, le tokomane efe kgotsa efe ya mmuso, kgotsa tshedimosetso efe kgotsa efe, kgotsa selwana seo se ka tlhokegang gore Boto e kgone go phethagatsa ditiro tsa yona.
- (7) Fa Boto e bona go tlhokega, e ka eletsa mmuso gore o neele tshegetso ya ditšhelete, kgotsa tshegetso e nngwe go batho kgotsa ditlhophha tseo di tlogang di tshwentswe go tshelwa ga ditshiamelo tsa maleme, mo go boifisang.
- (8) Boto e tla re ka tsela eo e beilweng ke Boto ya laela ka nothisi go Gazette kgotsa Gazette ya Profensi, ya tlhoma-
 - (a) komiti ya maleme ya profensi, profensing e nngwe le e nngwe gore e fane ka maele mabapi le morero ofe kgotsa ofe wa maleme go profensi eo kgotsa o ama profensi eo kgotsa karolo e nngwe le e nngwe ya ona moo komiti ya mofuta oo e seng teng, kgotsa moo komiti eo, e leng teng ya profensi e nang le matla a go dirisana le maleme a semmuso fela profensi eo: Ga fela e le gore fa go ka ne go na le komiti ya maleme ya profensi, profensing e e itseng, mme komiti eo go ya ka Boto e na le boemedi bo lekaneng mabapi le maleme ao a diriswang profensing eo, komiti eo e tla tsewa jaaka fa e tlhomilwe go ya ka karolwana e, ga fela e le gore e tswela pele ka go ba le moemedi oo;
 - (b) Boto e tla tlhoma sebopego sa maleme seo se tlang go fa maele mabapi le leleme le itseng, leleme la matshwao, kgotsa tsela ya dikgokagano ya tlaleletso, kgotsa tsela e nngwe ya dikgokagano ga e le gore ga go sebopego sa mofuta oo sa maleme kgotsa fa sebopego seo se leng teng sa maleme se sa dire ditiro tsa sona: Ga fela e le gore sebopego seo se le teng, se tla tsewa se tlhomilwe ka go latela karolwana e.

Tswana

(9) Boto e ka nea tokololo efe kgotsa efe ya yona, tumello ya go dira boemong ba Boto morerong ofe kgotsa ofe.

(10) Boto e ka-

(a) tlhoma komiti kgotsa dikomiti tse mmalwa tseo di bopilweng ke tokololo e le nngwe, kgotsa go feta tsa Boto le batho ba bangwe bao go ya ka Boto ba nang le ditshwanelo tsa go ka eletsa Boto fa e ntse e phethagatsa matla le ditiro tsa yona;

(b) Boto e tla rwesa kgotsa go fetisetsa le tiro efe kgotsa efe go dikomiti tseo, go ya ka fa Boto e bonang go tlhokega;

(c) Boto e tla tlhopela dikomiti tseo, modulasetulo, kgotsa motlatsa-modulasetulo go ya ka fa e bonang go tlhokega; le

(d) go letela pego go tswa go komiti eo, fa e se na go fetsa ditiro tseo e rwesitsweng tsona tlasa diparagrafo tsa (a), (b) le (c).

(11) Boto e ka nne ya re fa e tswelletsa pele maikaelelo a yona le fa e phethagatsa matla le ditiro tsa yona-

(a) ya dira melawana ya tsamaiso le go fa dinothisi; le go

(b) tlhagisa melawana le dinothisi tseo go Gazette kgotsa Gazette ya Profensi.

Kamano ya Boto le mekgatlo ya mmuso, di-instituti tse dingwe, batho le ditlhophha tsa batho

9. (1) Boto e tla leka go tlhatlosa go tlhola tirisano magareng ga yona le mekgatlo ya mmuso kgotsa motho mang kgotsa mang, kgotsa setlhophha sa batho, kgotsa instituti efe kgotsa efe, tseo di dirisang le go tlhabolla maleme le tlhatloso ya ditshiamelo tsa maleme.

(2) Boto e ka batla dikeletso, le go dira le motho mang kgotsa mang kgotsa setlhophha sa batho bao ba nang le botsebi bo sepeshele, le boitemogelo go mathata a tsa maleme a Aferika Borwa, kgotsa eo ka tsela efe kgotsa efe a tsentshang letsogo go tlhabollo le tlhatloso ya ditheo tseo di bolelwang go karolo ya 3 ya Molaotheo.

(3) Boto e tla re pele ga gore e dire kgotsa e tlhagisa pego efe kgotsa efe, eo e e fitlhetseng, pono ya yona, maele kgotsa dikgakololo, ya fitlhela maele go tswa go-

(a) komiti ya profensi ya maleme eo e amegang, eo e tlhomilweng tlasa karolo ya 8(8)(a);

(b) mekgatlo ofe kgotsa ofe wa mmuso, mabapi le morero o amang leleme lefe kgotsa lefe, ka tsela efe kgotsa efe, pholisi ya maleme kgotsa tirelo ya maleme eo e latelwang, e phethagatswang, kgotsa e tsisinngwa ke sebopego seo sa mmuso kgotsa ka gare ga sona;

(c) sebopego sefe kgotsa sefe sa maleme seo se tlhomilweng tlasa karolo 8(8); kgotsa

(d) motho mang kgotsa mang, setlhophha, sebopego sa maleme kgotsa instituti eo e tsentshang letsogo kgotsa e na le kgatlhego go go tlhatlosa maleme a Aferika Borwa a semmuso ka go laletsa dikemedi, ka go dirisa nothisi go Gazette kgotsa Gazette ya Profensi, e phatlalatsa taba e:

(4) Komiti eo, setho sa mmuso kgotsa sebopego sa maleme se tla tlamega gore se fane ka maele ao go builweng ka ona go paragrafo ya (a), (b) le (c).

(5) Boto e ka kopa maele go tswa go motho mang kgotsa mang, sebopego, setlhophha kgotsa instituti kwa ntle le tseo go builweng ka tsona go karolwana ya (3).

Phethagatso ya tiro ya tsamaiso ya Boto

10. (1) Boto e tla re kopanong ya yona ya ntlha kgotsa ka pela ka mo go ka kgonegang, ka morago ga kopano eo, ya tlhophha motlhankedi mogolo phethisi (chief executive officer) wa Boto, mme yena-

Tswana

- (a) o tla tlhopha badiredi bao a bonang ba tlhokega gore ba mo thuse ka modiro o o leng karolo ya go phethagatsa ditiro tsa Boto e, o tla dira se ka tirisano le Khomisine ya Bodirela-mmuso, gammogo le Tona eo e lebaneng le tsa ditšhelete;
- (b) modairektoro o tla nna le boikarabelo go tsamaisa le go laola badiredi bao ba beilweng ka go latela parafo ya (a), mme ka maikaelelo ao, o tla ikarabela go Boto;
- (c) modairektoro o tla re ka tlase ga Molao wa *Exchequer Act*, 1975 (Act No. 66 of 1975)-
- (i) a rweswa boikarabelo go tlhalosa ditšhelete tsa Mmuso tse di fitlhetsweng kgotsa di lefilwe akhaonteng ya Boto;
- (ii) a dira gore diakhaonte tse tlhokegang le direkoto tse amegang di bolokwe;
- (d) Modairektoro o tla phethagatsa matla mme o tla dira ditiro tseo Boto e ka mo fang tsona nako le nako, kgotsa e mo rwesitse tsona gore go fitlhelwe maikaelelo, mme ka maikaelelo ao o tla ikarabela go Boto.
- (2) Direkoto tseo go builweng ka tsona go karolwana (1)(c)(ii) di tla odirwa ke Oditara-Kakaretso (Auditor-General).
- (3) Go lefelwa ga ditshenyagalelo tse mabapi le merero eo e baakantsheditweng go Molao o wa Palamente, go tla dirwa go tswa go tšhelete eo e beetsweng morero o, ke Palamente-
- (4) Motlhankedi mogolo phethisi wa Boto o tla tlhophiwa go ya ka ditumellano le mabaka ao Boto e ka a beang ka go latela melawana eo e dirilweng ka tlase ga karolwana ya (7), mme moputso, di-alawense, le dibenefiti tse dingwe le tsona di tla neelwa ka go latela melawana e.
- (5) Badiredi ba bangwe ba Boto le bona ba tla tlhophiwa go ya ka ditumellano le mabaka ao a beilweng mme ba tla fitlhela moputso, di-alawense, le dibenefiti tse dingwe tsa tirelo tse di tla beiwang ke motlhankedi phethisi ka go latela melawana eo e dirilweng ka tlase ga karolwana.
- (6) Boto e tla re fa e ntse e phethagatsa le ditiro tsa yona ka go latela Molao o wa Palamente, kgotsa ka tlase ga ona, Molaotheo kgotsa molao o mongwe le o mongwe, ya tsenela dikotraka tsa go fitlhela ditirelo tsa batho bao ba nang le botsebi ba setegniki, kgotsa bo sepeshele mabapi le morero o mongwe le o mongwe o amang ditiro tsa Boto, gape le ka tumello ya Tona ya tsa Ditšhelete, Boto e ka baya moputso go akaretswa lego lefelwa ga ditshenyagalelo go akaretswa le tsa dinamelwa, tsa dijo, le ditshenyagalelo tse dingwe tsa batho bao, tse di tla dirwa ka tirisano le Khomisine ya Bodirela-Mmuso, mme gape go diprojeke tse itseng.
- (7) Mopresidente, a kare ka morago ga Boto e sena go dira dikgakololo le ka morago ga go rerisana le Khomisine ya Bodirela-Mmuso, a dira melawana e e amang merero e e latelang mabapi le badiredi ba Boto:
- (a) (i) A ka dira dikarolo tse farologaneng tsa megolo le dikala tsa megolo tseo di tla dirisiwang go dikarolo tse di farologaneng tsa badiredi;
- (ii) mopresidente a ka dira ditlhokego tsa go hiriwa/tlhophiwa, go tlhatloswa, go lebogisiwa tiro le magato a kotlo;
- (iii) a ka dira kamogelo ya dikhwatifikhešene tse lebaneng le boitemogelo ka maikaelelo a peo maamong a lebaneng.
- (iv) mopresidente a ka dira tsela ya go lekola gammogo le mokgwa wa go tlhopha (kriteria), le mabaka kgotsa ditlhokego ntlheng ya tlhatloso;
- (b) mopresidente a ka dira melawana ya matla, ditiro, maitsholo, go otlala, diura tsa go dira le tumello ya llefi, go akaretswa le dibonase tsa llefi, le mabaka a mangwe a tirelo;
- (c) mopresidente a ka dira melawana ya go tlhomiwa ga menyetla ya ditiro go Boto fa Boto e sena go tlhomiwa;
- (d) a ka dira melawana ya katiso ya badiredi, go akaretswa le tshegetso ya ditšhelete gore go

Tswana

phethagatswe katiso eo;

(e) mopresidente a ka dira melawana ya mokgwa wa maitsholo oo o tshwanetseng go latelwa ke badiredi;

(f) a ka dira melawana ya go baakanyetsa transpoto ya badiredi ya semmuso;

(g) mopresidente a ka dira melawana ya mabaka le seemo tseo ka tlase ga tsona moputso wa *overtime* le ditefello tsa transpoto, dijo, ketleetso, tsa tlaemete, tsa fa gae le di alawense tse dingwe, di tlang go lefella;

(h) a ka dira melawana ya ka tlase ga karolo ya 14, go ikarabela ga semolao ga modiredi ofe kgotsa ofe mabapi le seo a se dirileng ka go latela Molao o wa palamente, kgotsa molao ofe kgotsa ofe le go ikarabela ga semolao mo go tlholwang ke tiriso ya transpoto ya semmuso;

(i) a ka dira melawana ya seemo le mabaka ao ka tlase ga ona modiredi a fitlhelwang a le molatong wa go pallwa ke go itshola, le tsela eo a ka fitlhelwang ka yona, kgotsa a tshwenngwa ke go fokola go go tswelang pele, kgotsa a palelwa ke go phethagatsa ditiro tsa gagwe ka bokgoni;

(j) mopresidente a ka dira melawana ya tsela ya go dirisana le dipelaelo gammogo le dilo tsa badiredi le mokgwa oo ka ona, le nako eo ka yona motho oo ditokomane tse mabapi le dikopo le ditherisano tsa basebetsi go tlang go neelwa ka tsona;

(k) a ka dira melawana ya botokololo, kgotsa mabaka a go nna tokololo ya letlole le itseng la phenšene le dikabelo gammogo le ditshiamelo, ditshwanelo le ditlamo tsa ditokololo, kgotsa bana ba tsona mabapi le letlole leo la phenšene;

(l) a ka dira botokololo, kgotsa mabaka a botokololo ba sekimi se itseng sa *medical aid* kgotsa sosaete sa *medical aid* ka bo sona, kgotsa sosaete ya *medical aid* le mokgwa gammogo le mabaka ao ditšhelete tsa botokololo le tse dingwe di tlang go lefiwa ka yona, kgotsa tseo di kolotwang, mabapi le badiredi kgotsa bana ba bona, mme di lefelwa kgotsa dikolotwa sekimi sa *medical aid*, kgotsa sosaete ya *medical aid* eo e ka ntshiwang go megolo ya badiredi mme ya lefelwa go sekimi kgotsa sosaete eo ya *medical aid*;

(m) mopresidente a ka dira melawana ya ditefelo le ditshiamelo, ditshwanelo le ditlamo tsa badiredi, kgotsa bana ba bona mabapi le sekimi kgotsa sosaete eo ya *medical aid*;

(n) ka kakaretso, mopresidente a ka dira melawana ya morero ofe kgotsa ofe oo o sa thulaneng le Molao o wa palamente, kgotsa Molaotheo mme o tloga o tlhokega ka mabaka a utlwagalang gore go laolwe ditumellano le mabaka a tirelo ya badiredi.

(8) Molawana o mongwe le o mongwe ka tlase ga karolo e, o amang Ditshenyagalelo tsa Mmuso o tla dirwa ka tirisano le Tona ya tsa Ditšhelete.

(9) Ga go hiriwa ka go latela karolo e, Boto e tla nnetefatsa gore badiredi go Boto ba emela setšhaba sa Aferika Borwa ka bophara.

Ditsela tsa go namola, go boelana le go rerisana go Boto

11. (1) Motho mang kgotsa mang yo o dirang seemong sa gagwe kgotsa sa motho o mongwe, setlhophaga sa batho, kgotsa instituti eo e dirang seemong sa ditokololo tsa yona kgotsa ditokololo tsa setlhophaga sa leleme, kgotsa mokgatlo o mongwe le o mongwe wa mmuso, ba ka tliša pelaelo mabapi le go sitiswa ga tshiamelo mo go thweng go dirilwe kgotsa go leka go sitisa tshiamelo ya leleme, pholisi ya maleme kgotsa tirelo ya maleme, go Boto.

(2) Pelaelo e tla nna e kwadilweng fatshe mme e tla tlhalosa-

(a) kgatlhego eo mmelaela a nang le yona go morero oo;

(b) (i) mofuta wa tshiamelo eo go thweng e sitisitswe kgotsa go lekwa go e sitisa; kgotsa

(ii) mabaka ao a dirang gore, go ya ka wena, o bone go dira dipatlisiso go tlhokega; gape le

Tswana

(c) tshedimosetso yotlhe e nang le molemo eo a e itseng.

(3) Boto e tla fana ka thuso e tlhokegang ka maikaelelo a gore go tlhagiswe pelaelo, mme e ka se lefise, gape fa go tlhokegang e tla thusa mmelaela gore a kgone go latela ditlhokego tseo go builweng ka tsona go karolwana ya (2).

(4) Boto e tla dira dipatlisiso mabapi le tshitiso ya tshiamelo e nngwe le e nngwe ya tshiamelo ya maleme, pholisi ya maleme kgotsa tirelo ya maleme- eo go thweng e dirilwe, mme se, e ka se dira fa e bona go tlhokega kgotsa fa e amogetse pelaelo e kwadilweng fatshe.

(5) (a) Ga ka morago ga go dira dipatlisiso tsa tshitiso eo go thwego e dirilwe ka go latela karolwana ya (4), Boto e nagana gore taba eo e a utlwagala, Boto e tla re ka go namola kgotsa go boelanya kgotsa ka ditherisano, ya leka-

(i) go rarolla le go fedisa kganetsano efe kgotsa efe; kgotsa

(ii) go lokisa kgato nngwe le nngwe kgotsa go se dire selo seo se neng se tshwanetse se dirwe (omission).

mo go tlohang kgotsa go dirwa ke tshelo ya molao, kgotsa go se tlotle molao, pholisi ya maleme, kgotsa tirelo ya maleme mo go thweng go dirilwe, kgotsa tshitiso kgotsa go leka go sitisa, kgotsa tshitiso kgotsa go leka go sitisa tshiamelo efe kgotsa efe ya maleme, eo go thweng e dirilwe: Ga fela e le gore Boto e ka tlhoma khomisene eo e bopang ke tokololo e le nngwe ya yona, kgotsa go feta le batho ba bangwe bao e bonang e le ba tshwanelo gore ba tsaye magato seemong sa yona (Boto).

(b) Ga e le gore maitekelo a a kgotsofatsang ga a fitlhelwe ka go latela parafrago ya (a), mme gape fa e le gore Boto e bona go a tlhokega gore go tswelele pele ka go rarolola taba eo, Boto e tla thusa mmelaela kgotsa batho ba bangwe bao ba tlogang ba sitisiwa gore ba fitlhele tshiamelo, ka go-

(i) romela taba eo go mokgatlo sa mmuso seo pelaelo e tlisitsweng kgatlhanong le sona, mme thomelo e, e tla akaretsa dikgakololo;

(ii) boto e tla gakolola go mokgatlo seo sa mmuso gore se fane ka tshegetso ya ditšhelete kgotsa e nngwe, go mmelaela ka maikaelelo a go phumola meokgo;

(iii) boto e tla fana ka tshegetso ya ditšhelete kgotsa tshegetso e nngwe go mmelaela gore a phomulwe meokgo- se, Boto e ka se dira ka boyona fa e bona go tlhokega; kgotsa

(iv) dira dithulaganyo tsa tshegetso ya ditšhelete kgotsa tshegetso e nngwe go mmelaela gore a kgone go fitlhela phumola meokgo go tswa go mokgatlo ofe kgotsa ofe sa mmuso kgotsa kgotla ya tsheko ya molao a ka dira jaalo.

(6) Boto e tla itsise mmelaela ka ga phetso ya yona, mme moo Boto e phethileng ka go se tsaye magato, e tla itsise mmelaela ka mabaka a phetso eo.

(7) Boto e tla tlhagisa diphetso tsa yona ka go latela karolo ya 12(1).

Dipego/Rapoto

12. (1)(a) Boto e tla dira gore dipego, dipelo tsa dipatlisiso, maikutlo, maele le dikgakololo tsa yona di itsiwe setshabeng, ka go di phatlalatsa go Gazette (Kuranta) kotara ka kotara, kgotsa mo dinakong tse dingwe pele ga moo tseo Boto e bonang e le tse tshwanetseng, mme go merero ya diprofensi e tla phatlalatswa go Gazette ya Profensi.

(b) Boto e ka neela pego go Palamente kgotsa Lekgotlatheramolao (Palamenteng) ya Profensi, nakong e nngwe le e nngwe fa e bona go tlhokega.

(2) Dipego tsa Boto di elwa tlhoko ke Palamente, makgotlatheramolao (dipalamente tsa diprofensi) le dibopego tsa dikhuduthamaga maemong otlhe a mmuso, le ditokololo tsa mmuso, di-instituti tse dingwe, batho le ditlhophha tsa batho.

Tswana

(3) Boto e tla re ngwaga ka ngwaga pele go feta letsatsi la pele la Juni ya nea-

(a) Palamente, rapoto (pego) eo e feletseng mabapi le ditiro tsa yona tsotlhe tsa ngwaga o o fetileng, go fitlhela ka di 31 March tsa ngwaga o fetileng; le

(b) palamente ya profensi, rapoto (pego) eo e feletseng ya ditiro tsa yona tsotlhe mabapi le merero ya maleme ya profensi eo.

Meputso le di-alawense tsa ditokololo tsa Boto

13. Tokololo ya Boto kgotsa ya komiti efe kgotsa efe ya yona, e ka lefiwa moputso le di-alawense go tswa go ditšhelete tseo di beetsweng morero o ke Palamente, mabapi le ditirelo tseo e di neilweng mererong ya Boto, mme meputso le ditšhelete tseo di tla beiwa ke Presidente ka tirisano le Kabinete gammogo le Tona ya tsa Ditšhelete.

Go bonwa molato ga Boto

14. (1) Molao wa *State Liability Act, 1975* (Act No. 20 of 1975), o tla dira ka go ela tlhoko mabaka otlhe mabapi le Boto, mme fa Molaong go bolelwa ka "Tona ya diphatemente e amegang" go tla tseiwa gore go lebisitswe go Boto.

(2) Ditokololo tsa Boto di ka se bonwe molato mabapi le sengwe le sengwe seo se tsweleditsweng go rapoto efe kgotsa efe, dipelo tsa dipatlisiso, maikutlo, maele kgotsa dikgakololo tseo di dirilweng ka boikanyego mme di neilwe Palamente kgotsa Palamente ya Profensi kgotsa di itsesitswe ka go latela Molao o wa palamente, kgotsa Molaotheo.

Leina ka bokhutshwane le letsatsi la go simolola go dira

15. Molao o wa palamente, o tla itsewe jaaka Pan South African Language Board Act, 1995 (Boto ya Maleme Otlhe a Aferika Borwa a itseweng).

Venda

BILI

U itela u tendelwa, u bveledzwa, na u bvisela phanda zwa tshumiso ya nyambo nnzhi Afrika Tshipembe; u itela u tandavhudzwa ha nyambo dze dzavha dzo kwanyeledziwa kale; u thomiwa ha Pan South African Language Board (Bodo ya Dzinyambo ya Afrika Tshipembe); u itela zwothe zwine zwa kwamana na izwo.

MARANGAPHANDA

SA MUSI Ndayotewa ya Riphaboliki ya Afrika Tshipembe, 1993 (Act No. 200 of 1993) i tshi tendela mitheo ya tshumiso-ya nyambo nnzhi;

KHATHIHI NAURI, SA MUSI hu tshi do bveledzwa phurovishini ya zwiga zwine zwa do dzhiwa zwa u itela u wana thonifho, tsireledzo ya khwine, na u bveledzisa phanda ha nyambo dzotho dza muvhuso dza Afrika Tshipembe, khathihi na u alusa idzo nyambo dze kale dzo vha dzi sa tendelwi u shumiswa lwa tshotho u itela u tutuwedza u di phina na nyedano ya nyambo dzotho dza muvhuso dza Afrika Tshipembe khathihi na thonifho ya dzinwe nyambo dza Afrika Tshipembe dzine dza shumiswa kha vhudavhidzani kana kha zwa vhurabeli:

ZWINO, zwi Vheiwu nga Phalamennde ya Riphaboliki ya Afrika Tshipembe, nga ndila i tevhelaho:

Thalutshedzo

1. Kha uyu mulayo wa Phalamennde nga nndani ha musi zwo bulwaho zwi tshi sumbedza nga inwe ndila-

"Bodo" zwi amba Pan South African Language Board (Bodo ya dzinyambo ya Afrika Tshipembe) yo thomiwaho nga khethekanyo 2;

"Ndayotewa" zwi amba Ndayotewa ya Riphaboliki ya Afrika Tshipembe, 1993 (Act No. 200 of 1993);

"Muofisiri muhulwane (chief executive officer)" zwi amba Muofisiri muhulwane wa Bodo o vheiwaho malugana na khathekanyo 10(1);

"Mushumi wa zwa nyambo o tendelwaho" zwi amba muthu are na tshenzhemo nahone o gudelaho zwa u dologa kana u shandulela, kana zwa ngudo ya thalutshedzo ya maipfi (terminology), kana *lexicography*, kana zwa u gudisa u vhalala na u nwala, kana u gudisa dzinyambo;

"Mupulani wa zwa nyambo" zwi amba muthu o gudelaho zwa ndangulo ya mutheo wa nyambo kha tshipida tsha tshiimo na kunwalele kwa pulane khathihi na uri ana tshenzhemo kha pulane ya dzinyambo, nahone zwi katela *mu-sociologist* wa nyambo;

"*Mu-sociologist* wa nyambo" zwi amba muthu o gudelaho zwa dzinyambo na vhutshilo, zwa

Venda

politiki na zwa pfunzo hune zwa kwama vhushaka vhukati ha nyambo na lushaka;

"Tshivhumbeo tsha muvhuso" zwi amba tshivhumbeo tsha muvhuso sa zwe zwa talutshedziswa zwone kha khethekanyo ya 233(1) ya Ndayotewa;

"*Gurannya ya Phurovintsi (provincial Gazette)*" malugana na phurovintsi zwi amba gurannya ya muvhuso ya phurovintsi;

"zwino khou shuma" zwi amba na zwe zwa vha zwi tshi khou shuma musi Ndayotewa i sa athu u shuma kana uyu Mulayo, kana tshipida tshinwe na tshinwe;

"zwo twaho" zwi amba zwo twaho nga, kana nga fhasi ha uyu mulayo wa Phalamennde;

"uyu Mulayo wa Phalamennde" zwi katela milayo yo bveledzwaho na ndivhadzo nga fhasi ha khethekanyo ya 8(8) na (11) na 9(3)(d).

U thomiwa ha Bodo

2. (1) Hu khou thomiwa afha Bodo ine ya do divhiwa nga u pfi Pan South African Language Board.

(2) Bodo i do vha muthu nga mulayo (juristic person) nahone i do imelelwa nga mudzulatshidulo, kana muthusedza mudzulatshidulo, kana nga munwe na munwe wa mirado o rumelwaho nga Bodo nga u angaredza kana u itela mushumo wo bulwaho.

Ndivho dza Bodo

3. Bodo i do vha na ndivho dzi tevhelaho:

(a) U tutuwedza thonifho ya, na u vhona uri huna u bveledzwa ha mitheo i tevhelaho yo bulwaho kha khethekanyo ya 3(9) ya Ndayotewa:

(i) U bveledzwa ha maitele a u bveledzisa phanda na u tutuwedzwa ha tshumiso na vhudiphini nga nyambo dza muvhuso dza Afrika Tshipembe nga ndila yo edahaho;

(ii) u engedzedzwa ha idzo pfanelo dzine dza kwama nyambo na tshiimo tsha nyambo dze, nga tshifhinga tsha u thoma u shuma ha Ndayotewa dza vha dzo tendelwa u shuma kha madzingu o bulwaho fhedzi;

(iii) u thivhelwa ha u shumiswa ha luambo lunwe na lunwe luno shumiswa kha u vhaisa, u kwanyeledza kana u fhandekanya;

(iv) u tutuwedzwa ha tshumiso ya nyambo nnzhi khathihi na u bveledzwa ha tshomedzo dza u shandulela kana u thirantsileitha;

(v) u kombetshedzwa ha thonifho ya nyambo dzine dza shumiswa kha Riphabuliki nga nndani ha nyambo dza muvhuso, khathihi na u tutuwedzwa ha u shumiswa hadzo fhethu ho teaho; na

(vi) u sa fhungudzwa ha pfanelo dzi kwamaho nyambo na tshiimo nyambo dzine dza khou shuma nga tshifhinga tsha u thoma u shuma ha Ndayotewa;

(b) Bodo i do vha na ndivho dza u bveledzisa phanda nyambo dza muvhuso dza Afrika Tshipembe;

(c) Bodo i do vha na ndivho dza u tutuwedza thonifho na u bveledzisa phanda dzinwe nyambo dzine dza shumiswa nga vhapo vha Afrika Tshipembe, khathihi na nyambo dzine dza shumiselwa zwa vhurabeli;

Venda

(d) Bodo i do vha na ndivho dza u tutuwedza ndivho na thonifho ya dzinwe dziphurovishini dza Mitheo ya Ndayotewa yo dzheniswaho kha Ndayotewa ine ya shumana na zwa dzinyambo;

(e) u tutuwedzwa ha tshumiso ya nyambo nnzhi nga u angaredza; na

(f) u tutuwedzwa ha tshumiso ya tshomedzo dza zwa nyambo dza Afrika Tshipembe.

Vhudilangi na u sa dzhia matungo ha Bodo

4. (1) Bodo, mirado ya Bodo, na vhashumi vha Bodo vha do ita mishumo yavho nga ndila i sa dzihiiho matungo nahone ya vhudilangi, khathihi na u ita, u bveledza mishumo na u shumisa maanda avho nga thembo, nahone vha sa shavhi tshithu, vhasa kana, u shumela vhatshu nga ndila i sa fani kana vha sina luvhengela mbiluni, vha tshi ita hezwi zwothe vhatshi tevhela Ndayotewa kana hoyu Mulayo wa Phalamennde vhana vhudifhinduleli kha Phalamennde.

(2) A huna tshivhumbeo tsha muvhuso, kana murado, kana mushumeli wa tshivhumbeo tsha muvhuso kana muthu munwe na munwe ane a do thithisa Bodo, murado munwe na munwe wayo kana muthu o vheiwaho nga fhasi ha khethekanyo 10 kha u ita na u bveledza mishumo ya Bodo, kana u shumisa maanda awe.

(3) Zwivhumbeo zwothe zwa muvhuso zwido nea Bodo thuso ine ya nga todea u itela u tsireledza vhudilangi, u sa dzhia matungo, tshirunzi, na u bveledza mishumo u vhonealaho nga Bodo kha u bveledzwa ha mishumo na u shumisa maanda nga Bodo.

(4) A huna murado wa Bodo kana mushumi wa Bodo ane a do ita thodisiso malugana na uyu Mulayo kana a nea thuso kha Bodo malugana na ndavha ine uyo muthu a vha na dzangalelo nga zwamasheleni kana na zwinwe zwine zwa nga muthivhela u ita, u bveledza mishumo kana u shumisa maanda awe nga ndila ya u sa dzhia matungo nahone ya vhudi.

(5) Arali murado munwe na munwe kana mushumi munwe na munwe wa Bodo a tshi nga balelwa nga u sumbedza lutamo kana dzangalelo sa zwe zwa buliswa zwone kha khethekanyo thukhu ya (4), Bodo i nga dzhia vhukando vhune ya vhona ho tea u itela uri huvhe na thodisiso ya vhudi i songo dzhiaho matungo.

Kudzudzanyele kwa Bodo

5. (1)(a) Sinethe, nga murahu ha musi yo tevhela zwiga zwo twaho kha khethekanyo thukhu ya (3), i do vhea mirado i tevhelaho kha Bodo:

(i) vhatshu vhana vhane vha do tendeliwa sa vhashumeli vha zwa dzinyambo vhane khavho:

(aa) muthihi a do vha mudologi;

(bb) muthihi a do vha muthirantsileitha kana mushanduleli;

(cc) muthihi a do vha *mu-terminologist* kana *mu-lexicographer*; na

(dd) muthihi a do vha mudededzi wa nyambo, kana mudededzi wa zwa u nwala kana u vhala;

(ii) vhatshu vhararu vhane vhado vha vhapulani vha zwa dzinyambo;

(iii) vhanwe vhatshu vhatanu vhane vhado vha na ndivho ya tshipeshala kha ndavha dza dzinyambo Afrika Tshipembe; na

(iv) muthu muthihi ane ado vha mudivhi wa milayo are na ndivho ya tshipeshala malugana na zwa vhusimamilayo kha zwa dzinyambo.

(b) Muofisiri muhulwane wa ekizekithivu u do vha murado wa Bodo nga nthani ha tshiimo tshawe nahone anga dzhenelela kha mitangano ya Bodo a dovha a vha na pfanelo khathihi na mishumo i linganaho na ya minwe mirado ya Bodo, fhedzi hanga vhi na pfanelo dza u voutha.

Venda

(2) Mirado ya Bodo i do-

- (a) vha vhathu vho teaho nahone vho fanelwaho nga ofisi ye a i fara;
- (b) vha vhadzulapo vha Afrika Tshipembe;
- (c) imelela vhadzulapo vha Afrika Tshipembe nga ndila i sumbedzaho u fhambanana havho;
- (d) tikedza mitheo ya tshumiso ya nyambo nnzhi.

(3) Sinethe i do vhea mirado kha Bodo malugana na maitele a tevhelaho:

(a) (i) Sinethe i do vhea komiti ya tshifhinga nyana yo vhumwaho nga mirado ya Sinethe i siho fhasi ha tahe ine ya do vhidza u nangiwa ha vhathu u bva kha lushaka u itela uri vha vheiwwe kha Bodo.

(ii) Phurovintsi inwe na inwe na dzangano linwe na linwe lo imelelwaho kha Sinethe li do vha na vhuimeleli kha komiti iyo.

(iii) Dzangano linwe na linwe lo imelelwaho kha Asembuli ya Shango (National Assembly) linga nanga murado walo muthihi are kha Asembuli ya Shango uri a vhe murado wa komiti iyo.

(b) Iyo komiti yo bulwaho, nga ndila ya thendelano nga vhathu vhothe ido-

(i) nwala mutevhe mutuku wa vhonkhetheni malugana na dziphurovishini dza khethekanyo thukhu ya (1)(a) na (2): Tenda mutevhe mutuku wa vhonkhetheni vha sa fhiri 52 u tshi do nwaliwa musi Bodo i tshi vhumbiwa lwa u tou thoma;

(ii) i do vhone kana u vhudzisa vhonkhetheni vhare kha mutevhe mutuku nga ndila yo vuleaho nahone zwi tshi vhone nga lushaka; na

(iii) u rumela mutevhe mutuku wa u fhedza kha Sinethe malugana na dziphurovishini dza khethekanyo thukhu dza (1)(a) na (2): Tenda mutevhe wa u fhedza u re na madzina vhonkhetheni a sa fhiri 26 u tshi do nwaliwa musi Bodo i tshi vhumbiwa lwa u tou thoma.

(c) Sinethe i do vhea malugana na khethekanyo thukhu (1)(a) sa mirado ya Bodo, muthu o tendelwaho nga Sinethe nga thendelano yo dzhiwaho nga vhumzhi ha mirado yayo ine ya si vhe nga fhasi ha phesente dza 75%, ya mirado ire hone nahone ino khou voutha, u bva kha mutevhe mutuku wo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya 93)(b)(iii).

(4) Sinethe i nga fhelisa u vha murado ha muthu munwe na unwe o vheiwaho malugana na iyi khethekanyo-

(a) arali yo fushea uri muthu uyo ha tsha yelana na thodea inwe na inwe ire kha khethekanyo thukhu ya (2);

(b) arali uyo muthu a tshi nga humbela Sinethe nga lunwalo uri i fhelise u vheiwahawe; kana

(c) musi uyo muthu a songo dzhenelela kha mitangano mivhili ya Bodo nga u tevhkana hayo musi a songo newa thendelo nga Bodo.

(5) Murado munwe a munwe wa Bodo u do vheiwah tshifhinga tshi linganaho minwaha mitanu nahone musi itsho tshifhinga tshi tshi fhela anga kona u vheiwah hafhu kha themu i tevhelaho nthihi fhedzi.

(6) Arali ofisi ya murado munwe na munwe wa Bodo i tshi nga tahela u vha na muthu musi tshifhinga tshi sa athu u fhela tshe avha o vhetshelwa tshone, Sinethe, yo tevhela phurovishini dza khethekanyo thukhu ya (1)(a), i do vhea munwe muthu uri a fare vhuimo kha tshifhinga tsho salaho tsha themu ya uyo muthu o bvaho tshiduloni.

(7) Sinethe i do bvisa ndivhadzo kha gurannda ya muvhuso (*gazette*) malugana na u vheiwah ha murado munwe na munwe wa Bodo, khathihi na duvha la u vheiwahawe, nahone, malugana na murado wo vheiwaho u itela u dadza thahelelo kha Bodo zwo diswa nga u tuwa ha murado, i do divhadza tshifhinga tshe uyo muthu a vhetshelwa tshone.

Mudzulatshidulo na muthusa mudzulatshidulo

Venda

6. (1) Mirado ya Bodo, kha mutangano wa Bodo wa u thoma wo tshimbidzwa nga Muhatuli Muhulwane, i do khetha muthihi wa mirado yayo uri avhe ene mudzulatshidulo wa Bodo khathihi na munwe uri avhe muthusa mudzulatshidulo wa Bodo ane a do shuma sa mudzulatshidulo arali mudzulatshidulo a siho, kana a sa koni u vha mudzulatshidulo nga itsho tshifhinga:

(2) Mudzulatshidulo wa u thoma, na muthusa mudzulatshidulo wa u thoma vhado fara poso tshifhinga tshisa fhiri minwaha mivhili, hune nga murahu ha do fariwa khetho nwaha munwe na munwe: Tenda uyo mudzulatshidulo na muthusa mudzulatshidulo vha tshi nga kona u khethiwa hafhu luthihi kha themu i tevhelaho i sa fhiri nwaha muthihi.

(3) Muthusa mudzulatshidulo, musi a tshi khou shuma sa mudzulatshidulo, sa zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo thukhu ya (1), u do vha na maanda khathihi na u kona u ita mishumo ya mudzulatshidulo.

(4) Ofisi ya mudzulatshidulo kana ya muthusa-mudzulatshidulo i do tutshelwa-

(a) musi tshifhinga tsha mufari wa tshidulo tsha mudzulatshidulo kana tsha muthusa mudzulatshidulo tsho twaho tshi tshi fhela;

(b) musi mufari wa tshidulo sa mudzulatshidulo kana muthusa mudzulatshidulo a tshi nga tutshela mushumo o nea lunwalo;

(c) musi mufari wa vhuimo a tshi guma u vha murado wa Bodo;

(d) musi huna tendelano malugana na izwo nga Bodo; kana

(e) musi mufari wa vhuimo a tshi lovha kana muhumbulo wawe u tshi nga dzhiwa sa u sa tsha shumaho nga khothe ya mulayo;

5. Khetho dza mudzulatshidulo muswa, kana muthusa mudzulatshidulo, u ya nga hune zwa nga vha zwi ngaho, malugana na thahelero tshiduloni zwo itiswa uya nga zwe zwa sumbedziswa zwone kha phara ya (a), (b), (c), (d) na (e), dzi do rangwa phanda nga Muofisiri muhulwane.

Mitangano na madzulo a Bodo

7. (1) Bodo i do dzula tshifhinga tshi siho fhasi ha luna nga nwaha u ya nga kotara nga kotara.

(2) Dzulo la Bodo lido vha Pretoria, nahone mitangano ya Bodo i do fariwa nga tshifhinga na fhethu ho twaho nga Bodo, nahone i do tshimbidzwa nga mudzulatshidulo.

(3) Bodo i nga thoma zwidulo zwine ya vhona zwo tea u itela uri i kone u ita, u bveledza mishumo yayo na u shumisa maanda ayo e ya newa nga Ndayotewa, nga uyu Mulayo kana mulayo munwe na munwe.

(4) Mudzulatshidulo wa Bodo anga vhidza mutangano wa tshipeshala wa Bodo tshifhinga tshinwe na tshinwe, une wa do fariwa nga tshifhinga na fhethu hune a do hu ta, nahone, musi o wana khumbelo yo tou nwaliwaho i bvaho kha mirado i siho fhasi ha miraru, u do vhidza mutangano wa tshipeshala une wa do fariwa nga duvha na fhethu hune a do hu ta, hu sa athu u fhela maduvha a 30 u bva musi o wana iyo khumbelo.

(5) Mirado ya sumbe ya Bodo yo vheiwaho u ya nga khethekanyo ya 5(1)(a) i do ita khoramu ya mutangano munwe na munwe wa Bodo.

(6) Bodo i do shuma nga ndila ine ya tangedza muya wa u wana thendelano nga vhathu vhothe, une wa vha muya wa mutalukanyo wa tshumiso ya nyambo nnzhi sa zwe zwa dzheniswa kha Ndayotewa.

(7) Arali Bodo i tshi nga balelwa nga u wana thendelano ya vhathu vhothe, u voutha kha mutangano munwe na munwe wa Bodo zwi do itwa nga u imisa zwanda, nahone phetho ya mbili/tsha-raru tsha mirado ya Bodo ire hone kha uyo mutangano i do vha phetho ya Bodo.

Venda

(8) A huna phetho yo dzhiwaho kana mushumo wo itwaho nga fhasi ha ndangulo ya Bodo une wado pfi a u shumi, fhedzi nga nthani ha thahalelo ya tshifhinga nyana kha Bodo, arali iyo phetho yo dzhiwa kana uyo mushumo wo itwa kana u tendelwa nga mutangano wa Bodo wo vhidzwaho malugana na iyi khethekanyo.

(9) Bodo i nga ita milayo malugana na kutshimbidzele kwa mitangano yayo.

Maanda na mishumo ya Bodo

8. (1) Bodo, nga nthu ha maanda na mishumo ye ya hwedzwa kana u newa nga mulayo -

(a) I do ita themendelo malugana na vhusimamilayo huno khou bveledzwa, ndowelo na mutheo u no kwama zwa dzinyambo malugana na tshanduko inwe na inwe, zwire hone kha tshipida tshinwe na tshinwe tsha muvhuso, kana u riphiliwa hunwe na hunwe kana u imelwa hunwe na hunwe ha vhusimamilayo, ndowelo kana mutheo;

(b) I nga humbela tshivhumbeo tshinwe na tshinwe tsha muvhuso uri tshi i nee ndivho malugana na vhusimamilayo vhunwe na vhunwe, vhukando ha ndangulo kana ha tshumelo ho tendelwaho ngayo vhune ha kwama zwa mutheo wa dzinyambo kana tshumiso ya nyambo;

(c) I nga eletshedza tshivhumbeo tshinwe na tshinwe tsha muvhuso malugana na u bveledzwa ha vhusimamilayo, mutheo kana ndowelo zwine zwa kwama zwa dzinyambo;

(d) I nga langa u tevhelwa ha ngeletshedzo yo newaho malugana na pharagirafu ya (c);

(e) I do ita themendelo kha tshivhumbeo tsha muvhuso kha zwipida zwothe zwa muvhuso hune ya vhona u ita nga u ralo zwi tshi eletshedzea kha u tendelaniwa kha vhukando ha u tutuwedza ndowelo ya u shumisa nyambo nnzhi ho tevhelwa Ndayotewa;

(f) I do tutuwedza vhukuma ndivho ya mutheo wa tshumiso ya nyambo nnzhi sa tshomedzo ya shango nga u bveledzisa phanda, u ita, na u langula khonadzeo ya u dzhenelela, ndivho, na dziphurogireme dza u ita mushumo;

(g) I do tutuwedza vhukuma mvelaphanda ya nyambo dze dzavha dzo kwanyeledzwa kale nga u-

(i) bveledzisa phanda, u ita, na u langula khonadzeo ya u dzhenelela, ndivho, na dziphurogireme dza u ita mushumo; na

(ii) u ita ngudo u itela ripoto kha, kana dzi yelanaho na mvelaphanda ya dzinyambo sa zwine ya do vhona zwo tea kha u bveledza mishumo yayo na u ita mishumo yayo;

(h) Malugana na ndingano, tshomedzo dza u andadza dzinyambo, i do u sumbedza ndila kha, na u langa-

(i) zwitandadi zwino khou shuma zwo twaho nga Bodo zwa tshumelo iyo sa zwe zwa vhewa nga Bodo; na

(ii) u bveledzwa ha idzo tshumelo;

(i) I nga kona u ita thodisiso kha mishumo yayo, kana musi yo wana mbilaelo yo tou nwaliwaho, u pomokwa ha u thithisa pfanelo ya luambo, mutheo wa luambo, kana tshumiso ya luambo malugana na khethekanyo 11;

(j) Malugana na dziphurovishini dza Ndayotewa na Mitheo ino kwama ndavha dza dzinyambo nga u angaredza, na kha khethekanyo 3(9) ya Ndayotewa, I nga -

(i) langa u tevhelwa ha dziphurovishini dza Ndayotewa malugana na tshumiso ya nyambo;

(ii) Bodo i do langa zwire ngomu na u tevhelwa ha vhusimamilayo vhure hone na vhuswa, ndowelo, na mitheo ine ya kwama ndavha dza zwa dzinyambo, kha tshipida tshinwe na tshinwe tsha muvhuso;

(iii) Bodo i do thusa kha u langa u thomiwa ha dziphurogireme na mitheo yo livhiswaho kha u kombetshedza u shumiswa ha nyambo nga ndila i edanaho, na u thonifiwa ha nyambo dza muvhuso musi i tshi khou dzhia vhukando ha uri vhadzulapo vhane vha humisa nyambo dzo

Venda

bulwaho kha khethekanyo ya 3(10)(9c) ya Ndayotewa vhana tshifhinga tsha u kona u shumisa nyambo dzavho fhethu ho teaho;

(iv) u itela khethekanyo iyi thukhu, hune zwa tea, Bodo i do ita uri huvhe na tshelede nga itsho tshifhinga nahone ho tevhelwa zwine zwa do twa nga Bodo tshifhinga tshothe;

(k) I nga thoma, u nwala na u vhea *databases* zwi tshi katela, fhedzi zwi sa thivheli *databases*, ya-

(i) vhukando hothe ha vhusimamilayo (zwi tshi katela dziphurovishini dza Ndayotewa) vhune ha kwama zwa tshumiso ya nyambo;

(ii) mutheo munwe na munwe na ndowelo ya inisititushini kana tshivhumbeo tsha muvhuso zwine zwa kwama ndavha dza dzinyambo

(2) Bodo i nga -

(a) ita ngudo na risetshe zwo livhiswaho kha-

(i) tutuwedza thonifho ya nyambo dza muvhuso dza Riphabuliki dzo bulwaho kha khethekanyo 3(1) ya Ndayotewa, khathihi na tshumiso na vhudiphini hadzo nga ndila i edanaho;

(ii) ita ngudo na risetshe zwo livhisaho kha u tutuwedza thonifho ya nyambo dzo bulwaho kha khethekanyo 3(10)(c) ya Ndayotewa;

(iii) ita ngudo na risetshe zwo livhisaho kha u aluswa ha nyambo dza Afrika Tshipembe dze dzavha dzo kwanyeledziwa kale;

(iv) ngudo na risetshe zwo livhisaho kha u sa tsitselwa fhasi ha pfanelo dzi yelanaho na nyambo na tshiimo tsha dzinyambo dzine dza khou shuma nga tshifhinga tsha u thoma u shuma ha iyi Ndayotewa;

(v) ita ngudo na risetshe zwo livhisaho kha u tutuwedzwa ha tshumiso ya nyambo nnzhi Afrika Tshipembe;

(vi) ngudo na risetshe zwo livhisaho kha u tutuwedzwa ha tshumiso ya tshomedzo dza nyambo dza Afrika Tshipembe; na

(vii) thivhelwa shumiswa ha luambo lunwe na lunwe lwa u tambudza na u kwanyeledzwa, kana u fhadekanya;

(b) Bodo i do eletshedza kha ndangulo ya kupulanele kwa zwa dzinyambo Afrika Tshipembe;

(c) Bodo i do langula tshumisano ya madzangano a u pulanela zwa dzinyambo a nda ha Afrika Tshipembe; na

(d) u ita uri huvhe na tshelede ya u itela iyi khethekanyo thukhu, kha tshifhinga na maitele ane Bodo ya do ta nga yone ine tshifhinga tshothe.

(3) Bodo i nga nea mushumo muthu munwe na munwe, kana tshigwada tsha vhathu, kana insititushini uri vha ite risetshe, na u bveledza phabulikhesheni vho imela Bodo nahone u itela izwo, Bodo i nga vhona uri huna tshelede ino fhiwa uyo muthu kana vhathu kana dzangano.

(4) U itela iyi khethekanyo, Bodo i do bvisa tshelede kana ya nea thuso kha muthu munwe na munwe kana tshigwada tsha vhathu.

(5) Bodo i do thoma, u todisisa kana ya ita uri hu todisisiwe kha tshipida tshinwe na tshinwe tsha vhusimamilayo ha muvhuso, mutheo na ndowelo i kwamaho zwa dzinyambo nga u angaredza khathihi na dziphurovishini dza Ndayotewa dzi kwamaho dzinyambo, ya rumela dzithemendelo dza izwo kha vhusimamilayo vhunwe na vhunwe kana tshivhumbeo tshinwe na tshinwe tsha muvhuso.

(6) Bodo i nga vhidza muthu munwe na munwe uri a nee vhutanzi khayoy khayo kana a bveledze dokhumennde inwe na inwe kana ndivho inwe na inwe kana zwothe zwine zwanga vha zwa vhuthogwa kha u ita mishumo yayo.

(7) Arali Bodo ya vhona zwo tea, i nga eletshedza muvhuso uri u bvise tshelede kana thuso kha vhathu, kana zwigwada zwa vhathu vho kwamiwaho vhukuma nga u thithiswa ha pfanelo

Venda

dzavho dza nyambo.

(8) Bodo, nga ndila yo bulwaho nga Bodo kha gurannda ya muvhuso na gurannda ya phurovintsi, i do thoma-

(a) komiti ya nyambo ya phurovintsi kha phurovintsi inwe na inwe ine ya do i eletshedza kha ndavha inwe na inwe, ya zwa dzinyambo ine ya kwama phurovintsi inwe na inwe kana tshipida tshayo hune ha sivhe na komiti ya phurovintsi kana hune komiti ire hone ya phurovintsi yavha na maanda kha luambo lwa muvhuso kha yeneyo phurovintsi: Tenda arali komiti ya nyambo ya phurovintsi i hone kha yeneyo phurovintsi, nahone iyo komiti uya nga muhumbulo wa Bodo, yo imelelwa nga dzinyambo dzine dza shumiswa kha iyo phurovintsi, iyo komiti i do dzhiwa sa musu yo thomiwa uya nga ha iyi khethekanyo thukhu, tenda i tshi do dzula yo imelelwa ngauralo;

(b) tshivhumbeo tsha nyambo ine ya do i eletshedza malugana na luambo lu kwameaho, luambo lwa tswayo, kana vhudavhidzani ha u tou ambedzana kana vhunwe vhudavhidzani arali iyo mbumbo isa iti mushumo wayo: Tenda arali itsho tshivhumbeo tshi hone, i tshi do dzhiwa sa musu yo thomiwa uya nga ha iyi khethekanyo thukhu.

(9) Bodo i nga tendela munwe na munwe wa mirado yayo uri a i imelele kha ndavha inwe na inwe.

(10) Bodo i nga -

(a) vhea komiti dzine dza katela muthihi kana u fhira wa mirado yayo khathihi na vhanwe vhathu vhane ya vhona vho tea kha u i eletshedza malugana na u ita nau bveledza mishumo yayo;

(b) rumela kana ya nea u bveledzwa ha mishumo yayo na u shumiswa ha maanda ayo kha komiti inwe na inwe, u ya nga hune ya vhona zwo tea;

(c) Bodo i do rumela mudzulatshidulo na muthusa mudzulatshidulo, arali i tshi vhona zwo tea, kha komiti inwe na inwe;

(d) Bodo i do toda ripoto uri i bveledzwe nga komiti inwe na inwe nga murahu ha u fhedza mishumo yayo ye ya newa nga fhasi ha (b).

(11) Bodo musu i tshi khou bveledza mishumo yayo na u shumisa maanda ayo i nga-

(a) ita milayo na u bvisa ndivhadzo; na u

(b) phabulisha milayo iyo na idzo ndivhadzo kha gurannda ya muvhuso na kha gurannda ya phurovintsi.

Vhushaka vhukati ha Bodo na tshivhumbeo tsha muvhuso, dzinwe insititushini, vhathu na zwigwada zwa vhathu

9. (1) Bodo ido tutuwedza tshumisano ya tsini vhukati hayo na tshivhumbeo tsha muvhuso kana muthu munwe na munwe, kana tshigwada tsha vhathu, kana insititushini inwe na inwe, dzine dza khou shela mulenzhe kha mvelaphanda na thuthuwedzo ya pfanelo dza nyambo.

(2) Bodo i nga kwamana na u shumisana na muthu munwe na munwe, kana tshigwada tsha vhathu vhane na ndivho ya tshipeshala, na tshenzhemo kha thaidzo dza zwa nyambo Afrika Tshipembe, kana vhane nga ndila inwe na inwe vhavha vha tshi khou shela mulenzhe kha mvelaphanda na u tutuwedzwa ha mitheo yo bulwaho kha khethekanyo 3 ya Ndayotewa.

(3) Bodo, musu i sa athu u phabulisha ripoto inwe na inwe, mawanwa, mihumbulo, ngeletshedzo kana themendelo, i do wana nyeletshedzo ya-

(a) komiti ya phurovintsi i kwameaho yo thomiwaho nga fhasi ha khethekanyo 8(8)(a);

(b) Bodo i do wana nyeletshedzo ya tshivhumbeo tshinwe na tshinwe tsha muvhuso malugana na ndavha ine ya kwama luambo lunwe a lunwe, mutheo wa nyambo kana ndowelo ine ya tevheleliwa, zwine zwa khou tevheleliwa kana zwo bveledzwaho nga yeneyo mbumbo ya

Venda

muvhuso;

(c) Bodo i do wana nyeletshedzo ya tshivhumbeo tshinwe na tshinwe tsha nyambo yo thomiwaho nga fhasi ha khethekanyo 8(8)(b); kana

(d) Bodo i do wana nyeletshedzo ya muthu munwe na munwe, tshigwada, tshivhumbeo tsha nyambo kana insititushini ine ya shelamulenzhe, kana ine yavha na lutamo kha u tutuwedzwa ha nyambo dza muvhuso dza Afrika Tshipembe, nga u tou ramba uri dzi bveledze mihumbulo, yo shumisa ndivhadzo kha gurannda ya muvhuso kana gurannda ya phurovintsi;

(4) Komiti, tshivhumbeo tsha muvhuso kana tshivhumbeo tsha nyambo zwo bulwaho kha phara (a), (b) na (c) zwitshi do kombetshedzea u nea ngeletshedzo iyo.

(5) Bodo i nga kwamana na muthu, tshivhumbeo, tshigwada kana insititushini nga nndani ha izwo zwo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (3).

U bveledzwa ha tshumelo dza Bodo

10. (1) Bodo, kha mutangano wayo wa u thoma u ya nga hune zwanga konadzea ngaho ubva afho, i do vhea mu-ofisiri muhulwane wa Bodo ane-

(a) muso o kwamana na Khomishini ya Tshumelo ya Muvhuso, khathihi na Minisita wa zwa Masheleni, u do thola vhashumi vhane a do vhona vha tshi todea u itela u mu thusa kha u ita mishumo yawe i yelanaho na mishumo ya Bodo;

(b) a do vha na vhudifhinduleli ha u langula na ndangulo ya tshumelo ya vhashumi vho tholiwaho nga fhasi ha pharagirafu ya (a), nahone u itela zwenezwo u do vha na vhudifhinduleli hawe kha Bodo;

(c) o tevhela Mulayo wa Exchequer Act, 1975 (Act No. 66 of 1975), a do-

(i) newa vhudifhinduleli ha u talutshedza nga ha tshumiso ya tshede ya muvhuso yo waniwaho kana yo badelwaho u bva kha akhaunthu ya Bodo;

(ii) ita uri huvhe na u akhunthiwa ho teaho khathihi na u vhona uri rekhodo dzo teaho dzia vheiwa;

(d) u do shumisa maanda na u bveledza mishumo khathihi na u ita mishumo ine a do i fhiwa nga Bodo tshifhinga tshothe, u itela u bveledzwa ha ndivho dza Bodo, nahone u itela zwenezwo u do vha na vhudifhinduleli kha Bodo.

(2) Dzirekhodo dzo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (1)(c)(ii) dzido odithiwa nga Muoditha Dzhenerala (Auditor-General).

(3) Tshumiso ya tshede malugana na ndavha dzo bulwaho kha uyu Mulayo wa Phalamennde, zwi do badelwa nga tshede yo bviswaho nga Phalamennde u itela izwo.

(4) Muofisiri muhulwane wa Bodo u do tholiwa uya nga maitele na thodea khathihi na u wana muholo, dzinwe mbadelo, na vhukhwine ha tshumelo, sa zwine Bodo ya do tisa zwone uya nga ndangulo dzo itwaho kha khethekanyo thukhu ya (7).

(5) Vhanwe vhashumi vha Bodo, vha do tholiwa uya nga maitele na thodea khathihi na u wana muholo, dzinwe mbadelo na vhukhwine ha tshumelo, sa zwine muofisiri muhulwane a do tisa zwone uya nga ndangulo dzo itwaho kha khethekanyo thukhu ya (7).

(6) Bodo, yo kwamana na Khomishini ya tshumelo dza Muvhuso, muso i tshi khou ita mishumo yayo na u shumisa maanda ayo malugana na uyu Mulayo, Ndayotewa na mulayo munwe na munwe, malugana na phurodzhekithi dzo teaho, i nga dzhena kha kontiraka ya itela u wana tshumelo vhatu vhare na ndivho ya zwa tekhniki, kana ndivho ya tshipeshala malugana na ndavha inwe na inwe i kwamaho mushumo wa Bodo, nahone, yo tendelana na Minisita wa zwa Masheleni, i do ta muholo na mbadelo ya vhuendi, zwiliwa, na zwinwevho, zwa uyo muthu.

(7) Muphuresidennde, nga murahu ha muso Bodo yo ita themendelo, na nga murahu ha u

Venda

kwamana na Khomishini ya Tshumelo dza Muvhuso, a nga ita ndangulo malugana na ndavha dzi tevhelaho dzi kwamaho vhashumi vha Bodo:

- (a) (i) phambano ya miholo na zwikalo zwa miholo zwo fhambananaho;
- (ii) thodea dza u tholwa, u phuromotiwa, u litshiswa mushumo, na vhukando ha vhudifari;
- (iii) u tendelwa ha dzikhwalfikhesheni dzo teaho na tshenzhemo u tholiwa kha poso dzo teaho;
- (iv) maitele tsedzuluso, khathihi na thodea kana maitele a u phuromota;
- (b) maanda, mishumo, vhudifari, khaidzo, iri dza u shuma, na livi, zwi tshi katela tshelede ya livi, khathihi na manwe maitele a mushumo;
- (c) u bveledzwa ha vhuimo musu hu tshi thomiwa Bodo;
- (d) u gudiswa ha vhashumi, zwi tshi katela na thuso ya masheleni a u guda;
- (e) khoudu kana ndila ya vhudifari ine ya do nwalwa nga vhashumi;
- (f) u newa ha thiransipoto ha muvhuso;
- (g) maitele na ndila ine mbadelo ya u shuma u fhira tshifhinga tsho twaho, na vhuendi, zwiliwa, zwa *climate*, zwa lokhala na dzinwe mbadelo dza badelwa ngaho;
- (h) maitele na ndila ine mbadelo ya u shuma u fhira tshifhinga tsho twaho, na vhuendi, zwiliwa, zwa *climate*, zwa lokhala na dzinwe mbadelo dza badelwa ngaho; hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 14, pfanelo dza zwa mulayo dza mushumi malugana na nyito yo bveledzwaho malugana na uyu Mulayo wa Phalamennde, kana mulayo munwe na munwe, khathihi na pfanelo dza mulayo dzi bvaho kha tshumiso ya thiransipoto ya muvhuso;
- (i) ndila na maitele ane mushumi a nga vhone mulandu wa u sa di fara zwavhudi, kana a lwala vhulwadze ha tshifhinga tshilapfu, kana a balelwa u ita mushumo wawe nga ndila i fushaho;
- (j) maitele a u shumana na dzimbilaelo na migwalabo nga vhashumi, khathihi na ndila ine na tshifhinga tshine muthu ane dzidokhumennde malugana na khumbelo na vhudavhidzani na uyo mushumi zwa do tea u bveledzwa;
- (k) u vha murado kana maitele a u vha murado wa gwama la phesheni, khathihi na mbadelo na pfanelo, vhukhwine, na mbofho kha mirado kana vhatu vhane vha wana thuso khavho malugana na gwama la phesheni;
- (l) u vha murado, kana maitele a u vha murado ya tshikimu tsha *medical aid* kana *medical aid society*, na ndila na maitele a tshelede ya u vha murado khathihi na dzinwe tshelede dzine dza tea u badelwa kana dzine dza khou kolodwa kana malugana na vhashumi kana vhatu vhane vha thuswa ngavho, kha tshikimu tsha *medical aid*, kana *medical aid scheme*, zwi nga bviswa kha miholo ya avho vhashumi uri zwi badelwe kha itsho tshikimu tsha *medical aid* kana *medical aid society*;
- (m) mbadelo kha, kana vhukhwine na mbofho kha vhashumi kana vhatu vhane vha wana thuso khavho malugana na itsho tshikimu tsha *medical aid* kana *medical aid society*;
- (n) ndavha inwe na inwe ine i songo fhambanaho na uyu Mulayo wa Phalamennde kana Ndayotewa, nahone ine ya todea u itela ndangulo ya maitele na thodea dza tshumelo ya vhashumi.
- (8) Ndangulo inwe na inwe ire nga fhasi ha iyi khethekanyo ine ya kwama tshumiso ya tshelede ya muvhuso i do itwa ho kwamiwa Minisita wa zwa Masheleni.
- (9) Musu hu tshi vhewa muthu malugana na iyi khethekanyo, Bodo i do toda u vhona uri vhashumi vha Bodo vho imelela lushaka lwothe lwa Afrika Tshipembe uya nga u fhambanana halwo.

Maitele a Bodo na vhulamuli, u farelana kana nyambedzano nga Bodo

Venda

11. (1) Muthu munwe na munwe ane a khou dishumela, kana tshigwada tsha vhathu kana tshivhumbeo tshino khou shumela mirado yayo kana mirado ya tshigwada tsha luambo, tshivhumbeo tsha muvhuso i nga bveledza mbilaelo kha Bodo, malugana na u pfukwa kana u toda u pfukwa ha pfanelo ya luambo, mutheo wa luambo kana ndowelo ya luambo.

(2) Mbilaelo i do vha yo tou u nwaliwaho nahone i do talutshedza-

(a) lutamo lwa muvhilaeli kha ndavha;

(b) (i) Mbilaelo i do talutshedza kuitele kwa pfanelo yo pfukiwaho kana ino khou todou pfukiwa; kana

(ii) zwiitisi zwine uyu muthu a vhona ngazwo uri hu tea uvha na thodisiso; na

(c) vhutanzi hothie vhune uyu muthu a vhu divha.

(3) Bodo i do nea thuso yo teaho u itela u bveledzwa ha mbilaelo hu sina mbadelo, nahone, hune zwa todea, i do thusa muvhilaeli uri a kone u tevhela thodea dzo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (2).

(4) Bodo nga yone ine, kana nga murahu ha musu yo wana mbilaelo, ido ita thodisiso ya u pfukwa ha pfanelo ya luambo, mutheo wa luambo kana ndowelo ya zwa luambo.

(5) (a) Bodo, nga murahu ha musu yo ita thodisiso ya u pfukwa ha pfanelo malugana na khethekanyo thukhu ya (4), nahone arali i tshi vhona uri huna mbuno kha u pomokwa uho, nga u lamula kana u vhuvelana kana nga nyambedzano, i do lwela u-

(i) thasulula na u fhelisa khudano; kana

(ii) u lulamisa nyito inwe na inwe kana thahelelo

zwo bvaho kha, kana zwi kwamaho u fhambana kana u dzheniswa kha vhusimamilayo, mutheo wa nyambo, kana ndowelo ya nyambo, kana u pfukiwa kana u toda u pfuka pfanelo ya luambo.

(b) Arali u lingedzwa hunwe na hunwe malugana na phara ya (a) zwa bala, nahone tenda Bodo i tshi nga vha i tshi khou vhona uri huna zwiitisi zwa khwine zwa u isa phanda na thodisiso, Bodo i do thusa muvhilaeli kana vhathu vho kwameaho uri vha kone u thusea nga-

(i) themendelo na u fhirisela ndavha kha tshivhumbeo tsha muvhuso he mbilaelo ya iswa hone;

(ii) u themendela uri mbumbo ya muvhuso i bwise tshelede kana i nee inwe thuso kha muvhilaeli hu tshi khou itelwa u lulamisa vhukhaki vhunwe na vhunwe;

(iii) u nea, nga u vhona hayo, tshelede kana u nea inwe thuso kha muvhilaeli u itela u lulamisa vhukhaki vhunwe na vhunwe; kana

(iv) u lugisela kana u nea tshelede, kana na inwe thuso kha muvhilaeli uri a kone u wana thuso, u bva kha tshivhumbeo tshinwe na tshinwe tsha muvhuso kana kotho ya mulayo.

(6) Bodo i do divhadza muvhilaeli nga ha phetho dzayo, nahone hune Bodo ya vha yo phetha uri a inga dzii vhukando, i do divhadza muvhilaeli ngaha zwiitisi zwa iyo phetho.

(7) Bodo i do phabulisha phetho dzayo malugana na khethekanyo ya 12(1).

Dziripoto

12. (1) (a) Bodo i do Bveledza ripoto dzayo, mawanwa, mihumbulo yayo ngeletshedzo na dzithemendelo kha tshitshavha nga u tou phabulisha kha gurannda ya muvhuso nga kotara, kana nga zwifhinga zwine Bodo ya vhona zwo tea, nahone malugana na ndavha dza zwa nyambo kha dziphurovintsi, i do phabulisha kha gurannda dza dziphurovintsi.

(b) Bodo, tshifhinga tshinwe na tshinwe, i nga bvisa ripoto ya i isa kha Phalamennde kana muvhuso wa phurovintsi uya nga hune ya vhona zwo tea.

(2) Ripoto dza Bodo dzido dzihelwa nthu nga Phalamennde ya shango, Khoro dza vhusimamilayo na Phalamennde dza dzi Phurovintsi kha zwipida zwothe zwa muvhuso, na

Venda

kha tshivhumbeo tsha muvhuso, dzinwe insititushini, vhathu na zwigwada zwa vhathu.

(3) Bodo i do bvisa nwaha munwe na munwe husa athu u fhira duvha la u thoma la Juni-

(a) ripoto yo dalaho kha Phalamennde, malugana na mishumo yayo ya nwaha wo fhiraho, u swika nga 31 Matshi; na

(b) ripoto yo dalaho kha muvhuso wa phurovintsi, malugana na mishumo yayo zwi tshi kwama ndavha dza nyambo kha phurovintsi yeneyo.

Miholo na mbadelo dza mirado ya Bodo

13. Murado wa Bodo kana komiti inwe na inwe yayo, u bva kha tshelede yo newaho nga Phalamennde u itela zwenezwo, u do badelwa muholo na mbadelo dzinwe vho malugana na tshumelo yawe kha Bodo, uya nga hune zwa do tiswa zwone nga Muphuresidennde o kwamana na Khabinethe na Minisita wa zwa Masheleni.

U vhona mulandu Bodo

14. (1) Mulayo wa *State Liability Act, 1957* (Act No. 20 of 1957), u do shuma nga u tevhekana hawo malugana na Bodo nahone u sumba hunwe na hunwe kha uyo Mulayo kha "Minisita wa dipathimennde i kwameaho" zwi do dzhiwa sa u sumba kha Bodo.

(2) Mirado ya Bodo a i nga vhone mulandu nga yone ine malugana na tshinwe na tshinwe tshine tsha nga vha tsho nwaliwa kha ripoto, mawanwa, muhumbulo, ngeletshedzo, kana themendelo zwo bveledzwaho nga muya wavhudi, zwa iswa kha Phalamennde, kana muvhuso munwe na munwe wa phurovintsi kana zwa divhadzwa uya nga uyo Mulayo kana Ndayotewa.

Thoho thukhu na u thoma

15. Mulayo uyu wa Phalamennde u do vhidzwa u pfi ndi *Pan South African Language Board (Bodo ya Dzinyambo dza Afrika Tshipembe) Act, 1995*.

1995-08-17

Xhosa

UMTHETHO OYILWAYO

Ukulungisela ukwamkelwa, ukufezekiswa, nokuqhubeka kokuthethwa kweelwimi zonke zase Mzantsi Afrika, ukulungiselelwa kweezolwimi bezikade zingahoywangwa, ukwakhiwa kwe-Bhodi Yeelwimi zase Mzantsi Afrika, nokulungiselela imibandela enxulumene neelwimi.

INTSHAYELELO

NANJENGOKO uMgaqo-siseko wase Mzantsi Afrika, 1993 (Act No 200 of 1993) ulungiselela ukwamkelwa kwenqobo yokuthethwa kweelwimi ezininzi;

FUTHI ukulungiselelwa kwamanyathelo enzelwe ukuhlonitshwa, ukukhuselwa ngokwaneleyo, nokuqhubela phambili ukusetyenziswa kweelwimi eburhulumenteni base Mzantsi Afrika, kwakhona nokulungiselwa kweezolwimi bezikade zingasetyenziswa eburhulumenteni base Mzantsi Afrika, ngenjongo yokuphakamisa ukusetyenziswa kweelwimi ngokupheleleyo nangokulinganayo nangokufanayo nokuhlonithwa kwezinye iilwimi zase Mzantsi Afrika ezisetyenziselwa ukuqhagamshelana nokukhonza:

NGAKO OKO KE NGOKU, umthetho uyakwenziwa yiPalamente yase Mzantsi Afrika ngoluhlobo lulandelayo:-

Iinkcazelo

1. Kuwo lo mthetho, ngaphandle kokuba isiqulatho sichaza ngenye indlela-

"IBhodi" ithetha ibhodi yeelwimi zase Mzantsi Afrika eyakhiwe ngecandelo 2;

"UMgaqo-siseko" uthetha uMgaqo-siseko weRiphabliki yase Mzantsi Afrika, ka 1993 (Act No. 200 of 1993)

"Igosa eliyintloko yolawulo" kuthetha elogosa liyintloko yeBhodi linyulwe ngokulungiselwa licandelo 10 (1);

"Umntu ongumsebenzi wolwimi owamkelekileyo" kuthetha umntu onamava amaninzi nokuqeqeshwa ekutolikeneni nasekuguquleni iilwimi okanye isigama, okanye ukubhalwa kweencwadi echaza amagama, okanye ukufundisa ukubhala nokufunda okanye ukufundisa iilwimi;

"Umcebi wolwimi" kuthetha umntu onoqeqesho ekulawulweni kwe- mibandela yepolisi yeelwimi kumngangatho wewonga nokucebisa ingqokelela yezibhalo, namava athe kratya njengomcebi wolwimi, kubandakanya ingcali ye sosiyoloji yeelwimi;

"Ingcali ye-sosiyoloji yeelwimi" kuthetha umntu onoqeqesho kwiilwimi okanye intlalo, ezopolitiko, kunye nemibandela yemfundo yokwalamana kolwimi noluntu;

"Isebe loburhulumente" lithetha isebe loburhulumente ngolohlobo luchazwe kwicandelo 233 (1) soMgaqo-siseko;

"Igazethi yeProvinsi" mayelana ne Provinsi kuthetha igazethi yorhulumente weprovinsi;

Xhosa

"Ubukho" kuthetha ubukho phambi kokuqala ukusetyenziswa koMgaqo- siseko okanye loMthetho wePalamente okanye nakweliphi na ithuba;

"Ukumiselwa" kuthetha ukumiselwa ngulo mthetho wePalamente okanye ngaphantsi kwalo mthetho

"lo mthetho wePalamente" uhlunganisa nemigaqo eyenziweyo kunye nezaziso ezikhutshwe phantsi kwamacandelo 7(9), 8(8) kunye no (11) kunye no 9(3) (d).

Ukwakhiwa kweBhodi

2. (1) Kwakhiwa ibhodi ezakwaziwa njenge Pan South African Language Board (IBhodi yokuJongana neeLwimi zaseMzantsi Afrika).

(2) IBhodi izakuba ngumntu osemthethweni (juristic person) kwaye iyakumelwa ngusihlalo okanye usekela-sihlalo, okanye naliphina ilungu lebhodi elikhethwe yiBhodi jikelele okanye elikhethelwe umsebenzi othile.

Iinjongo zeBhodi

3. IBhodi iyakuba nale misebenzi ilandelayo:

(a) Ukuphakamisa intlonipho nokuqinisekisa ukufezekiswa kwezinqobo zilandelayo ekubhekiswe kuzo kwicandelo 3(9) loMgaqo- siseko, elimi ngoluhlobo-

(i) Ukwenziwa kweemeko zokuphuhlisa nokuphakamisa ukusetyenziswa nokonwatyelwa kwazo zonke iilwimi ezisetyenziswa eburhulumenteni baseMzantsi Afrika;

(ii) Ukongezwa kwalo malungelo amayela newonga leelwimi abekade ephelele kwiindawo ezithile phambi kokuqala ukusebenza kwalo Mgaqo-siseko;

(iii) Ukunqanda kokusetyenziswa kwalo naliphina ulwimi ngenjongo yokuxhaphaza, ukucinezela abanye nokwahlula abantu;

(iv) Ukuphakanyiswa kokusetyenziswa kweelwimi ezahlukeneyo nokunikezelwa kwezinto zokunceda ekuguqulweni kweelwimi;

(v) Ukunikezelwa kwentlonipho kwezolwimi zithethwayo eMzantsi Afrika ngaphandle kwezo zisetyenziswa eburhulumenteni, nokukhuthaza ukusetyenziswa kwazo kwiimeko ezifaneleyo;

(vi) Ukungasuswa kwamalungelo ayelelene neelwimi kwakunye newonga leelwimi ebelikhona ekuqaleni kokusebenza kwalo Mgaqo-siseko;

(b) Ukuqhubeka nokuphuhlisa kweelwimi ezisetyenziswa eburhulumenteni baseMzantsi Afrika

(c) Ukuphakamisa ukuhlonitshwa nokuphuhlisa kwezinye iilwimi ezisetyenziswa ngabantu base Mzantsi Afrika kwakunye nezolwimi zisetyenziselwa ukukhonza;

(d) Ukunika ulwazi, nentlonipho kweminye imiqathango yenqobo zomgaqo- siseko eziqulathwe kuMgaqo-siseko eziyongene ngqo okanye ngokungekho ngqo nemiba yeelwimi;

(e) Ukuqhubela phambili ukusetyenziswa kweelwimi ezahlukeneyo jikelele kunye;

(f) Ukuqhubela phambili ukusetyenziswa kobutyebi beelwimi zaseMzantsi Afrika.

Xhosa

Ukuzimela nokungakhethi cala kweBhodi

4. (1) IBhodi, amalungu eBhodi kwakunye namagosa eBhodi ayakusebenza ngokuzimeleyo nokungakhethi cala ukuze basebenzise amagunya abo, imisebenzi ngokuthembekileyo nangaphandle koloyiko, ngokungakhethiyo nangokungathambekeli kwicala elithile, okanye ukudlela indlala, kuphela ngendlela ehambisana noMgaqo-siseko nalo Mthetho wePalamente, nokunika ingxelo ePalamente.

(2) Akukho sebe loburhulumente okanye ilungu lesebe okanye umqeshwa wesebe loburhulumente okanye nawuphina umntu oyakuphazamisana, okanye athintele iBhodi okanye ilungu layo okanye nawuphina umntu otyunjwe ngokwecandelo 10 ekusebenziseni amagunya obulungu nemisebenzi yeBhodi.

(3) Onke amasebe oburhulumente ayakuthi anike iBhodi oloncedo lungathi lufuneke ukukhusela ukuzimela kweBhodi, ukungakhethi cala, isidima nokusebenza ngokuvakalayo, ekusebenziseni amagunya eBhodi nasekwenzeni imisebenzi ye-Bhodi.

(4) Akukho lungu leBhodi okanye ilungu lesitafu seBhodi eliyakwenza uphando okanye anike uncedo kuphando malunga nombala ongathi ube nengeniso kuye, okanye ngezinye iinjongo ezingathi zimnqande ekusebenziseni amagunya, ukwenza imisebenzi ngendlela engakhethi cala.

(5) Ukuba naliphina ilungu leBhodi okanye naliphina ilungu lesitafu seBhodi alikwazi ukuveza umbala ekucingwa ngayo kwicandelwana (4) iBhodi ingathatha loo manyathelo icinga ukuba afanelekile ukuqinisekisa ukungakhethi cala, nokungathambekeli kwicala elithile nophando olufanelekileyo.

Ukwakhiwa kweBhodi

5. (1)(a) ISineyithi, emva kokulandela lo migaqo ibekiweyo kwicandelwana (3) iyakuthi yonyule lamalungu alandelayo ukuba babengamalungu eBhodi:

(i) Abantu abane abaziwayo ukuba bangabasebenzi bolwimi;

(aa) omnye uyakuba yitoliki

(bb) omnye uyakuba ngumguquli wolwimi;

(cc) omnye uyakuba yingcali yesigama (terminologist) okanye umntu obhala idikshinari (lexicographer);

(dd) omnye uyakuba yititshala efundisa ukubhala nokufunda;

(ii) abantu abathathu abayakuba ngabacebi bolwimi;

(iii) Abanye abantu abahlanu ekuyakufuneka ukuba babe nolwazi olulodwa ngemibandela edibene neelwimi eMzantsi Afrika; kunye

(iv) nomntu omnye oyingcaphephe kwezomthetho ukuze ke abe nolwazi olunzulu ngomthetho weelwimi.

(b) Igosa eliyintloko (executive officer) liyakuba lilungu leBhodi ngenxa yesikhundla kwaye lingakuthatha inxaxheba kwiingxoxo zeBhodi futhi liyakuba namagunya nemisebenzi njengamanye amalungu eBhodi kodwa alisayi kuba nalungelo lokuvota.

(2) Amalungu eBhodi ayakuba-

(a) Ngabantu abalungele ukuba kwezo zikhundla bazibambileyo

(b) Babe ngabahlali base Mzantsi Afrika;

(c) Bamele uluntu olwahlukeneyo lwaseMzantsi Afrika;

(d) Babe ngabaxhasi benqobo yokuthethwa nokusetyenziswa kweelwimi ezahlukeneyo.

(3) ISineyithi iyakuthi yonyule ilungu nanjengoko kulungiselelwe kwicandelwana (1)(a)

Xhosa

ngokuhambisana nale miqathango ilandelayo

(a)(i) ISineyithi iyakonyula ikomiti yexeshana eyakuba namalungu asithoba ubuncinane, ukuze le komiti yenze izimemo kuluntu ngokubanzi malunga nokonyula amalungu aleBhodi.

(ii) I-Provinsi nganye neqela lopolitiko ngalinye kulawo anabameli kwiSineyithi bayakumelwa kule komiti.

(iii) Ilelo iqela lopolitiko elimelweyo kwiNdlu yoWiso -Mthetho (Nat Ass) liyakukhupha ilungu elinye leNdlu yoWiso -Mthetho ukuba lonyulwe njengelungu lalo komiti

(b) Le komiti kuthethwa ngayo iyakuthi ibenendlela ethile yokufuna ukuvumelana-

(i) Iyakwenza uluhlu lwabantu malunga nokwakhiwa kwaleBhodi nanjengoko kulungiselelwe kumacandelwana 1(a) no (2) Ukuba ngaba uluhlu lwamagama abantu alukho ngaphezulukwama 52 luhlanganisiwe ngexesha lokonyula amalungu okuqala eBhodi;

(ii) Ukudlana indlebe ngendlela eselubala nesesidlangalaleni nabo bakuluhlu lokuba ngamalungu aleBhodi; futhi

(iii) Ukunikezela ngoluhlu lokugqibela labo bafuna ukuba ngamalungu aleBhodi, kwiSineyithi ngenjongo yokwakha leBhodi nanjengoko kulungiselelwe kumacandelwana (1) (a) no (2): Xa ngaba ololuhlu lokugqibela lunamagama angekho ngaphezulu kwama 26, luhlanganisiwe ngexesha konyulwa amalungu okuqala ale Bhodi.

(c) ISineyithi iyakonyula ngokwecandelwana (1) (a) njengelungu leBhodi kwabo amagama abo akhona kuluhlu lokugqibela ekubhekiswe kulo kwicandelwana (3)(b) (iii) umntu ovunyiweyo yiSineyithi ngokwesigqibo esamkelwe sisininzi esingama 75 % pesenti samalungu akhoyo navotayo.

(4) ISineyithi inganqumamisa indlela angathi nawuphina umntu anyulwe ngayo ngokwemiqathango yelicandelo-

(a) ukuba yanelisekile ukuba lo mntu akahambiselani nayo nayiphina imfuno yecandelwana(2);

(b) ukuba loo mntu wenze isicelo esibhaliweyo kwiSineyithi, ecela ukuba ukonyulwa kwakhe makunqunyanyiswe; okanye

(c) xa loo mntu ethe akabikho ngaphezulu kwezihlandlo ezibini, kwiintlanganiso ezilandelelanayo ze Bhodi ngaphandle kwemvume yeBhodi.

(5) Naliphina ilungu leBhodi liyakonyulelwa iminyaka emihlanu kwaye ke ekupheleni kwalo minyaka mihlanu linakho ukuzigqatsa ukuba liphinde lonyulelwe eminye iminyaka emihlanu elandelayo kuphela.

(6) Ukuba isihlalo salo naliphina ilungu leBhodi asinamntu phambi kokuphela kwethuba ebelinyulelwe, iSineyithi ingathi, ngokuvumelana necandelwana (1) (a), iSineyithi ingatyumba omnye umntu ukuba avale esosithuba ngelixesha liseleyo phambi kokuphela kwexesha lalowo avala isikhundla sakhe.

(7) ISineyithi iyakwenza isaziso kwiGazethi ngokutyunjwa kwalo naliphina ilungu leBhodi

Xhosa

nosuku lokuqala kokutyunjwa kwalo mntu ukuba aqalise ubulungu bakhe, xa kutyunjwe umntu ozakuvala isithuba kwiBhodi, isaziso siyakutsho ukuba lowo utyunjiweyo utyunjelwa ithuba elingakanani na.

Usihlalo nesekele lakhe

6. (1) Amalungu eBhodi ayakuthi kwintlanganiso yokuqala yeBhodi eyakube ichotshelwe ngu Chief Justice (IJaji eyintloko), anyule elinye ilingu njengomhlali ngaphambili, ukuze anyule elinye ilungu ukuba libe lisekele lomhlali ngaphambili ukuba asebenze njengomhlali ngaphambili xa engekho umhlali ngaphambili, okanye engakwazi ukuba abe khona:

(2) Umhlali ngaphambili wokuqala nesekele sihlalo wokuqala bayakubamba isikhundla kangangexesha elingekho ngaphezulu kweminyaka emibini, ekuyakuthi emva koko kubekho unyulo qho ngonyaka: kulungiselelwe ukuba loo mhlali ngaphambili nesekele lakhe banganakho ukuzigqatsa kwakhona ukuba baphinde bonyulelwe elinye ithuba elingangonyaka kuphela.

(3) Usekele mhlali ngaphambili, uyakuthi xa esebenza njengosihlalo nanjengoko kulungiselelwe kwicandelwana (1) uyakuba nawo onke amagunya ukuze enze yonke imisebenzi yomhlali ngaphambili.

(4) Isikhundla somhlali ngaphambili okanye sesekele lakhe siyakuthi singabi namntu-

- (a) Ekupheleni kwethuba lokuba abe se ofisini njengomhlali ngaphambili okanye isekele lakhe
- (b) xa umntu lowo ethe wafaka isicelo sakhe esibhaliweyo sokuyeka ukusebenza njengosihlalo okanye isekele
- (c) xa umntu lowo eyekile ukuba lilungu le Bhodi;
- (d) xa iBhodi ithe yathatha isigqibo esitshoyo; okanye
- (e) xa umntu lowo ethe wagula okanye xa ebonwe yinkundla yomthetho ukuba ulahlekelwa yingqondo:

(5) Ukonyulwa kukasihlalo omtsha okanye isekele lakhe (olo nyulo) luyakwenziwa ligosa eliyintloko xa kuthe kwakho isithuba esivele ngalo ndlela kucingwa ngayo kwii-paragrafu, (a) (b), (c), (d), (e).

Iintlanganiso nendawo ezakuhlala kuyo iBhodi

7. (1) IBhodi iyakuthi ihlangane kane ngonyaka ubuncinci, kanye ngekota.

(2) IBhodi iyakuba sePitoli ukuze iintlanganiso zayo zibanjelwe kwindawo nangexesha ekuvunyelwene ngalo yiBhodi kwaye ziyakuchotshelwa ngusihlalo weBhodi.

(3) IBhodi ingathi ivule ii-ofisi xa icinga ukuba kuyimfuneko oko ukwenzela ukuba ikwazi ukusebenzisa amagunya ayo ize yenze nemisebenzi yayo eyinikwe nguMgaqo-siseko, lo Mthetho wePalamente okanye nawuphina omnye umthetho.

(4) Umhlali ngaphambili we Bhodi unakho ukubiza intlanganiso nangaliphina ixesha ukwenzela ukuba iBhodi ibambe intlanganiso yayo kwindawo nangexesha elithile athe wagqiba ukuba mayibanjelwe kuyo loo ntlanganiso, kwaye ke uyakuthi kwenziwe isicelo esiyakusayinwa ngamalungu eBhodi angekho ngaphantsi kwama 30, abize iintlanganiso

Xhosa

engxamisekileyo ukuba mayibanjwe zingaphelanga iintsuku ezingamashumi amathathu ukusuka emva kosuku senziwe isicelo eso, kwindawo nangexesha aligqibe ngokwakhe.

(5) Amalungu asixhenxe eBhodi anyulwe ngokungqinelanayo necandelo 5 (1)(a) ayakuthi enze ikhoram yokuba kubekhona intlanganiso yeBhodi.

(6) IBhodi iyakusebenza ngendlela apha ethi ilungiselele ukufumaneka komoya wokuvumelana esisisekelo sembono yokusetyenziswa kweelwimi ezininzi nanjengoko kukhankanyiwe kuMgaqo-siseko.

Ukuba iBhodi ayikwazi ukufumana umoya wokuvumelana

(7) Uvoto nakuyiphina intlanganiso yeBhodi kuyakuthi lwenziwe ngokuphakamisa izandla, kwaye nesigqibo siyakuthathwa ngesininzi sesibini esithathwini samalungu eBhodi akhoyo nakuyiphina intlanganiso ethe yabizwa kwaye eso sigqibo iyakuba sisigqibo seBhodi.

(8) Akukho sigqibo okanye isenzo esiyakuthathwa ngegunya leBhodi esingayi kusebenza ngenxa yesizathu sobukho besithuba sexeshana kwiBhodi ukuba eso sigqibo okanye isenzo sasenziwe okanye sagunyaziswa yintlanganiso yeBhodi ebanjwe ngokuhambisanayo nelicandelo.

(9) IBhodi ingathi yenze imigaqo malunga nokuphathwa kweentlanganiso zayo.

Amagunya nemisebenzi yeBhodi

8. (1) IBhodi, ukongeza nakuwaphina amandla nemisebenzi yayo eyithweswe okanye eyinikwe ngumthetho-

(a) Iyakwenza izincomo malunga nawo nawuphina umthetho ocetywayo okanye okhoyo, isebenzise ipolisi esebenzisana ngokuthe ngqo okanye ngokungekho ngqo nemiba yolwimi, nakuwuphina umgangatho karhulumente, futhi mayela nazo naziphina izihlomelo kumthetho okanye ukuchithwa okanye ukongezwa kwakhona komthetho, ukusetyenziswa kunye nepolisi;

(b) IBhodi ingacela naliphina isebe loburhulumente ukuba liyinike ulwazi ngawo nawuphina umthetho wokuphatha, okanye indlela zolawulo ezithe zamkelwa yiyo ezimayela nepolisi yolwimi, kwakunye nokusetyenziswa kolwimi;

(c) IBhodi ingacebisa naliphina isebe loburhulumente ngokufezekiswa kwawo nawuphina umthetho ocetywayo okanye okhoyo, ipolisi nokusetyenziswa okuthe ngqo okanye okungekho ngqo okumayela nemiba yolwimi;

(d) IBhodi ingakujonga kokusetyenziswa kwalo naliphina icebo elikhutshwe ngokuka paragrafu (c);

(e) IBhodi iyakwenza izincomo kulo naliphina isebe loburhulumente, kwimigangatho yonke yoburhulumente, apho ibona ukuba eso senzo sicebisana nokwamkelwa kwamanyathelo ajonge ukuphakamisa ukusetyenziswa kweelwimi ezahlukeneyo kwezo meko zibekwe nguMgaqo-siseko;

Xhosa

(f) IBhodi iyakuqhubela phambili ngokudlamkileyo ulwazi lwenqobo yokusetyenziswa kweelwimi ezahlukeneyo, njengobutyebi besizwe, ngokuphuhlisa, ukulawula, nendlela zokujonga, iiprogramu zolwazi kunye nokuphunyezwa kwazo;

(g) IBhodi iyakuqhubela phambili ngokudlamkileyo ukuphuhliswa kweezolwimi bezikade zijongelwe phantsi ngoku-

(i) phuhlisa, ukulawula, kwakunye neendlela zokujonga, neeprogramu zokufumana ulwazi nezokufezekisa ezo programu; kunye

(ii) nokwenziwa kwezifundo ngenjongo zokwenza ingxelo ngolwimi okanye ngokuphuhliswa kolwimi nanjengoko ibona kufanelekile xa isenza imisebenzi yayo namagunya ayo;

(h) ngenjongo yokunikeza ngokufanayo, nangokubanzi ezonkonzo zokuqhubela phambili ukusetyenziswa kweelwimi, iBhodi ingakhupha izikhokelo zokujonga-

(i) imigangatho egqitywe yiBhodi ekwazekayo ukusebenziseka malunga nezonkonzo zakube zibekwe yibhodi; kunye

(ii) nokunikezelwa kwezonkonzo;

(i) IBhodi ingakwazi ukuba nakho ukwenza uphando ngokuthatha inyathelo lokuqala ngokwayo okanye xa ithe yafumana isikhalazo esibhaliweyo, nako nakuphina ukwaphulwa kwelungelo lolwimi, ipolisi yolwimi, okanye ukusetyenziswa kolwimi ngokwecandelo 11;

(j) IBhodi ingathi ngokuhlonipha imiqathango yoMgaqo-siseko kwakunye neeNqobo ezisebenza ngendlela ethe ngqo okanye engathanga ngqo, nemiba yolwimi jikelele, nakwicandelo 3(9) loMgaqo-siseko ingakumbi-

(i) ukujongwa kokuba ayenziwa na lomalungiselelo omgaqo-siseko amalunga nokusetyenziswa kweelwimi; IBhodi iyakuthi iqwalasele;

(ii) ukujongwa kweziqulatho nokuhlonitshwa kwayo nayiphina imthetho ekhoyo kwanaleyo mitsha kulo naliphina inqanaba loburhulumente, ukusetyenziswa, ukujongana nepolisi ngendlela ethe ngqo okanye engathanga ngqo nemibandela yolwimi;

(iii) IBhodi iyakuncedisa ngokujonga ukuqulunkqwa kweeprogramu neepolisi ezijonge ekufakeni ukusetyenziswa ngokufanayo nangokulinganayo kweelwimi ezisetyenziswa eburhulumenteni, ngelixesha kuthathwa amanyathelo okuqinisekisa ukuba uluntu lusebenzisa ezolwimi kuthethwe ngazo kwicandelo 3(10)(c) loMgaqo-siseko lunalo ithuba lokusebenzisa ulwimi lwalo kwimeko ezivumela oko;

(iv) ngenjongo zelicandelwana, IBhodi iyakuthi yenze, apho kuyimfuneko khona, kubekhona imali ngexesha elithile ngokujongene nezomeko ezingathi zigqitywe yiBhodi kumaxesha ngamaxesha;

(k) IBhodi iyakuthi yenze ize ihlanganise, igcine ovimba bolwazi ukudibanisa kodwa ingaqingqi ovimba bolwazi-

Xhosa

(i) IBhodi iyakuhlanganisa onke amanyathelo omthetho (kuhlanganise lo malungiselelo aqulathwe nguMgaqo-siseko) ajongene nemiba yolwimi; kunye

(ii) nayo yonke ipolisi nokusetyenziswa yalo naliphina iziko okanye isebe likarhulumenteelisebenza ngokuthe ngqo okanye ngokungekho ngqo, nemiba yolwimi.

(2) IBhodi iyakuba namandla

(a) ukuqala izifundo nophando olunjongo i-

(i) ikukuqhubela phambili ukuhlonitshwa kweelwimi ezisetyenziswa eburhulumenteni beRiphabliki nanjengoko kubhekisiwe kwicandelo 3(1) loMgaqo-siseko ukusetyenziswa kwazo ngokulinganayo kwakunye nokonwatyelwa kwazo;

(ii) ukuqhutyelwa phambili kokuhlonitshwa kweelwimi nanjengoko kuthiwe thaca kwicandelo 3 (10)(c) loMgaqo-siseko;

(iii) ukuqhutyelwa phambili kwezolwimi zaseMzantsi Afrika bezikade zingasetyenziswa eburhulumenteni;

(vi) IBhodi iyakujonga ukungancitshiswa kwamalungelo amayela neelwimi kunye newonga elikhoyo leelwimi ngexesha lokuqala ukusebenza kwalo Mgaqo-siseko;

(v) IBhodi iyakujonga ukusetyenziswa kweelwimi ezahlukeneyo eMzantsi Afrika;

(vi) IBhodi iyakujonga ukusetyenziswa kobuncwane beelwimi zaseMzantsi Afrika; kunye

(vii) IBhodi iyakunqanda ukusetyenziswa kwalo naluphina ulwimi ngeenjongo zokuxhaphaza, ukongamela abanye okanye ukohlula abantu

(b) IBhodi iyakucebisa ukulungelelwaniswa nokucetywa kweelwimi eMzantsi Afrika;

(c) ukunceda ukuba kubekho ukusebenzisana nezinye indawo zokuceba ngolwimi ezingaphandle kwaseMzantsi Afrika; kunye

(d) nokwenza ukuba kubekho iimali ngeenjongo zelicandelwana, ngelo xesha kwakunye nangezo meko ziyakuthi kwixesha ngexesha iBhodi igqibe ngazo.

(3) IBhodi ingathuma nawuphina umntu okanye iqumru labantu okanye iziko ukuba malenze uphando ukuze lilungise ukupoposhwa ngencwadi oko kusenzelwa iBhodi kwaye ingenza ukuba nawuphina umntu, okanye iqumru labantu okanye iziko afikelele kwizinto zokusebenza ngeenjongo yokufezekisa lomsebenzi.

(4) Ngeenjongo zelicandelo iBhodi inakho ukunika uncedo lwemali okanye naluphina uncedo ebantwini okanye iqumru labantu.

(5) IBhodi iyakuqala, yenze uphando okanye yenze ukuba kubekhona uphando nakuliphina

Xhosa

inqanaba loburhulumente malunga nomthetho, ipolisi, kunye nokwenza ngqo okanye ngokungekho ngqo malunga nolwimi jikelele namalungiselelo oMgaqo-siseko ajongene ngqo okanye ngokungekho ngqo nolwimi nakuwuphina umgangatho woburhulumente.

(6) IBhodi ingabiza nawuphina umntu ukuba eze kwenza ubungqina kuyo okanye aveze nayiphina idotyumentu yaseburhulumenteni, kwakunye nolunye ulwazi okanye nayiphina into engathi ibe luncedo kwiBhodi ekwenzeni imisebenzi wayo.

(7) Apho iBhodi ibona kuyimfuneko inakho ukucebisa urhulumente ukuba anikezele ngoncedo lwemali okanye naluphina uncdo kwabo bantu kunye okanye amaqela athe abandakanyeka ngendlela apha engalunganga ngokuthi kunyathelelwe phantsi amalungelo olwimi.

(8) IBhodi iyakuthi ngendlela apha eselubala ichaze ngesaziso esiyakupapashwa kwi-Gazethi kwakunye nee-Gazethi zeProvinsi yenze-

(a) Ikomiti yolwimi yeprovinci kwiprovinci nganye ukwenzela ukuba icebise iBhodi malunga nawo nawuphina umba wolwimi kuyo okanye obandakanya iprovinci leyo okanye nenye nje inxalenye yoko apho ingekhoyo le komiti yeprovinci okanye apho ikomiti yolwimi inolawulo namagunya kwiilwimi ezisetyenziswa eburhulumenteni kwiprovinci ethile, loo komiti ngokubona kweBhodi imele ngokwaneleyo namagunya eelwimi ezisetyenziswa kuloprovinci, kwaye zihleli zinjalo, kuyakuthathwa ukuba zakhiwe ngenjongo zeli candelwana;

(b) IBhodi iyakwenza iqela elijongene nolwimi ukuba liyicebise malunga nolwimi oluthile, ulwimi lwezandla, okanye ngokongeza kunye nenye indlela yokuqhagamshelana, ukuba esosakhiwo sijongene nolwimi asikho okanye ukuba isakhiwo esijongene nolwimi asikwazi ukuwenza umsebenzi waso. Ukuba ke eso sakhiwo sikhona, kuyakuthathwa ukuba sakhiwe malunga nezomeko zeli candelwana.

(9) IBhodi ingathi igunyazise naliphina ilungu layo ukuba lisebenze ngokumela iBhodi kuwo nawuphina umbandela.

(10) IBhodi inga-

(a) lokubeka ikomiti enye okanye ezingaphezulu kwesinye ezinomntu omnye okanye ngaphezulu komntu omnye olilungu leBhodi kunye nabanye abantu ebona ukuba bakulungele ukuyicebisa ekusebenziseni amagunya nasekwenzeni umsebenzi weBhodi;

(b) IBhodi inganikela okanye iyalele okanye ithumele nakuyiphina ikomiti lo magunya, kunye nemisebenzi nanjengoko ibona kulungile;

(c) ibeke umhlali-ngaphambili kwaye ukubona kufanelekile, ibeke nosekelo-sihlalo wayo nayiphina ikomiti ; kwaye

(d) IBhodi ingafuna ingxelo ukuba mayinikelwe yilo komiti xa sele igqibile ukwenza imisebenzi yayo eyinikwe ngaphantsi kukaparagrafu (b)

(11) IBhodi ingathi ngokuqhubela phambili iinjongo zayo nasekusebenziseni amagunya ayo

Xhosa

nokwenza imisebenzi yayo-

(a) yenze imigaqo nokukhupha izaziso; futhi

(b) ipoposhe loo migaqo nezaziso kwiGazethi nakwi-Gazethi ye Provinsi

Ubudlelwane beBhodi kunye namanye amasebe oburhulumente, amanye amaziko, abantu okanye amaqela abantu

9. (1) IBhodi iyakuzama ukuphakamisa ukusebenzisana phakathi kwayo namasebe oburhulumente, okanye nawuphina umntu, okanye iqela labantu okanye naliphina iziko, elisebenza ngokuphuhlisa ulwimi nokuphakamisa amalungelo eelwimi.

(2) IBhodi ingaqhagamshelana kunye naye nawuphina umntu, okanye iqela labantu abanolwazi olulodwa kwakunye namava ngengxaki zolwimi eMzantsi Afrika, okanye obandakanyeka ekuphuhliseni nasekuphakamiseni ezo nqobo zikhankanywe kwicandelo 3 loMgaqo-siseko

(3) IBhodi, phambi kokwenza, okanye ipoposhe ingxelo, iziphumo zophando, iimbono, amacebo okanye izincomo, iyakuthi ifumane ukucetyiswa-

(a) yikomiti yeprovinci yolwimi ebandakanyekayo eyakhiwe phantsi kwecandelo 8 (8)(a);

(b) ifumane naliphina isebe loburhulumente elibandakanyekayo malunga nawuphina umbandela ongqubana ngokuthe ngqo okanye ngokungekho ngqo nalo naluphina ulwimi, ipolisi yolwimi, okanye ukusetyenziswa kolwimi okulandelwayo, okufezekiswayo, okanye isindululo lelo sebe okanye kwelo sebe loburhulumente;

(c) nasiphina isakhiwo esijongene nolwimi esimiswe ngaphantsi kwecandelo 8 (8) (b); okanye

(d) nawuphina umntu, iqela, ibhodi yolwimi, okanye isakhiwo esibandakanyekayo okanye esinomdla ekuphakanyisweni kweelwimi ezisetyenziswa eburhulumenteni baseMzantsi Afrika ngokumema izincomo/gxeko ngokwenza izaziso ezichaza oko kwi-Gazethi kunye neeGazethi zeeprovinci:

(4) Ikomiti, isebe loburhulumente, okanye ibhodi yolwimi ekubhekiswe kuyo kwii-paragrafu (a), (b) kunye no (c) iyakunyanzeleka ukuba inike loo ngebisio ifunekayo.

(5) IBhodi ingacebisana naye nawuphina umntu, ibhodi, iqela, okanye iziko ngaphandle kwezo kubhekiswe kuzo kwicandelwana (3).

Ukwenziwa komsebenzi wolawulo weBhodi

10. (1) IBhodi iyakuthi, kwintlanganisayo yayo yokuqala okanye kwakamsinyane nje kangoko kunokwenzeka emva koko yonyule udayirektha njengegosa eliyintloko leBhodi oyakuthi-

Xhosa

(a) ngokucebisana neKomishoni yeeNkonzo zaseburhulumenteni kunye noMphathiswa weMicimbi yeMali, anyule eso sitafu angabona ukuba siyimfuneko ekumncediseni emsebenzini wakhe weBhodi;

(b) udayirektha uyakuthi abenoxanduva lolawulo nokuphatha isitafu esiqeshwe ngokuka paragrafu (a) kwaye ke uyakuthi enze ingxelo ngawo lomsebenzi kwiBhodi;

(c) udayirektha uyakuthi ngokukhokelwa nguMthetho we Exchequer wango 1975 (Exchequer Act 1975 (Act No 66 of 1975))-

(i) anikwe uxanduva lokwenza ingxelo ngemali kaRhulumente ukuze enikwe okanye ebhatalwe egameni leBhodi;

(ii) udayirektha uyakuthi enze ukuba kubekho ukwenziwa kwengxelo okuyimfuneko kwakunye nezinye iirekhodi ukuba mazigcinwe;

(d) uyakusebenzisa amagunya kwaye uyakwenza loo misebenzi ayakuthi ayinikwe yiBhodi amaxesha ngamaxesha ukwenzela ukuphumeza iinjongo zeBhodi, kwaye ke uyakuthi ngezonjongo enze ingxelo kwiBhodi.

(2) Ezo rekhodi kuthethwe ngazo kwicandelwana (1)(c)(ii) ziyakujongwa nguMjongi Jikelele weeNcwadi zeMali zikaRhulumente. (Auditor-General).

(3) Intlawulo yenkcitho malunga nemiba elungiselelweyo kuloMthetho wePalamente iyakubhatalwa ngemali ekhutshwelwe ezo njongo yiPalamente

(4) Igosa eliyintloko yolawulo lweBhodi, liyakuthi lonyulwe ngawo loo malungiselelo neemeko, kwaye uyakufumana loo ntlawulo yezo mali zivunyelweyo kwakunye nezinye iibenefithi zenkonzo engathi iBhodi igqibe ngazo ngokuhambisana nemigaqo eyenziwe phantsi kwecandelwana (7).

(5) Istafu seBhodi siyakuthi sonyulwe ngezondlela neemeko, kwaye siyakufumana intlawulo ezomali zivumelekileyo kwakunye nezinye iibenefithi zenkonzo ezingathi zigqitywe ligosa eliyintloko yolawulo ngokuhambisana nemigaqo eyenziwe phantsi kwecandelwana (7).

(6) IBhodi ingathi ngokucebisana neKomishono yeeNkonzo zaseburhulumenteni (Public Service Commission), ekusebenziseni amandla ayo okanye ekwenzeni umsebenzi wayo ngokwa lo Mthetho, uMgaqo-siseko, okanye nawuphina omnye umthetho, malunga nee-prowujekthi ezithile, ingene kwisivumelwano ngenjongo zokufumana inkonzo zabantu abanobuchule obutekhnikhali, okanye ulwazi olulodwa ngawo nawuphina umba omayela nomsebenzi weBhodi, kwaye ngokuvumelana noMphathiswa weMicimbi yezeMali, bagqibe ngentlawulo, kudibene nokubuyiswa kwemali esetyenziselwe ukuhamba, ukuphila kwakunye nezinye iindleko zabo bantu.

(7) UMongameli angathi, emva kokuba iBhodi yenze isincomo nasemva kokucebisa neKomishoni yeeNkonzo zasburhulumenteni (Public Service Commission), enze imigaqo emayela nale miba ilandelayo emayela nesitafu seBhodi:

Xhosa

- (a) (i) UMongameli angenza imigaqo ezindidi ezahlukeneyo zemivuzo; nobungakanani bemivuzo eyakuthi isebenze kwiindidi ezahlukeneyo;
- (ii) Imigaqo yezo zinto zifunekayo phambi kokuba umntu aqeshwe, okanye anyuselwe, okanye ayekiswe kunye namanyathelo esimilo;
- (iii) Ukwamkelwa kwee-kwalifikeyishini ezifanelekileyo kwakunye namava ngenjongo zokubekwa kwisikhundla esithile;
- (iv) Imigaqo kunye nenqobo yokuvavanya umsebenzi, kunye neemeko neemfuneko zonyuselo;
- (b) UMongameli ngamagunya, imisebenzi, ukuziphatha, isimilo, ixesha lokusebenza kwakunye nokungabikho emsebenzini, kudibene nentlawulo yexesha lokuba sekhefini, kwakunye nezinye iimeko zenkonzo;
- (c) Imigaqo yokwenziwa kwezithuba zomsebenzi ngokwakhiwa kweBhodi;
- (d) UMongameli angenza imigaqo ngoqeqesho lwestafu, kudibene noncedo lwemali yoloqeqesho;
- (e) Imigaqo yendlela yokuziphatha ekufuneka istafu siyithobele;
- (f) UMongameli angenza imigaqo yokunikwa itranspoti kumntu oligosa laseburhulumenteni;
- (g) imiqathango yentlawulo, kwakunye nemeko intlawulo, yokusebenza ngaphaya kwexesha umntu ekufuneka elisebenzile, ukuhamba, ukuphila, iklimati, iimali ezivunyelweyo, ezibhatalwa phantsi kwazo;
- (h) UMongameli uyakwenza imigaqo ngokuhambisana necandelo 14, ukuba nemfanelo ngokusemthethweni kwalo naliphina ilungu lestafu malunga naso nasiphina isenzo esenziwe ngokuhambisana naloMthetho wePalamente okanye nawuphina omnye umthetho nemfanelo ngokusemthethweni evela ekusetyenzisweni kwetranspoti yaseburhulumenteni;
- (i) UMongameli uyakwenza imigaqo yeemeko ekuthi phantsi kwazo kwakunye nemiqathango, nendlela engathi ilungu lestafu lifumaneka linetyala lokuziphatha ngendlela engeyiyo, okanye ukufunyanwa kukugula okuthatha ixesha elide, okanye ukungakwazi ukwenza imisebenzi yalo ngendlela efanelekileyo;
- (j) UMongameli angenza imigaqo yeendlela zokujongana nezikhalazo nokungaphatheki kakuhle kwamalungu estafu kwakunye nendlela eziyakwenziwa ngazo ezo zikhalazo, ixesha, kunye nomntu oyakunikwa ezodotyumentu ziphethe izikhalazo zabasebenzi;
- (k) imigaqo yobubulungu okanye imiqathango yobulungu bequmru lepenshele kwakunye nendlela ekurhunywa ngayo, kwakunye namalungelo, amalungelo awodwa, nezibophelelo zamalungu estafu, okanye abo baxhomekeke kuwo mayelana nelo qumru lemali yepenshele;
- (l) imigaqo yobulungu kwakunye nemiqathango yobulungu be-medical aid, ethile okanye isosayethi ye-medical aid nendlela nemiqathango ethi imali zamalungu kwakunye nezinye iimali ezibhatalwayo okanye ezingamatyala amalungu estafu okanye abo baxhomekeke kuwo,

Xhosa

kwi-medical aid okanye medical sosayethi, zingathi zitsalwe kwimivuzo yalo malungu estafu ukuze zibhatalwe kulo medical aid, okanye imedical aid sosayethi;

(m) imigaqo ngeimirumo kwakunye namalungelo, amalungelo awodwa nezibophelelo zamalungu estafu okanye abo baxhomekeke kuwo malunga nezo medical aid okanye ezo medical sosayeth;

(n) nawuphina umbandela jikelele, ophikisaniyo nalo Mthetho wePalamente okanye, uMgaqo-siseko, noyimfuneko engxamisekileyo ukulungiselela imigaqo yenkonzo yamalungu estafu.

(8) nawuphina umgaqo ophantsi kwelicandelo omayela nenkcitho kaRhulumente uyakwenziwa ngokucebisana noMphathiswa weMicimbi yezeMali.

(9) Xa kusenziwa unyulo ngokuhambisana nelicandelo, iBhodi iyakufuna ukuqinisekisa ukuba stafu seBhodi sakumela abantu baseMzantsi Afrika ngokubanzi.

Inkqubo zeBhodi zokulamla, ukusombulula imbambano, nokuthethana

11. (1) Nawuphina umntu ezenzela okanye esenzela omnye umntu, iqela labantu okanye iziko elithile, esenza egameni lamalungu okanye amalungu olwimi oluthile, okanye naliphina isebe loburhulumente angathi afake isikhalazokwiBhodi, esimalunga nokwaphulwa okanye isoyikiso sokwaphula ilungelo lolwimi, ipolisi yolwimi, okanye ukusetyenziswa kolwimi.

(2) Isikhalazo eso siyakubhalwa phantsi kwaye siyakucacisa-

(a) umdla walo wenza isikhalazo ngalo mbandela;

(b) (i) isikhalazo eso siyakucaciswa okanye uloyikiso ukuba lizakwaphulwa, okanye

(ii) imihlaba eyenza ukuba acinge ukuba uphando luyimfuneko, kunye

(c) lonke ulwazi alwaziyo olunxulumene nalo mbandela.

(3) IBhodi iyakuthi inikezele ngoloncedo luyimfuneko ngenjongo zokungenisa isikhalazo ngaphandle kokufuna imali kuye umntu lowo kwaye apho kuyimfuneko khona incedise umkhalazi lowo ukuba enze ngokweezomfuneko kubhekiswe kuzo kwicandelwana (2).

(4) IBhodi iyakuthi ngokubona kwayo, okanye emva kokufumana isikhalazo yenze uphando ngokokwaphulwa kwalo naliphina ilungelo lolwimi, ipolisi yolwimi, okanye ukusetyenziswa kolwimi.

(5) (a) IBhodi iyakuthi, emva kophando lwesityholo solwaphulo ngokwecandelwana (4) ukuba yimbono yayo ukuba kukho ukubambeka kwesityholo, ngokulamla, ukusombulula imbambano, okanye ngothetha-thwano, izame-

(i) ukusombulula ukuze iphelise imbambano leyo; okanye

Xhosa

(ii) ilungise nasiphina isenzo, okanye into engenziwanga ebekumele ukuba yenziwe

okuvela okanye okwenza ulwaphulo okanye ukungahoywa komthetho, ipolisi yolwimi okanye ukusetyenziswa kolwimi okanye ulwaphulo okanye isithembiso solwaphulo, okanye olo lwaphulo lkuthiwa lwenzekile kulo naliphina ilungelo lolwimi: IBhodi inakho ukonyula ikomishoni enomntu omnye nangaphezulu olilungu, layo kunye nabanye abantu ecinga ukuba balungele ukuba basebenze ngokumela iBhodi.

(b) Naliphina ilinge ngokuka paragrafu (a) xa lingaphumeleli naxa kusenzeka ukuba iBhodi ibone ngokungathi kukho ukubambeka okubonakalayo ekuphindeneni uxoxwe umbandela lowo, iBhodi iyakuthi incede ummangali kunye\okanye nabo babandakanyeke kakubi ngokulungisa umba lowo ngokuthi-

(i) IBhodi iyakuthi ibhekise umbandela lowo kwelo sebe loburhulumente isikhalazo sibhekiswe kulo, ngesincomo\gxeko;

(ii) ibhodi iyakuthi yenze isincomo kwisebe elo loburhulumente sokuba malinike ummangali imali ukulungisa ukumoshakala okubekhona;

(iii) ibhodi inganceda ummangali, ngokunika, ngokokubona kwayo, imali okanye olunye uncedo kummangali ukulungisa ukonakala okungathi kube kwenzekile; okanye

(iv) ngokwenza amalungiselelo okunika ummangalelwa uncedo lwemali okanye olunye uncedo ukwenza ukuba akwazi ukuba afumane ukukhululeka kulo naliphina isebe loburhulumente okanye inkundla yomthetho esebenza ngokufanelekileyo.

(6) IBhodi iyakuthi yazise ummangali ngezigqibo zayo, kwaye apho iBhodi ingathathanga manyathelo, iyakumxelela ummangali izizathu zayo zokuba yenze ngolo hlobo.

(7) IBhodi iyakuthi ipoposhe izigqibo zayo ngokwe candelo 12(1)

Ingxelo

12.(1) IBhodi iyakwenzela esidlangalaleni iingxelo, iziphumo zophando, amanqaku eembono, amacebo okanye izincomo\gxeko ngokuthi izipposhe kwiGazethi qho ngekota yonyaka okanye ngelinye ixesha elifutshane kunoku nanjengoko ibona kulungile, kwaye kulo miba ihlangene nolwimi kwiiProvinsi yenze isaziso kwi Gazethi yeProvinsi. IBhodi ingathi nangaliphina ixesha inikezele ingxelo ePalamete okanye kwiNdlu yoWiso-Mthetho ye Provinsi ukuba ibona kuyimfuneko ukuba yenze njalo.

(2) Ingxelo zeBhodi ziyakuthathelwa ingqalelo yiPalamente, ezondawo zokwenza umthetho, nezondawo zolawulo kuyo yonke imigangatho yoburhulumente, kwakunye ngawo onke amasebe oburhulumente, amanye amaziko, abantu kunye namaqela abantu.

(3) IBhodi iyakuthi minyaka le lungabethanga usuku lokuqala kwinyanga ka Juni inikezele kwi-

Xhosa

(a) Palamente ingxelo ngayo yonke imisebenzi yayo yonyaka odlulileyo ukuya kuma kumhla wama 31 kaMatshi; kwaye

(b) indlu yowiso-mthetho yeprovinci yenze ingxelo yemisebenzi yayo ngokupheleleyo malunga nemiba yolwimi kwiprovinci leyo ibandakanyekayo.

Ukubhatalwa kwakunye nezinye iimali ezivumelekileyo zamalungu eBhodi

13. Ilungu lebhodi okanye nayiphina ikomiti yeBhodi linakho, kwezomali zikhutshelwe oku yiPalamente, ukubhatalwa lo ntlawulo okanye ezomali zivumelekileyo malunga neenkonzo elithe lazenzela iBhodi nanjengoko kunokugqitywa nguMongameli ngokucebisana nekhabinethi kunye noMphathiswa weMicimbi yezeMali.

Ukungabinatyala kweBhodi

14. (1) UMthetho, i-State Liability Act of 1957 (Act No 200 of 1957) uyakusebenza ngokutshintsha apho kufaneleke khona (mutatis mutandis) ngokunxulumene neBhodi nakuluphina ubhekiso kuMthetho ku "Mphathiswa walo dipatimenti ibandakanyekayo" kuyakuthathwa ukuba lubhekiso kwiBhodi

(2) Amalungu eBhodi akayi kubekwa matyala malunga nantoni na engathi ibonakale kwingxelo, isiphumo sophando, inqaku lembono, icebo okanye isincomo\gxeko esenziwe ngomoya omhle saze sanikelwa ePalamente kunye\okanye ipalamente ye provincie okanye kwaziswe ngako ngokwalo Mthetho wePalamente okanye uMgaqo-siseko.

Itayitile emfutshane kunye nokuqala ukusebenza

15. Lo Mthetho uyakubizwa njenge Pan South African Language Board Act, 1995. UMthetho weBhodi yoKujongana neLwimi ka 1995.

Zulu

UMTHETHO-SIVIVINYWA

Ukulungiselela ukwamukeleka, ukuthuthuka kanye nokusetshenziswa kwezilimi eziningi eRiphabhliki yaseNingizimu Afrika; ukuhlela ngokucophelela izilimi ezazinganakiwe esikhathini esedlule; ukusungula ibhodi yezilimi i-Pan South African Language Board; kanye nokubhekela izindaba eziqondene nakho.

ISISHAYELELO

NJENGOBA uMthetho-sisekelo ka 1993 weRiphabhliki yaseNingizimu Afrika (Act No. 200 of 1993) uhlinzekela ukuhlonishwa kokukhulunywa nokusetshenziswa kwezilimi ezehlukene;

NOKUTHI kufanele kwenziwe izindlela zokuqinisekisa ukuhlonishwa kanye nokuvikeleka okwenele kanye nokuthuthukiswa kwezilimi zaseNingizimu Afrika ezigunyazwe ngumthetho kanye nokwenziwa ngcono kwalezo zilimi ezigunyazwe wumthetho kodwa ebezingakutholi ukunakwa okuphelele esikhathini esedlule, ngenhloso yokukhuthaza ukuba kuthokozelwe ngokugcwele nangendlela elinganayo ukusetshenziswa kwezilimi zaseNingizimu Afrika ezigunyazwe ngumthetho, nezisetshenziselwa ukuxhumana kanye nokufeza izinhloso zenkolo:

NGAKHO-KE, umthetho-sivivinywa uyokwamukelwa yiphalamende laseNingizimu Afrika njengoba ubekwe ngezansi:-

Izincazelo

1. Kulo Mthetho wePhalamende, ngaphandle kokuba uma kubekwe ngenye indlela ngaphakathi-

- (i) "IBhodi" isho i-Pan South African Language Board esungulwe ngokwesigaba 2;
- (ii) "UMthetho-sisekelo" usho uMthetho-sisekelo ka 1993 weRiphabhliki yaseNingizimu Afrika (Act No 200 of 1993);
- (iii) "I-chief executive officer" isho i-chief executive officer yeBhodi eqokwe ngokwezimiso zesigaba 10(1);
- (iv) "Usaziwayo osebenza kwezezilimi" usho umuntu onesipiliyoni esibanzi nokuqeqeshwa okunzulu ekuhumusheni nasekutolikeneni, noma kwi-terminology noma i-lexicography noma ekufundiseni ukukwazi ukufunda nokubhala noma ekufundiseni ulimi;
- (v) "umhleli wolimi" kushiwo umuntu oqeqeshelwe ukuphatha izindaba zepholisi yolimi ezingeni eliphezulu nonesipiliyoni esibanzi kwezomnyombo nokuhleleka kolimi (corpus planning) nesipiliyoni esibanzi ekuhlelweni kolimi esihlanganisa nesosiyolojisti yezilimi (language sociologist);
- (vi) "isosiyolojisti yezilimi" isho umuntu othole ukuqeqeshwa okuphathelele nezilimi kanye nezokuhlalisana noma kwezepolitiki noma ofunde lezo

Zulu

zingxenye ngokuhlobana phakathi kolimi kanye nomphakathi;

- (vii) "ingxenye kahulumeni" isho ingxenye kahulumeni njengoba ichazwe esigabeni 233(1) soMthetho-sisekelo;
- (viii) "iGazethi yeProvinsi" maqondana neprovinsi isho igazethi esemthethweni yeprovinsi;
- (ix) "okhona" kusho nalokho okwakukhona ngaphambi kokusebenza kwalo Mthetho-sisekelo noma lo Mthetho wePhalamende noma sippi esinye isigaba;
- (x) "okubekiwe noma okunqunyiwe" kusho lokho okunqunyiwe noma okubekwe ngaphansi kwalo Mthetho wePhalamende;
- (xi) "lo Mthetho wePhalamende" uhlenganisa yonke imithetho eyenziwe kanye nezaziso ezikhishiwe ngaphansi kwezigaba 7(9), 8(8) kanye no (11) kanye no 9(3)d.

Ukusungulwa kweBhodi

2. (1) Lapha kusungulwa ibhodi ebhekele ukusetshenziswa kwezilimi eyaziwa nge-Pan South African Language Board.

(2) IBhodi iyothathwa njengomuntu emehlweni omthetho (juristic person) kanti iyomelwa ngusihlalo noma yiphini likasihlalo, kumbe imelwe yinanoma yiliphi elinye ilunga eliqokwe yibhodi ngokuvulekile noma eliqokelwe ukwenza umsebenzi othile onqunyiwe.

Izinhloso zeBhodi

3. IBhodi iyoba nalezi zinhloso ezilandelayo:

(a) Ukugqugquzela ukuhlonishwa kanye nokusetshenziswa kwemigomo elandelayo, okukhulunywe ngayo esigabeni 3(9) soMthetho-sisekelo:

- (i) ukwenziwa kwezimo zokuthuthukisa kanye nokukhuthaza ukuba zonke izilimi ezigunyazwe ngokomthetho zaseNingizimu Afrika zisetshenziswe futhi zithokozelwe ngokulingana;
- (ii) ukukhuthazwa kwalawo malungelo aphathelene nezilimi ebezixile kuphela ezifundeni ezithile ngaphambi kokusebenza kwalo Mthetho-sisekelo;
- (iii) ukuvimba ukuthi kube nolimi olusetshenziselwa ukuxhaphaza, ukucindezela kumbe ukwahlukanisa;
- (iv) ukukhuthaza ukuba kusetshenziswe izilimi eziningi kanye nokuba kube khona otolika kanye nabaguqulela imibhalo kwezinye izilimi;
- (v) ukukhuthaza ukuba kuhlonishwe izilimi ezikhulunywa eNingizimu Afrika ezingagunyaziwe ngokomthetho, kanye nokukhuthaza ukuba zisetshenziswe

Zulu

lapho kufaneleke khona; kanye

- (vi) nokuba amalungelo aphantselane nezilimi kanye namazinga azo abekhona ngaphambi kokusebenza kwalo Mthetho-sisekelo angancishiswa;
- (b) ukuqhubela phambili ukuthuthukiswa kwezilimi zaseNingizimu Afrika ezigunyazwe ngumthetho;
- (c) ukugqogqezela ukuhlonishwa kanye nokuthuthukiswa kwezinye izilimi ezisetshenziswa eNingizimu Afrika kanye nalezo zilimi ezisetshenziselwa ukufeza izinhloso zenkolo;
- (d) ukugqogqezela ulwazi kanye nokuhlonishwa kwezimiso kanye nemigomo yoMthetho-sisekelo equkethwe kuMthetho-sisekelo ethinta noma ekhuluma ngqo ngezindaba zolimi;
- (e) ukugqogqezela ukuhlonishwa kokukhulunywa kwezilimi ezehlukene; kanye
- (f) nokugqogqezela ukusetshenziswa kwemithombo (resources) yezilimi zaseNingizimu Afrika.

Ukuzimela kanye nokungavuni hlangothi kweBhodi

4. (1) IBhodi, amalunga eBhodi kanye nezikhulu zeBhodi ziyosebenza ngokungavuni hlangothi nangokuzimela, futhi ziyosebenzisa amandla eziwanikiwe ukwenza umsebenzi wazo ngokwethembeka futhi ngaphandle kokwesaba, ngokungavuni uhlangothi oluthile noma ukwenzelela, umsebenzi uyokwenziwa kuphela ngokulandela uMthetho-sisekelo kanye nalo Mthetho wePhalamende, kanti labo abenza umsebenzi bayowenza ngokwethembeka kwiPhalamende;

(2) Akukho ngxenye yombuso, kumbe ilunga lawo noma umsebenzi wengxenye yombuso kumbe nanoma yimuphi omunye umuntu oyophazamisa iBhodi, noma aphazamise nanoma yiliphi ilunga leBhodi kumbe omunye umuntu oqokwe ngokulandela isigaba 10 ekwenzeni umsebenzi wakhe.

(3) Zonke izingxenye zombuso ziyonika iBhodi ukwesekwa ekudingayo, ukuze kuvikelwe ukuhlonishwa kokuzimela kwayo, ukungavuni hlangothi, isithunzi seBhodi kanye nokusebenza kwayo ngendlela efanele, lapho isebenzisa amandla ayo ukwenza umsebenzi emiselwe wona.

(4) Akukho lungu leBhodi noma umuntu oqashwe yiBhodi oyokwenza uphenyo ngokulandela izimiso zalo mthetho, kumbe anike usizo ngokuphathelene nanoma yiluphi udaba athinteka kulo ngezezimali, noma athinteka kulo nganoma yiyiphi enye indlela, lokho kuthinteka kwakhe okungaholela ekuhlulekeni ukwenza umsebenzi wakhe ngendlela efanele, eqotho nengavuni hlangothi.

(5) Uma nanoma yiliphi ilunga leBhodi kumbe umuntu oqashwe yiBhodi ehluleka ukuveza ukuthinteka kwakhe (interest) okukhulunywe ngako esigabeni (4), iBhodi iyothatha izinyathelo ebona zifanele ukuqinisekisa ukuthi uphenyo luhamba ngendlela efanele futhi lunobuqotho kanti aluvuni hlangothi.

Ukwakhekha kweBhodi

5. (1)(a) ISinethi, iyoqoka amalunga alandelayo ukuba angene kwiBhodi, lokhu iyokwenza ngemuva kokulandela inqubo ebekwe esigatshananeni (3): La malunga kuyoba

(i) Abantu abangu 4 abaziwayo emsebenzini wezilimi kubona

(aa) oyedwa uyoba ngutolika;

(bb) oyedwa abe ngumhumushi;

(cc) oyedwa uyoba ngumuntu oyi-terminologist noma i-lexicographer; kanye

(dd) nomuntu oyedwa onguthisha wolimi noma uthisha ofundisa ukufunda nokubhala;

(ii) Abantu abathathu abazoba ngabahleli bolimi;

(iii) abantu abahlanu (5) abazoba nolwazi oluyisipesheli ngezindaba eziphathelele nezilimi eNingizimu Afrika; kanye

(iv) nomuntu oyedwa onguchwepheshe kwezomthetho onolwazi oluyisipesheli ngemithetho elawula ulimi.

(b) I-chief executive officer ngokwamandla esikhundla esiphethe iyoba yilunga leBhodi kanti ingabamba iqhaza ezingxoxweni zeBhodi zokubonisana, kanti futhi iyoba namalungelo kanye nemisebenzi efanayo naleyo yamanye amalunga eBhodi kodwa angeke ibe nalo ilungelo lokuvota.

(2) Amalunga eBhodi ayoba-

(a) ngabantu abakufanele futhi abakulungele ukuba sezikhundleni abaziphethe;

(b) ayoba yizakhamuzi zaseNingizimu Afrika (citizen);

(c) Ayoba ngamele umphakathi waseNingizimu Afrika ngokwehlukahluka kwawo; kanti

(d) ayokwesekela umgomo okhuthaza ukusetshenziswa kwezilimi ezehlukene.

(3) ISinethi iyolandela inqubo elandelayo, ukuqoka ilunga leBhodi, lokho ikwenza ngokwesigatshana (1)(a):

(a) (i) ISinethi iyoqoka ikomidi lesikhashana elimiselwe umsebenzi othile (ad hoc) elinoSinetha okungenani abangu 9, leli komidi liyomema umphakathi ukuthi uphakamise amagama abantu abangaqokelwa ukungena kwiBhodi.

(ii) Leyo naleyo provinsi emelwe kwiSinethi, kanjalo lelo nalelo qembu lezopolitiki elimelwe kwiSinethi, liyomelwa kulelo komidi.

(iii) Lelo nalelo qembu elimelwe eMkhandlwini kaZwelonke (National Assembly) lingaphakamisa ilunga elilodwa loMkhandlu kaZwelonke ukuba liqokelwe ukungena kulelo komidi.

(b) Ikomidi okukhulunywa ngalo liyosebenza ngendlela enokuvumelana ukwenza lokhu okulandelayo-

(i) ukwenza uhla lwabantu abangaqokelwa kwiBhodi ngokulandela izimiso zesigatshana 1(a) kanye no 2: Inqobo uma lolu hla lwabantu abangaqokelwa

Zulu

kwiBhodi lungeqile kubantu abangu 52 uma iBhodi isamiswa okokuqala.

(ii) ikomidi liyokwenza ama-interview nabantu abasohleni ngendlela esobala ukuba umphakathi ubone; kanye.

(iii) nokuhambisa uhla lokugcina kwiSinethi ngokulandela izimiso zesigatshana 1(a) kanye no (2): Inqobo uma kuzokwenziwa uhla lokugcina olunamagama abantu abangeqile ku 26 uma iBhodi isamiswa okokuqala.

(c) ISinethi kuyothi ngokulandela izimiso zesigatshana (1)(a) iqoke umuntu njengelunga leBhodi, eqokwa ohleni okukhulunywa ngalo esigatshaneni 3(b)(iii), lowo muntu ovunywe yiSinethi ngesinqumo esithathwe yiningi elingamaphesenti angengaphansi kuka 75 amalunga akhona futhi avotile.

(4) ISinethi ingaqeda ubulunga banoma yimuphi umuntu oqokelwe esikhundleni ngokulandela izimiso zalesi sigaba-

(a) uma iSinethi yeneliseka wukuthi lowo muntu akasahambisani nemigomo yesigatshana (2);

(b) uma lowo muntu ecela iSinethi ngencwadi ukuba iqede ukuqokwa kwakhe;

(c) uma lowo muntu elove emihlanganweni yeBhodi elandelanayo nengaphezulu kwemibili ngaphandle kwelivu ayinikwe yibhodi.

(5) Noma yiliphi ilunga lebhodi, liyobamba isikhundla eliqokelwe sona iminyaka emihlanu, okuyothi ekupheleni kwayo linikwe ithuba lokuba liqokelwe kulesi sikhundla enye ithemu eyodwa kuphela.

(6) Uma isikhundla sanoma yiliphi ilunga sisala singenamuntu ngaphambi kokuphela kwesikhathi, ilunga lelo ebiliqokelwe sona, iSinethi kungathi ngokulandela isigatshana (1)(a) iqoke omunye umuntu ozobamba isikhundla kuze kuphele isikhathi leso esasimiswe lowo oshiye isikhundla noma esasimiswe lowo ozomlandela.

Zulu

(7) ISinethi iyokwenza isimemezelo kwiGazethi ngokuqokelwa kwiBhodi kwanoma yiliphi ilunga, iyoveza futhi usuku okuqala ngalo ukuba sesikhundleni kwalowo oqokiwe. Esimeni lapho ilunga eliqokiwe liqokelwe ukuvala isikhala kwiBhodi, iSinethi iyoveza isikhathi aqokelwe sona.

USihlalo kanye nePhini likaSihlalo

6. (1) Amalunga eBhodi kuyothi emhlanganweni wawo wokuqala, noyobe wenganyelwe yijaji elingu-Chief Justice aqoke omunye wamalunga ukuba abe ngusihlalo weBhodi kanye nomunye ozoba yiphini likasihlalo weBhodi, iphini likasihlalo lisebenza njengosihlalo uma usihlalo engekho, noma uma usihlalo engaphumeleli ukwenza umsebenzi wakhe:

(2) Usihlalo wokuqala, kanye nePhini likasihlalo lokuqala, bayobamba izikhundla zabo isikhathi esingeqile eminyakeni emibili, okuyobe sekuthi ngemuva kwayo, kwenziwe ukhetho olubanjwa njalo ngonyaka: Inqobo uma lowo sihlalo nalelo phini likasihlalo bezokwazi ukuthi babuye bangenele ukhetho lokuba sezikhundleni enye ithemu eyodwa engeqile onyakeni owodwa.

(3) Iphini likasihlalo uma libambele usihlalo njengoba kuhlinzekelwe esigatshananeni (1), liyoba nawo wonke amandla futhi lenze yonke imisebenzi okumele yenziwe ngusihlalo.

(4) Izikhundla, esikasihlalo kanye nesePhini likasihlalo aziyukuba namuntu ozibambile-

(a) uma kuphela isikhathi esibekelwe ukubanjwa kwaso yilowo oqokelwe kusona njengosihlalo noma njengephini likasihlalo;

(b) uma lowo osesikhundleni enikezela ngencwadi yokwesula njengosihlalo noma njengephini likasihlalo;

(c) uma lowo osesikhundleni eyeka ukuba yilunga leBhodi;

(d) uma isinqumo sokushiya isikhundla sithathwa yiBhodi; noma

(e) uma umuntu osesikhundleni eshona noma engasenamandla ngokwenqondo okuqhubeka nokubamba isikhundla futhi lokho kufakazelwe nayinkantolo yomthetho:

(5) Ukukhethwa kukasihlalo omusha, noma kwephini likasihlalo elisha (njengoba kungahle kwenzeke) kuyokwenziwa nguChief Executive Officer uma kunesikhala njengoba kuvezwe kupharagrafu (a), (b), (c), (d) kanye no (e).

Imihlangano kanye nokuhlala kweBhodi

7. (1) IBhodi iyohlangana izikhathi ezingengaphansi kwezine (4) ngonyaka, okusho ukuhlangana kanye (1) ngekota.

(2) Ukuphathwa kweBhodi kuyokwenzelwa ePitoli, kanti imihlangano yeBhodi iyokwenzelwa

Zulu

endaweni, nangesikhathi esiyonqunywa yiyona iBhodi. Imihlangano iyokwenganyelwa ngusihlalo.

(3) IBhodi ingasungula amahhovisi njengalokhu ingabona kudingekile ukuze ikwazi ukusebenzisa amandla ayo, yenze nemisebenzi emiselwe yona kumbe ebekelwe yona, ngokoMthetho-sisekelo, ngokwalo Mthetho wePhalamende, noma ngokwanoma yimuphi omunye umthetho.

(4) Usihlalo weBhodi kungathi noma ngasiphi isikhathi abize umhlangano oyisipesheli weBhodi, ozobanjwa endaweni nangesikhathi esinganqunywa nguye. Usihlalo kuyothi ngokuthola isicelo esisayinwe ngamalunga eBhodi angekho ngaphansi kwamathathu, abize umhlangano oyisipesheli oyobanjwa zingakapheli izinsuku ezingamashumi amathathu (30), ngemuva kosuku athole ngalo leso sicelo, kanti uyobanjelwa endaweni nangesikhathi esinganqunywa nguyena.

(5) Amalunga ayisikhombisa (7) eBhodi aqokwe ngokwezimiso zesigaba 5(1)(a), ayoba yinani elamukelekayo (quorum) ukubamba noma yimuphi umhlangano weBhodi.

(6) IBhodi iyosebenza ngendlela evumela ukuba khona komoya wokuvumelana okuyiwona osingethe inkambiso yokusetshenziswa kwezilimi eziningi njengoba ibhalwe kuMthetho-sisekelo.

(7) Uma iBhodi ihluleka ukufinyelela esivumelwaneni, kunoma yimuphi umhlangano wayo kuyovotwa ngokuthi kuphakanyiswe izandla, kanti isinqumo esithathwe ngamalunga eBhodi inani lawo elingokubili kokuthathu, okungamalunga akhona emhlanganweni obizwe ngokomthetho kuyoba yisinqumo seBhodi.

(8) Akukho sinqumo esenziwe, nasenzo esiyokwenziwa ngegunya leBhodi bese kuthiwa kasikho emthethweni noma kasisebenzi ngesizathu sesikhala sesikhashana esikhona kwiBhodi, uma leso sinqumo sathathwa noma leso senzo senziwa noma sagunyazwa wumhlangano weBhodi owawubizwe ngokuhambisanayo nalesi sigaba.

(9) IBhodi ingenza imithetho ngokuphathelene nendlela yokuziphatha emihlanganweni yayo.

Amandla kanye nemisebenzi yeBhodi

8. (1) Ukwengeza emandleni nasemisebenzini iBhodi eyinikwa ngumthetho, iBhodi-

(a) iyokwenza izincomo ngokuphathelene nanoma yimuphi umthetho okhona kumbe ohlongozwayo, yenze izincomo futhi ngokusetshenziswa kwezilimi, kanye nepholisi ethinta noma eqondene nezindaba zezilimi kunoma yiliphi izinga likahulumeni, kanjalo nezincomo eziphathelene nezichibiyelo noma ukuqedwa, noma ukushintshwa kwaleyo mithetho, ukusetshenziswa kanye namapholisi.

(b) IBhodi ingacela noma yiyiphi ingxenye kahulumeni ukuthi iyinike ulwazi ngokuphathelene nomthetho nezindlela zokuphatha, leyo ngxenye yombuso ezamukelayo eziphathelene nokusetshenziswa kolimi, kanye nepholisi yolimi;

(c) IBhodi ingeluleka noma yiyiphi ingxenye yombuso ngokusebenza kwemithetho ekhona

Zulu

manje, noma ehlongozwayo, iyeluleke futhi ngepholisi kanye nangokusebenza okuthinta noma okuqondene nezindaba zezilimi;

(d) IBhodi ingaqapha ukuthi iseluleko esinikezwe ngokulandela izimiso zikapharagrafu (c) siyalandelwa yini;

(e) IBhodi izokwenza izincomo eziqondiswe emazingeni ahlukeni ezingxenye zombuso, lapho iBhodi ibona khona ukuthi iseluleko lesi sizosiza ekwamukelweni kwezindlela okuhloswe ngazo ukugqugquzela ukusebenza kwezilimi eziningi ngaphansi kohlaka loMthetho-sisekelo.

(f) IBhodi izogqugquzela umgomo wokusetshenziswa kwezilimi eziningi njengomthombo kazwelonke, lokhu izokwenza ngokuthi ithuthukise, yengamele, iqaphe nokufinyeleleka olwazini kanye nasezinhlelweni;

(g) IBhodi izogqugquzela ukuthuthukiswa kwezilimi ezazinganakiwe esikhathini esedlule ngokuthi-

(i) Ithuthukise, yengamele nokuqapha ukufinyelela kolwazi nezokusetshenziswa kwezilimi; iphinde

(ii) yenze ucwaningo oludingekayo ukwenza umbiko ngokuthuthukiswa kwezilimi, noma umbiko ophathelene nakho njengoba iBhodi ibona kubalulekile ekusebenziseni amandlaayo nasekwenzeni umsebenzi wayo;

(h) IBhodi izokhipha imiyalelo ibuye iqaphe ukuthi-

(i) amazinga alawo masevisi anqunywe yiBhodi; kanye nokuqapha

(ii) ukunikwa kwalawo masevisi;

lokhu ingabe ikwenzela ukuqinisekisa ukulingana kwamasevisi asabalele ezilimi;

(i) IBhodi ingakwazi ukuthi izenzele uphenyo ezinqumele yona ukulwenza, noma uma ithola isikhalazo (complaint) esibhalwe phansi, noma uma kube khona ukwephulwa okukanye ukusikazwa okubikwayo kwamalungelo olimi, noma kwepholisi yolimi, noma ukusetshenziswa kolimi ngokulandela izimiso zesigaba 11;

(j) IBhodi kungathi ngokubonelela okubhekiswe ezimisweni nasemigomeni yoMthetho-sisekelo ephathelene noma eqondene nezindaba zezilimi ngokubanzi, kanye nangokubhekiswe esigabeni 3(9) soMthetho-sisekelo-

(i) iqaphe ukuhlonishwa kwezimiso zoMthetho-sisekelo ngokuphathelene nokusetshenziswa kwezilimi;

(ii) IBhodi iyoqapha okuqukethwe umthetho okhona njengamanje, noma okuqukethwe ngumthetho omusha, kanjalo ibhekele nokuhlonishwa kwawo, iqaphe futhi okuqukethwe yimigomo yenqubo ephathelene noma eqondene nezindaba zezilimi kanye nokuhlonishwa kwayo kunoma yiliphi izinga likahulumeni;

(iii) IBhodi iyosiza ukusungula nokuqapha izinhlelo nemigomo yenqubo okuhloswe ngakho ukwandisa ukusetshenziswa ngokulingana nokuhlonishwa ngokufanayo kwezilimi ezigunyazwe ngumthetho, kube ngakolunye uhlangothi kuthathwa izinyathelo ukuqinisekisa ukuthi imiphakathi esebenzisa izilimi okukhulunywe ngazo

Zulu

esigabeni 3(10)(c) soMthetho-sisekelo ithola ithuba lokusebenzisa izilimi zayo ezimeni ezifanele;

(iv) IBhodi ngokulandela lesi sigatshana iyokwenza ukuthi kube nezimali ezitholakalayo lapho kunezimo ezifanele khona, ngesikhathi nangaphansi kwezimo eziyohlala zibhekwa futhi zinqunywa yiyona iBhodi;

(k) IBhodi iyosungula, iqoqe futhi igcine isizinda solwazi esiyofaka phakathi kokunye ulwazi-
(i) ngazo zonke izindlela zomthetho (kuhlanganisa izimiso zoMthetho-sisekelo) eziqondene nezindaba zezilimi; kanye

(ii) nolwazi ngalowo nalowo mgomo wenqubo, kumbe ukusetshenziswa okwenziwa kunoma yisiphi isikhungo noma ingxenye kahulumeni okuphathelele noma okuqondene nezindaba zolimi ezasuka noma ezingasuka kunoma yisiphi isikhungo kumbe ingxenye yombuso.

(2) IBhodi ingakwazi

(a) ukuziqalela ngokwayo izifundo zocwaningo kanye neriseshi okuhloswe ngakho-

(i) ukukhuthaza ukuba zonke izilimi zaseNingizimu Afrika ezigunyazwe wumthetho okukhulunywa ngazo esigabeni 3(1) soMthetho-sisekelo zihlonishwe, zisetshenziswe, futhi zithokozelwe ngokulingana.

(ii) ukukhuthaza ukuba kuhlonishwe izilimi okukhulunywa ngazo 3(10)(c) soMthetho-sisekelo;

(iii) ukuthuthukisa ngokubanzi izilimi ebezinganakiwe eNingizimu Afrika ngesikhathi esedlule;

(iv) izifundo ezibhekene nokuba amalungelo aphaathelene nezilimi kanye namazinga azo abekhona ngaphambi kokusebenza kwalo Mthetho-sisekelo angancishiswa;

(v) izifundo zokukhuthaza ukuba abantu eNingizimu Afrika bakwazi ukusebenzisa izilimi eziningi;

(vi) izifundo zokukhuthaza ukusetshenziswa kwemithombo yolwazi lwezilimi zaseNingizimu Afrika;

(vii) izifundo zokuvimba ukuthi eNingizimu Afrika kube nolimi olusetshenziselwa ukuxhaphaza, ukucindezela noma ukwehlukanisa abantu;

(b) IBhodi iyoluleka ngokuxhumanisa ukuhlelwa kwezilimi eNingizimu Afrika;

(c) IBhodi izogqugquzela ukubambisana nama-ejensi okuhlelwa kwezilimi angaphandle kweNingizimu Afrika; iphinde

(d) IBhodi ngokulandela lesi sigatshana, yenze ukuthi kube nezimali ezitholakalayo lapho kufanelekile, ngesikhathi nangaphansi kwezimo eziyohlala zibhekwa futhi zinqunywa yiyona iBhodi.

(3) IBhodi inganika nanoma yimuphi umuntu, inhlangothi noma isikhungo igunya lokwenza iriseshi, kanye nokubhala amabhukwana aphaethe ulwazi, lokhu kwenziwa egameni layo iBhodi. Ukuphumelelisa lokhu iBhodi inganikezela ngemithombo kunanoma yimuphi umuntu, inhlangothi, noma isikhungo esicelwe ukuthi senze umsebenzi.

Zulu

(4) Ngokulandela lesi sigaba iBhodi inganika usizo lwezimali noma enye inhlobo yosizo kunanoma yimuphi umuntu kumbe inhlango eyenza umsebenzi.

(5) IBhodi iyoziqalela ngokwayo, iphenye, noma yenze ukuthi kube nophenyo lwanoma yimuphi umthetho, ipholisi, kanye nokusetshenziswa okuqondene noma okuphathelene nolimi ngokubanzi kanye nezimiso zoMthetho-sisekelo eziqondene noma eziphathelene nolimi kunanoma yiliphi izinga likahulumeni, bese iBhodi yethula izincomo kunanoma yisiphi isishayamthetho kumbe ingxenye yombuso.

(6) IBhodi ingabiza nanoma yimuphi umuntu ukuba azonikeza kuyona ubufakazi, kumbe akhiphe nanoma yimuphi umbhalo osemthethweni, olunye ulwazi noma into engaba wusizo kwiBhodi lapho yenza umsebenzi wayo.

(7) IBhodi ingeluleka uhulumeni uma ibona kufanele ukuthi anike ukweseka ngezimali, noma enye inhlobo yosizo kubantu ngabanye, noma kumaqembu abantu abaphazamiseka ngenxa yokuhlukunyezwa kwamalungelo olimi.

(8) IBhodi ngokusebenzisa indlela ebekwe yiyona, iyokwenza isimemezelo kwiGazethi, kanye nakwiGazethi yeprovinci sokusungula-

(a) Ikomidi leprovinci lolimi kuleyo naleyo provinci, umsebenzi wekomidi kuyoba wukweluleka nganoma yiluphi udaba oluthinta ulimi, noma oluthinta nanoma yiyiphi improvinci, kumbe ingxenye yeprovinci engenalo ikomidi elifana nalelo, noma lapho ikomidi leprovinci lolimi linamandla kuphela ezilimini ezigunyazwe ngumthetho kwiprovinci ethile: Inqobo uma ngokubona kweBhodi ikomidi leprovinci lolimi elikhona kwiprovinci ethile limeleleke ngokwanele ngokuphathelene nezilimi ezikhulunywa kuleyo provinci, kanti linjalo nje kumele iBhodi ilibone kuyikomidi elimiswe ngokwezimiso zalesi sigatshana uma lisenalokho kumeleleka okwenele;

(b) IBhodi iyosungula iziko lolimi elizokweluleka ngokuphathelene nanoma yiluphi ulimi oluthile, leluleke ngolimi lwezandla, izindlela zokuxhumana ezingeziwe kumbe ezinye izindlela zokuxhumana, uma kuwukuthi akukho ziko lolimi elinjengalelo elikhona, noma uma iziko elikhona lolimi kubonakala ukuthi alikwenzi lokho elasungulelwa kona: Inqobo uma iziko lolimi liqhubeka nokuba khona kuyothathwa ngokuthi limiswe ngokwezimiso zalesi sigatshana.

(9) IBhodi ingagunyaza nanoma yiliphi ilunga kumalunga ayo ukuba liyimele kunoma yiluphi udaba.

(10) IBhodi ingakwazi-

(a) ukuqoka ikomidi elilodwa noma ngaphezulu, eliyoba nelunga leBhodi elilodwa noma ngaphezulu, kanye nabanye abantu iBhodi eabona befanele ukuyeluleka ngokuphathelene namandla ayo, kanye nokwenziwa komsebenzi wayo;

(b) IBhodi iyokwazi ukuthi uma ibona kufanele inike amandla, kumbe ithume noma yiliphi kulawo makomidi ukuba lenze umsebenzi;

(c) IBhodi ingajuba usihlalo kanti uma ibona kunesidingo, ijube isekela likasihlalo ukuba abhekane nalelo nalelo komidi;

(d) IBhodi iyodinga ukuba ikomidi lethule umbiko lapho seliqede umsebenzi ebelinikwe ukuthi liwenze ngaphansi kukapharagrafu (b).

(11) IBhodi kungathi ngenhloso yokuqhubela phambili izinjongo kanye nemisebenzi yayo-

(a) yenze imithetho futhi ikhiphe izaziso; iphinde

Zulu

(b) ishicilele leyo mithetho kanye nezaziso kwiGazethi noma kwiGazethi yeProvinsi.

Ubudlelwano beBhodi nezingxenywe zombuso, nezinye izikhungo, nabantu kanye nezinhlangano zabantu

9. (1) IBhodi izozabalazela ukukhuthaza ukusebenza ngokubambisana phakathi kwayo kanye nezingxenywe zikahulumeni noma nomunye umuntu kumbe nanoma yisiphi isikhungo, esizibandakanya nokuthuthukiswa kolimi, nezikhuthaza amalungelo olimi.

(2) IBhodi ingaxhumana noma isebenze ngokubambisana nanoma yimuphi umuntu, kumbe inhlangano yabantu abanolwazi oluyisipesheli kanye nabanesipiliyoni ngezinkinga zeNingizimu Afrika zolimi noma isebenzisane nabantu abazibandakanye ngandlela thile ekuthuthukiseni nasekukhuthazeni izimiso okukhulunywe ngazo esigabeni 3 soMthetho-sisekelo.

(3) IBhodi ngaphambi kokwenza noma ukushicilela nanoma yimuphi umbiko, nangaphambi kokunika imiphumela ethile, ukunika uvo lwayo, ukunika iseluleko noma isincomo, iyoqale ithole iseluleko-

(a) sekomidi leprovinsi lolimi elithintekayo elisungulwe ngaphansi kwesigaba 8(8)(a);

(b) IBhodi iyothola iseluleko sengxenywe yombuso nganoma yiluphi udaba oluthinta noma oluphathelele nolimi, ipholisi yolimi, noma indlela elandelwayo kumbe ehlongozwayo ekusetshenzisweni kolimi kuleyo ngxenywe yombuso;

(c) IBhodi iyothola ukwelulekwa yinanoma yiyiphi inhlangano yolimi esungulwe ngaphansi kwesigaba 8(8)(b); noma

(d) ithole ukwelulekwa kunoma yimuphi umuntu, iqembu labantu, inhlangano yolimi noma izikhungo ezizibandakanya noma ezinohando lokukhuthaza izilimi ezigunyazwe ngumthetho eNingizimu Afrika, lokhu iBhodi ikwenza ngokuthi icele imibono ngokushicilela isaziso salokho kwiGazethi kanye nakwiGazethi yeProvinsi

(4) Ikomidi, noma ingxenywe kahulumeni, noma inhlangano yolimi okukhulunywe ngayo kupharagrafu (a), (b) no (c) iyophoqeelwa ukuthi inike iseluleko esicelwe yiBhodi.

(5) Ngaphandle kwabantu ababalulwe esigatshananeni 3, iBhodi inakho ukuthi ingaxhumana nanoma ngubani omunye umuntu, inhlangano, iqembu labantu noma isikhungo.

Ukwenziwa komsebenzi weBhodi wokuphatha

10. (1) IBhodi kuyothi emhlanganweni wayo wokuqala noma esikhathini esifishane ngemuva kwalokho, iqoke i-chief executive officer yeBhodi, okuyiyona-

(a) ezothi ngokubonisana neKhomishani yamaSevisi kaHulumeni (Public Service Commission) kanye noMinista wezeZimali, baqashe abasebenzi abangahle badingeke ukuze bamlekelele ngomsebenzi wakhe ohambisana nokwenziwa komsebenzi weBhodi;

(b) i-chief executive officer iyoba nomsebenzi wokuphatha kanye nokulawula izindaba zokuphatha abasebenzi abaqokwe ngezimiso zikapharagrafu (a), kanti futhi iyosebenza ngokwethembeka kwiBhodi;

(c) Ngokubhekisa emthethweni we-Exchequer Act 1975 (Act No. 66 of 1975)-

(i) i-chief executive officer iyonikwa umsebenzi wokubheka nokuchaza ngezimali zombuso ezifakiwe nezikhishiwe zikhokhelwa iBhodi;

(ii) i-chief executive officer iyoqiniseka ngokugcinwa kwamarekhodi ezimali kanye namanye athintene nawo;

Zulu

(d) i-chief executive officer iyosebenzisa amandla enikwe wona kanti iyokwenza imisebenzi ehlala ngokuyinikwa yiBhodi, neyinikwa ngesizathu sokuphumelelisa izinhloso zeBhodi, kanti ngaleso sizathu iyosebenza ngokwethembeka kwiBhodi.

(2) Amarekhodi okukhulunywe ngawo esigatshaneni (1)(c)(ii) ayohlolwa ngu-Auditor-General.

(3) Ukukhokhwa kwezindleko eziqondene nezindaba ezihlinzekelwe kulo Mthetho wePhalamende kuyokwenziwa ngezimali ezikhishwe yiphalamende lizikhiphela leyo nhloso.

(4) I-chief executive officer yeBhodi iyoqokwa ngaleyo migomo nemibandela eyobekwa yiBhodi kanti iyoholelwa, inikwe nezibonelelo njengokunquma kweBhodi ilandela imigomo engaphansi kwesigatshana (7).

(5) Abanye abasebenzi beBhodi bayoqokwa ngaleyo migomo nemibandela eyobekwa yi-chief executive officer, kanti baholelwa banikwe nezibonelelo ngokunquma kwayo i-chief executive officer, ilandela imigomo engaphansi kwesigatshana (7).

(6) IBhodi kungathi ngokubonisana neKhomishani yamaSevisi kaHulumeni, isayine inkontileka yokuthola amasevisi abantu abanolwazi oluyisipesheli kunoma yini ephathelene nomsebenzi weBhodi, lokhu ingabe ikwenza, ngenhloso yokusebenzisa amandla ayo ukuqhubela phambili umsebenzi wayo, ngaphansi kwalo Mthetho wePhalamende, noma ngaphansi koMthetho-sisekelo, kumbe ngaphansi kwanoma yimuphi omunye umthetho noma ngenhloso yokwenza iphrojekthi ethile. IBhodi kungathi ngokuvumelana noMinista wezeziMali, inqume amaholo alabo bantu- kuhlangukane nokukhokhela izindleko zokuhamba, nezindleko ezincane, kanjalo nezinye izindleko zalabo bantu.

(7) UMongameli kungathi ngemuva kokuba iBhodi seyenze izincomo nangemuva kokubonisana neKhomishani yamaSevisi kaHulumeni, yenze imigomo ngezindaba ezilandelayo eziphathelene nabasebenzi beBhodi:

(a) (i) Amazinga ahlukene amaholo, kanye nezikali zamaholo ezizosebenza kumazinga ehlukeni abasebenzi;

(ii) uMongameli angenza imigomo ngezinto okumele ube nazo ukuze uqashwe, ukhushulelwe esikhundleni, ukuxoshwa, kanye nezinyathelo zokuqondisa izigwegwe;

(iii) imigomo yokubhekela kwezinga elifanele lemfundo, kanye nesipiliyoni ngenhloso yokuqokela umuntu esikhundleni esithile;

(iv) uMongameli angabeka imigomo yenqubo kanye nendlela yokuhlola umuntu, kanye nezimo nezinto ezidingekayo ukuze umuntu akhushulelwe esikhundleni;

(b) uMongameli angabeka imigomo yamandla, imisebenzi, indlela efanele yokuziphatha, izikhathi zokusebenza, kuhlangukane nelivu oyinikwayo, kanye nezinye izimo zokusebenza;

(c) imigomo yokudalwa kwezikhala zomsebenzi uma kusungulwa ibhodi;

(d) imigomo yokuqeqeshwa kwabasebenzi, kuhlangukane nosizo lwezimali oluqondene nalokho kuqeqeshwa;

(e) uMongameli angabeka indlela yokuziphatha ezolandela ngabasebenzi;

(f) imigomo yokunikelwa kwezinto zokuhamba ezigunyazwe ngumthetho;

(g) imigomo yokunquma izimo, kanye nemibandela okuyokhokhelwa ngaphansi kwayo isikhathi eseqile osisebenzile, imali yohambo, kanye nezinye izimali okumele ubuyiselwe zona;

(h) uMongameli anganikeza imigomo ngokulandela isigaba 14, isibopho somthetho kunanoma yimuphi umsebenzi ngokuphathelene nesenzo esenziwe ngemigomo yalo Mthetho

Zulu

wePhalamende, noma omunye umthetho, kanye nesibopho somthetho esisukela ekusebenziseni izimoto zomsebenzi;

(i) uMongameli angabeka imigomo yokunquma izimo, imibandela kanye nezindlela umsebenzi angatholakala kuzo enecala lokungaziphathi kahle, noma etholakale ephethwe wukugula okuqhubekayo noma uma esesimēni sokungakwazi ukuqhubeka nomsebenzi wakhe ngendlela egculisayo;

(j) imigomo yenqubo okumele ilandelwe uma kwethulwa ukungeneliseki kanye nezikhalazo zabasebenzi, kanye nendlela yokuzethula, isikhathi kanye nomuntu okuyothunyelwa kuye imibhalo yezicelo zabasebenzi noma imibhalo yokuxhumana;

(k) imigomo yobulunga kanye nezimo zobulunga zesikhwama esithile sempesheni, izimali ezikhokhwa kuso, amalungelo, izibonelelo kanye nezibopho zabasebenzi kumbe zalabo aboneliwa ngabasebenzi ngokuphathelene naleso sikhwama sempesheni;

(l) uMongameli angabeka imigomo yobulunga, kanye nezimo zobulunga bohlelo oluthile lwe-medical aid, noma i-medical aid society, ngokunjalo nendlela okukhokhwa ngayo izimali kanye nezimo okukhokhwa ngaphansi kwazo izimali zobulunga, kanye nezinye izimali ezikweletwayo kumbe okumele zikhokhwe ohlelweni lwe-medical aid, noma kwi-medical aid society, zikhokhelwa abasebenzi, kumbe labo aboneliwa ngabasebenzi, lezi zimali zingathathwa emiholweni yabasebenzi, bese zikhokhwa ohlelweni lolo, lwe-medical aid, noma kwi-medical aid society;

(m) uMongameli angabeka imigomo yezimali ezikhokhwayo, amalungelo, izibonelelo kanye nezibopho zabasebenzi kumbe labo aboneliwayo ngokuphathelene nohlelo lwe-medical aid lolo noma i-medical aid society;

(n) uMongameli angabeka imigomo ngokubanzi, nanoma yiluphi udaba olungaphikisani nalo Mthetho wePhalamende, kumbe noMthetho-sisekelo, lube lolo daba ludingeka ekuphatheni izimiso, kanye nezimo zokusebenza zamalunga.

(8) Noma yimuphi umgomo ophathelene nokusetshenziswa kwezimali zombuso, uyokwenziwa ngokubonisana noMinista wezeZimali.

(9) Ekuqokeleni abantu izikhundla ngokulandela lesi sigaba, iBhodi iyoza ukuqiniseka ukuthi abasebenzi bayo bamelele umphakathi waseNingizimu Afrika ngokubanzi.

Inqubo yeBhodi, ukulamula, ukuxhumanisa noma ukuxoxisana kweBhodi

11. (1) Noma yimuphi umuntu ezisukela nje ngokwakhe, noma enzela noma yimuphi omunye umuntu, inhlango, noma isikhungo egameni lamalunga aso, noma iqembu lolimi, kanye noma nengxenywe kahulumeni, bangafaka isikhalazo sabo kwiBhodi mayelana nokuhlukunyezwa kwelungelo noma ngalokho okubukeka kuyizinsongo ezingaholela ekuhlukunyezweni kwelungelo lolimi, imigomo yenqubo yolimi noma ukusetshenziswa kolimi.

(2) Isikhalazo siyobhalwa phansi kanti siyochaza-

(a) ukuthi umuntu ofaka isikhalazo uthinteka kanjani odabeni;

(b) (i) isikhalazo siyochaza futhi nobunjalo belungelo okuthiwa alihlonishwanga noma ilungelo okuthiwa kunezinsongo ezingaholela ekutheni licekelwe phansi, noma

(ii) umuntu owenza isikhalazo kumele anike izizathu kumbe izinto ezimenza ukuthi abone kunesidingo sophenyo,

(c) Isikhalazo siyoveza yonke imininingwane eyaziwa ngumuntu ofaka isikhalazo.

(3) IBhodi iyonika lonke usizo oludingekayo ngenhloso yokuthi ukwethulwa kwesikhalo kwenziwe mahhala, kanti lapho kunesidingo khona, iBhodi iyokwelekelela umuntu ofaka isikhalazo ukuthi afeze imigomo okukhulunywe ngayo esigatshaneni (2).

Zulu

(4) IBhodi kuyothi ngokuzinqumela yona noma ngokuthola isikhalazo esibhalwe phansi, iphenye ngaloko kungahlonishwa kwelungelo lolimi, ukuhlukunyezwa kwemigomo yenqubo yolimi noma ukuhlukunyezwa kwelungelo lokusetshenziswa kolimi okuthiwa kwenziwe.

(5) IBhodi kuyothi ngemuva kokuphenya ngalokho kuhlukunyezwa okuthiwa kwenziwe ngokwezimiso zesigatshana (4), uma iBhodi ibona ukuthi kunamaphuzu aqinile odabeni olubikiwe, bese izama-

(i) ukusombulula nokuxazulula nanoma yiyiphi ingxabano ekhona, noma

(ii) ngenhloso yokuzama ukulungisa noma yisiphi isenzo noma ukweqiwa kokuthile, lokhu ikwenza ngokusebenzisa abalamuli, ukuxhumanisa noma ukuxoxisana ngenjongo yokulungisa umonakalo odaleke ngokuphikisa noma ngokwephula umthetho, noma okudaleke ngokuphikiswa noma ngokwephulwa komthetho, ukwephulwa kwephulisi yolimi noma ukusetshenziswa kolimi okuthiwa kwenziwe, noma ngenxa yezinsongo noma ukuhlukunyezwa okuthiwa kwenziwe kunanoma yiliphi ilungelo lolimi

(b) Uma nanoma yimuphi umzamo owenziwa ngemigomo kapharagrafu (a) uhluleka, futhi uma iBhodi ibona ukuthi kunezizathu eziqinile ezenza ukuthi kube nesidingo sokuthi udaba luphinde luxoxwe, iBhodi iyolekelela umuntu ofake isikhalazo, kumbe nabanye abantu abathintekayo, ukuthi bathole ukuba udaba lwabo luphinde luthole ukulungiswa-

(i) ngokudlulisela udaba engxenyeni kahulumeni eqondene nesikhalazo esifakiwe, kanye nesincomo;

(ii) iBhodi ingalekelela ngokwenza izincomo ezibhekiswe engxenyeni kahulumeni ukuba inike usizo lwezimali, nezinye izinhlobo zosizo kulowo ofake isikhalazo ukuzama ukulungisa nanoma yimuphi umonakalo;

(iii) ngokunikeza usizo lwezimali noma enye inhlobo yosizo kumuntu ofake isikhalazo lokulungisa umonakalo, lokhu ikwenza ngokuzinqumela yona iBhodi; kanye

(iv) nokwenza amalungiselelo okunika usizo lwezimali, kumbe enye inhlobo yosizo komuntu ofake isikhalazo, ngenhloso yokumenza athole isixazululo kunoma yiyiphi ingxenye yombuso noma inkantolo yomthetho.

(6) IBhodi iyokwazisa umuntu ofake isikhalo ngesinqumo sayo, kanti esimeni lapho iBhodi inqume khona ukungathathi sinyathelo, iyonika lowo muntu obefake isikhalazo izizathu zayo zokungathathi sinyathelo.

(7) IBhodi iyoshicilela izinqumo zayo ngokuhambisana nesigaba 12(1).

Imibiko yeBhodi

12. (1) (a) IBhodi iyodlulisela emphakathini umbiko wayo, imiphumela yophenyo, umbono wayo, iseluleko kumbe izincomo zayo, lokhu ikwenza ngokushicilela kwiGazethi, njalo ngekota noma esikhathini esingaphansi kwalokho njengoba ibhodi ingabona kufanele, kanti esimeni sezindaba ezithinta ulimi kwiprovinsi imibiko iyoshicilelwa kwiGazethi yeProvinsi:

(b) IBhodi kungathi noma yingasiphi isikhathi, yethule umbiko kwiPhalamende, noma kwisiShayamthetho seProvinsi uma ibona kunesidingo sokwenza lokho.

(2) Umbiko weBhodi uyobhekwa yiPhalamende, yiziShayamthetho kanye namakhabhinethi kuwona wonke amazanga kahulumeni, ubhekwe futhi yizona zonke izingxenye zombuso, nangezinye izikhungo, abantu noma izinhlangano.

Zulu

- (3) IBhodi kuyothi njalo ngonyaka kungakafiki usuku lokuqala kuJuni yethule-
- (a) kwiPhalamende umbiko ogcwele ngemisebenzi eliyenzile kuze kufike osukwini lomhla ka 31 March onyakeni ongaphambi kwalowo; Iphinde iBhodi
 - (b) yethule kwisishayamthetho seprovinci (iPhalamende yeProvinci) umbiko ogcwele ngemisebenzi eliyenzile ezindabeni zolimi kwiprovinci, kuleyo provinci.

Umholo kanye nemali yezibonelelo ekhokhelwa amalunga eBhodi

13. Ilunga leBhodi noma ilunga lanoma yiliphi ikomidi leBhodi, lingakhokhelwa umholo, kanye nemali yezibonelelo njengoba ingahle inqunywe nguMongameli ngokubonisana neKhabhinethi kanye noMinista wezeziMali, ilunga liyobe liholelwa ngokubhekiswe kuleyo misebenzi eliyenzile ephathelene nemisebenzi yeBhodi.

Ukungabekwa macala kweBhodi

14. (1) Umthetho we-State Liability Act 1957 (Act No 20 of 1957) uyosebenza ngokuguquguquka ngokuphathelene neBhodi kanti nanoma yini kulowo Mthetho ebizwe ngo "Minista weDiphatimenti ethintekayo" kuyohunyushwa ngokuthi kuqondiswe kwiBhodi.

(2) Amalungu eBhodi ngokwawo ngeke azithole ebekwa amacala nganoma yini eshiwo embikweni weBhodi, imiphumela yocwaningo, umbono weBhodi, iseluleko kumbe isincomo esenziwe ngokwethembeka sethulwa kwiPhalamende, noma sethulwa kunoma yisiphi isiShayamthetho seProvinci, noma into eyenziwe yaziwa ngokwezimiso zalo Mthetho wePhalamende kumbe zoMthetho-sisekelo.

Isihloko esifingqiwe kanye nokuqala ukusebenza

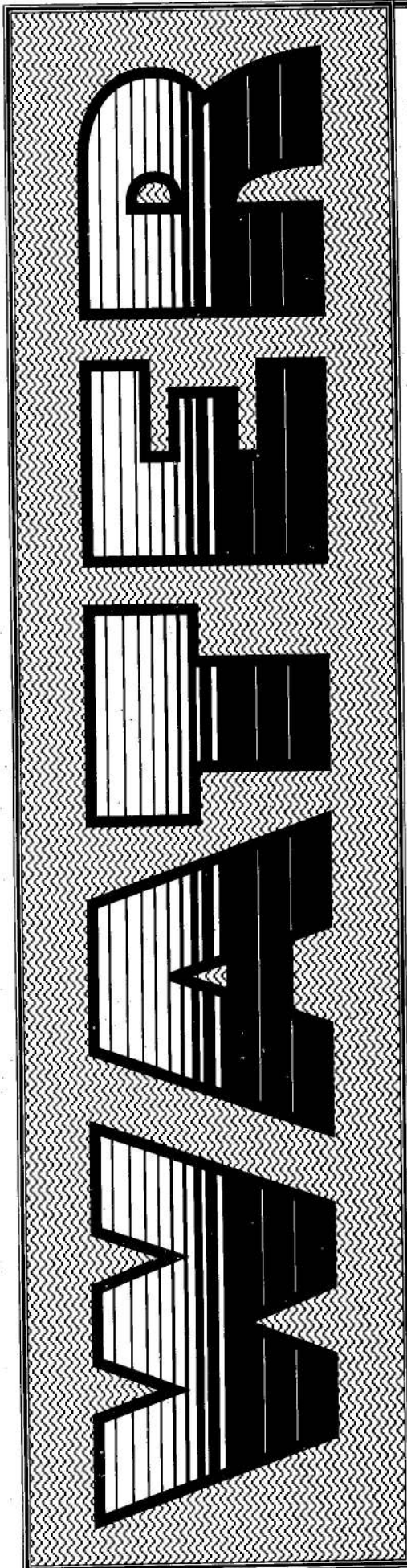
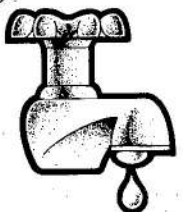
15. (1) Lo Mthetho wePhalamende, uzobizwa nge-Pan South African Language Board Act, of 1995.

1995-08-17

**DON'T
WASTE**

It!

W

E

E

E

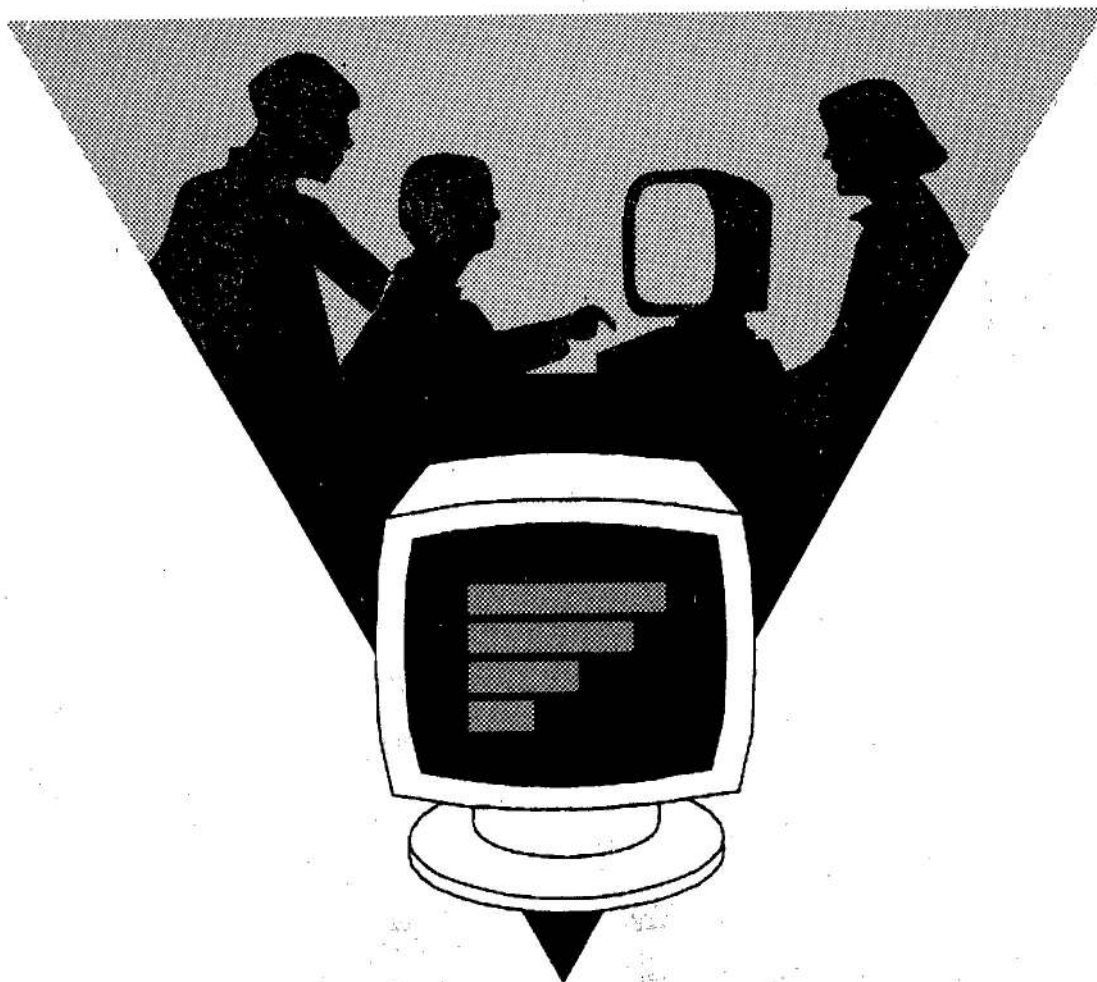
E

WERK

SPAARSAAM

DAARMEE!

Electronic Government Gazette

- ✓ Online version of the Gazette dating back to January 1994
- ✓ Available via a number of public electronic networks including Internet, Easy Access and Beltel
- ✓ Information available within two working days of publication
- ✓ Flexible tariff structure - various options to suit individual needs

Why an Electronic Government Gazette?

- ✓ Eliminate unnecessary paper storage and wading through stacks of paper copies
- ✓ Provides immediate access to the information you are looking for - search by topic or notice type
- ✓ User friendly application - quick and effective with context sensitive online help

Contact Details: Tel: (012) 663-6873
Tel: (012) 663-4954
E-mail: gentel@info1.sabinet.co.za

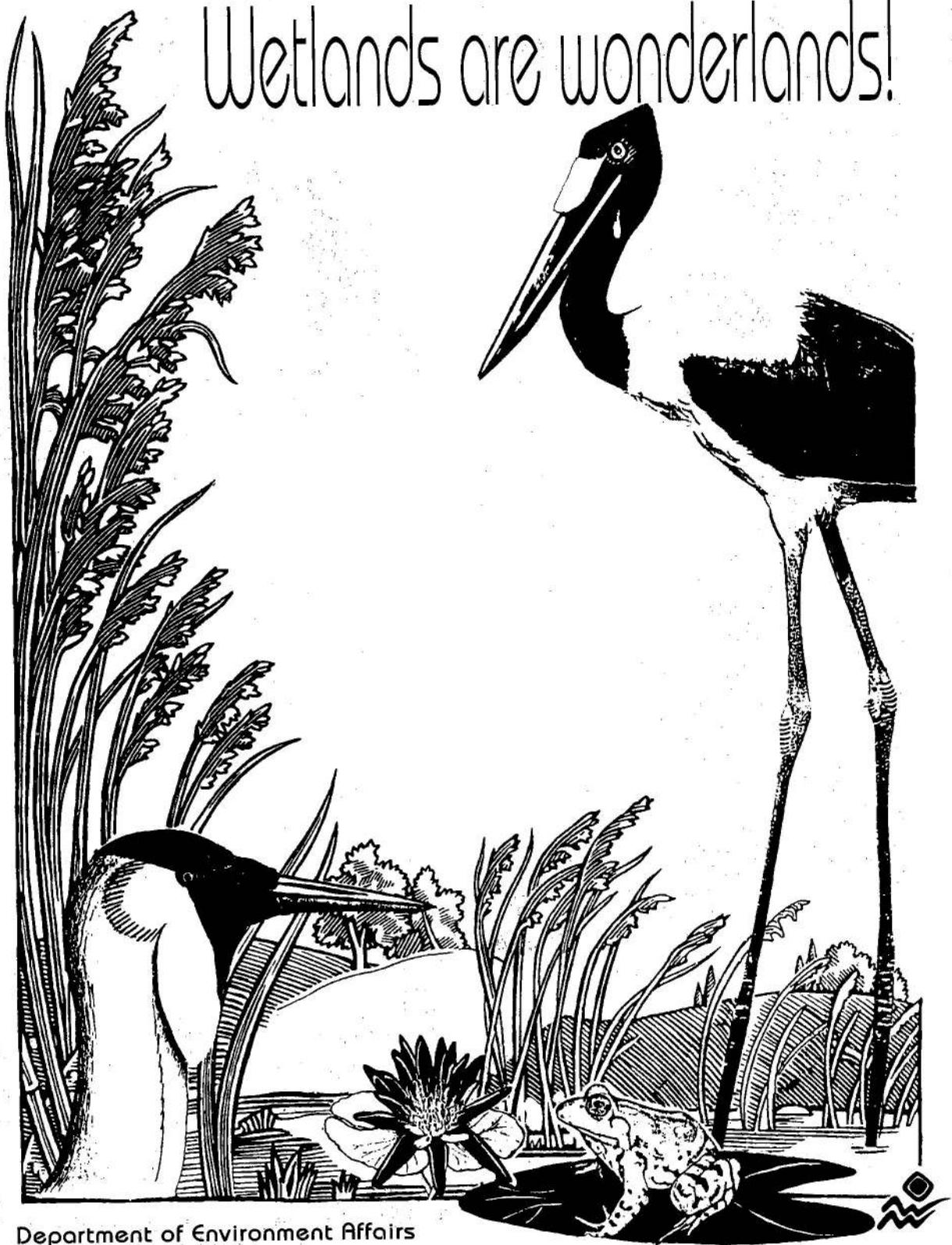
A joint venture between GENTEL and SABINET

Please keep our country,
South Africa, clean!

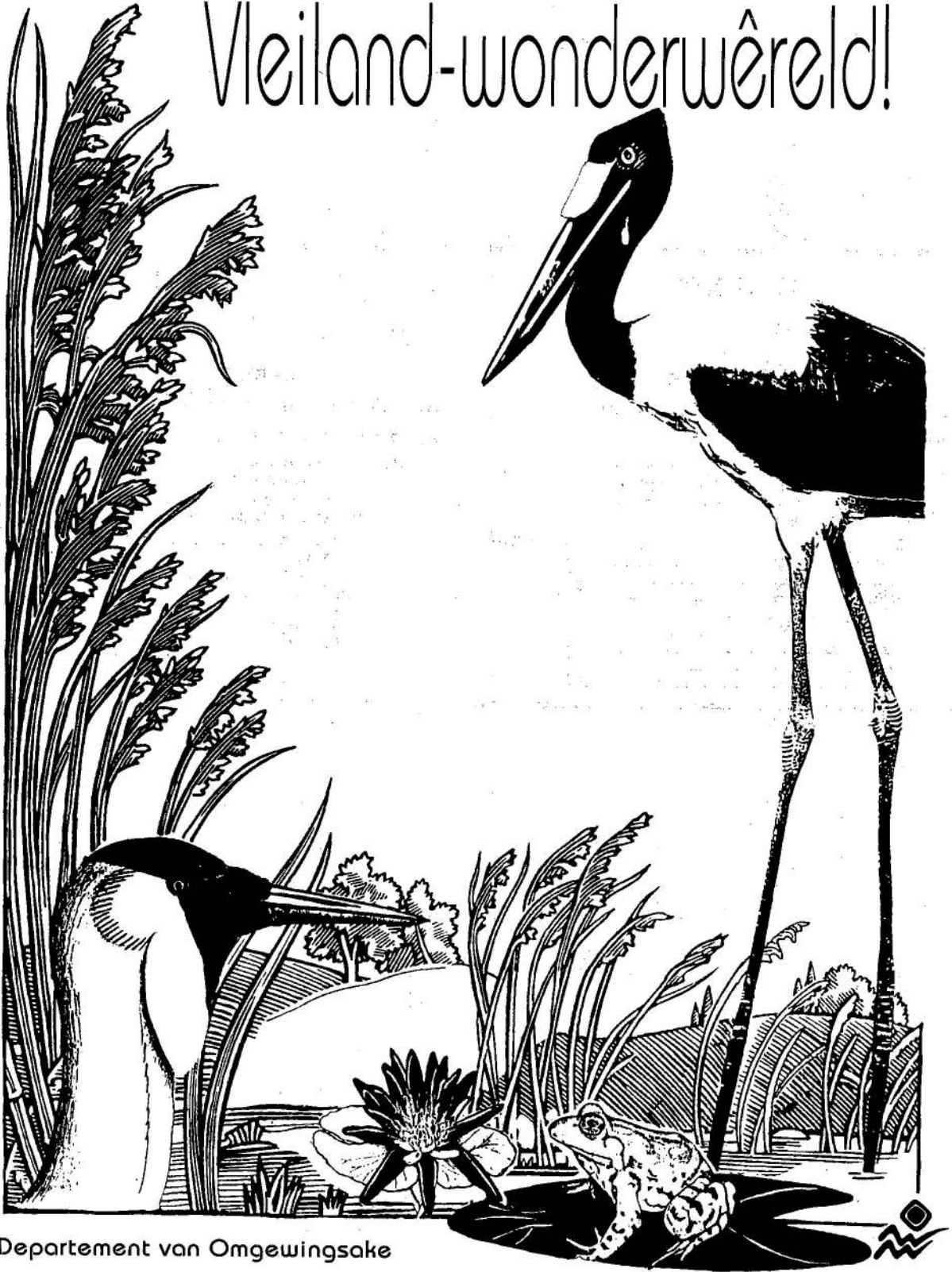
Help om ons land, Suid-Afrika,
skoon te hou!

Wetlands are wonderlands!

Department of Environment Affairs

Vleiland-wonderwêreld!

Departement van Omgewingsake

CONTENTS**INHOUD**

No.		Page No.	Gazette No.
GENERAL NOTICE			
Arts, Culture, Science and Technology, Department of			
<i>General Notice</i>			
1134	Pan South African Language Board Act (59/1995): Translations of the Act for general information published in the following official languages:		
	isiNdebele	2	16788
	Sesotho sa Leboa	15	
	Sesotho	27	
	siSwati	39	
	Xitsonga	52	
	Setswana	68	
	Tshivenda	81	
	isiXhosa	92	
	isiZulu	107	

No.		Bladsy No.	Koerant No.
ALGEMENE KENNISGEWING			
Kuns, Kultuur, Wetenskap en Tegnologie, Departement van			
<i>Algemene Kennisgewing</i>			
1134	Wet op die Pan-Suid-Afrikaanse Taalraad (59/1995): Vertalings van die Wet vir algemene inligting gepubliseer in die volgende amptelike tale:		
	isiNdebele	2	16788
	Sesotho sa Leboa	15	
	Sesotho	27	
	siSwati	39	
	Xitsonga	52	
	Setswana	68	
	Tshivenda	81	
	isiXhosa	92	
	isiZulu	107	